حکومەتی هەرێمی کوردستان - عیراق
وەزارەتی پەروەردە
بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی پرۆگرام و چاپەمەنییەکان

زمان و ئەدەبی کوردی

قۆناغی ئامادەیی
پۆلی دوازدەیەم

حکومەتی هەرێمی کوردستان - عیراق
وەزارەتی پەروەردە
بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی پرۆگرام و چاپەمەنییەکان

زمان و ئەدەبی کوردی

قۆناغی ئامادەیی
پۆلی دوازدەیەم

چاپی شازدەهەم
١٤٤٣ کۆچی   ٢٠٢٢ زایینی   ٢٠٢٢ کوردی

دانانی

عبـــدالله شـــاڵی **د.عزالـــدين مصطـفى** **د.اميــــــن علـــي**

نوری علي امـــين **فريــدون علــي امـــين** **علاءالدين سجادي**

پێداچوونەوەی زانستیی دووەم

صادق احمد عثمان فاروق نورالدين ئاغۆك عمر أحمد خـــدر

نەمام جـلال رشـيد ئـەخـتـەر صـديق حسـين محسن علي حسين

سـەرپەرشـتـيارى زانسـتـيى چاپ: صـادق احـمـــد عثـمـــان - چيمەن كريم حمەأمين

سەرپەرشتى هونەرى چاپ: ئـــارى محســن احمـد

نەخشەسازى بەرگ و ناوەرۆك: ئارى محســن احمد

تايپكـردن: يوسف احمد اسماعيل

ڕێڤين راغـــب حســــين

لانە مجــيـد مـيربحيى

جێبەجێكردنى بژارى هونەرى: ئاشتى عمر على

پێشــــەکی

مامۆســـتایانی بەڕێـز، دانانـی کتێبـی زمـان و ئەدەبی کـوردی پۆلـی دوازدەیەمی ئامادەیـی، بـۆ زیاتـر لـە چل سـاڵ بـەر لـە ئێسـتا دەگەڕێتـەوە، لە چـوار بەش (ڕێزمـان، ئـەدەب، ڕەوانبێـژی و خوێندنـەوە) پێکهاتـووە، تەنهـا یەکجـار لە لایەن لیژنەیەکـی پسـپۆر لـە سـاڵی(٢٠٠٧)ز بژارکـراوە و پێداچوونـەوەی زانسـتی بـۆ کـراوە و دەوڵەمەندکـراوە.

بێگومـان پرۆگرامـی خوێنـدن پێویسـتی بـە گەشـەپێدان و پێداچوونەوەی بـەردەوام هەیـە، چونکە سیسـتەمی خوێندنی زمـان و ئەزمونـەکان و وانەگوتنەوە گـۆڕاوە، لـە ڕوانگەی ئەو دید و بۆچوونە و بە مەبەسـتی گونجاندن و ئاسـانکاری لیژنەیەکـی پسـپۆر لـە لایـەن وەزارەتی پـەروەردە بۆ ئەم مەبەسـتە ڕاسـپێردرا.

لـە بەشـی ڕێزمـان چەندیـن گۆڕانکاریکـراوە و ڕاهێنانـی هەڵبـژاردن بـۆ هەمـوو بابەتـەکان زیادکـراوە. بەشـی ئـەدەب پوختەکـراوە. لە بەشـی ڕەوانبێژی پێناسـەکان بـە زمانێکـی سـادەتر داڕێژراونەتـەوە و نمونەی ڕوونتـر و جوانتر لە شـوێنی نمونـە لێڵەکان دانراون. لە بەشـی خوێندنەوە بەچاکمـان زانیووە بابەتەکان کەمبکەینـەوە. هەوڵمانـداوە سـەرجەم بەشـەکانی کتێبەکـە، لـەڕووی زمانەوانی و ڕێنووسـەوە هەڵەبڕبکەیـن.

هەروەها دیزاینێکی جوانی بە بەرگێکی قەشـەنگ بۆ کراوە. داوا لەپسـپۆڕانی زمانـی کـوردی لە مامۆسـتا و سەرپەرشـتیاران دەکەیـن، لە هەر تێبینـی و ڕەخنە و پێشـنیازێک کـە هەیانـە ئاگادارمانبکەنـەوە بـۆ ئـەوەی لـە چاپەکانـی ئاینـدەدا لەبەرچاویانبگریـن.

لیژنەی پێداچوونەوە

٢٠١٩/٨/٢٠

پێرســت

بەشی ڕێزمان ٧

وەرزی یەکەم:

کاربەپێی ناوەڕۆك چوار شێوازی هەیە:
١- شێوازی ڕێژەی ڕاگەیاندن ٨
٢- شێوازی ڕێژەی دانانی ١٣
٣- شێوازی ڕێژەی داخوازی ١٩
٤- شێوازی مەرجی (ڕستەی ئاوێتەی مەرج) ٢٤
کاری چاوگی (بوون) ٢٩
ئەرکی (ە) لە ڕێزمانی کوردیدا ٣٥
ئەرکی جێناوە کەسییە لکاوەکان: ٣٩
- یەکەم: وەك بکەر ٣٩
- دووەم: وەك بەرکار ٤٥
- سێیەم: وەك تەواوکەری بەیارێدە ٥١

وەرزی دووەم:

هاوەڵناو لە ڕووی ڕۆنانەوە ٥٧
جۆرەکانی هاوەڵکار لە ڕووی ڕۆنانەوە ٦٦
ڕادە ٧٠
دیارخەرەکانی ناو
یەکەم: ئەرکی ناو لە ڕستەدا وەك دیارخەری ناو ٧٤
دووەم: ئەرکی هاوەڵناو لە ڕستەدا وەك دیارخەری ناو ٧٩
سێیەم: ئەرکی جێناوی سەربەخۆ لە ڕستەدا وەك دیارخەری ناو ٨٥
چوارەم: ئەرکی جێناوی کەسی لکاو لە ڕستەدا وەك دیارخەری ناو ٨٩

بەشی ئەدەب ٩٥

وەرزی یەکەم

پڕۆوی شیعری کوردی لە ساڵی (١٩٣٩-١٩٩١)ز ٩٦
قۆناغی یەکەم: ساڵانی (١٩٣٩-١٩٥٨)ز دا ٩٦
قۆناغی دووەم: ساڵانی (١٩٥٨-١٩٧٠)ز دا ١٠٤
قۆناغی سێیەم: ساڵانی (١٩٧٠-١٩٩١)ز دا ١٠٧
تایبەتمەندی شیعری کوردی لەم قۆناغەدا ١٠٨
ناوەرۆکی شیعری کوردی لەنێوان ساڵانی (١٩٧٠-١٩٧٥)ز دا ١٠٨
ڕوخسار و تەکنیکی شیعری کوردی لەنێوان ساڵانی(١٩٧٠-١٩٧٥)ز دا ١١٠
شیعری کوردی لەنێوان ساڵانی (١٩٧٥-١٩٩١) ز دا ١١٢
ڕەخنەی ئەدەبی ١١٨
ڕەخنە و چەمکی ڕەخنە ١١٨
مێژووی ڕەخنەی جیهانی ١١٨
یەکەم: ڕەخنەی خۆرئاوایی ١١٩
دووەم: ڕەخنەی خۆرهەڵاتی ١٢١
ڕەخنەی ئەدەبی کوردی ١٢١
ڕەخنەی ئەدەبی کوردی لەدوای شەڕی یەکەمی جیهان ١٢٦
پەخشان ١٣٠
وتار ١٣١
قۆناغی یەکەم: ساڵانی (١٩٣٩-١٩٥٨)ز دا ١٣١
قۆناغی دووەم: ساڵانی (١٩٥٨-١٩٧٠)ز دا ١٣٣
قۆناغی سێیەم: ساڵانی (١٩٧٠-١٩٩١)ز دا ١٣٤

وەرزی دووەم

چیرۆکی کوردی لە شەڕی دووەمی جیهانیەوە ١٣٧
قۆناغی یەکەم: چیرۆکی هونەریی کوردی لە ساڵانی (١٩٣٩-١٩٥٨)ز دا ١٣٧
قۆناغی دووەم: چیرۆکی هونەریی کوردی لە ساڵانی (١٩٥٨-١٩٧٠)ز دا ١٤٠
قۆناغی سێیەم: چیرۆکی هونەریی کوردی لە ساڵانی (١٩٧٠-١٩٩١)ز دا ١٤٢
ڕۆمان لە ئەدەبی کوردیدا ١٤٦

بەشی ڕەوانبێژی ١٥١

وەرزی یەکەم

١ - ڕەگەزدۆزی ١٥٢
٢- لێکچوواندن ١٥٦
٣- خواستن ١٦٠

وەرزی دووەم

٤- دژیەک ١٦٣
٥- جوانیی بایس ١٦٦
٦- تێهەڵکێش ١٦٨

بەشی خوێندنەوە ١٧٣

وەرزی یەکەم

شێخ سەعیدی پیران ١٧٤
میر شەرەفخانی بەدلیسی ١٧٦

وەرزی دووەم

مەلا محەمەدی کۆیی ١٧٨
قەڵای دمدم ١٨٨

سەرچاوەکان ١٨٤

بەشی ڕێزمان

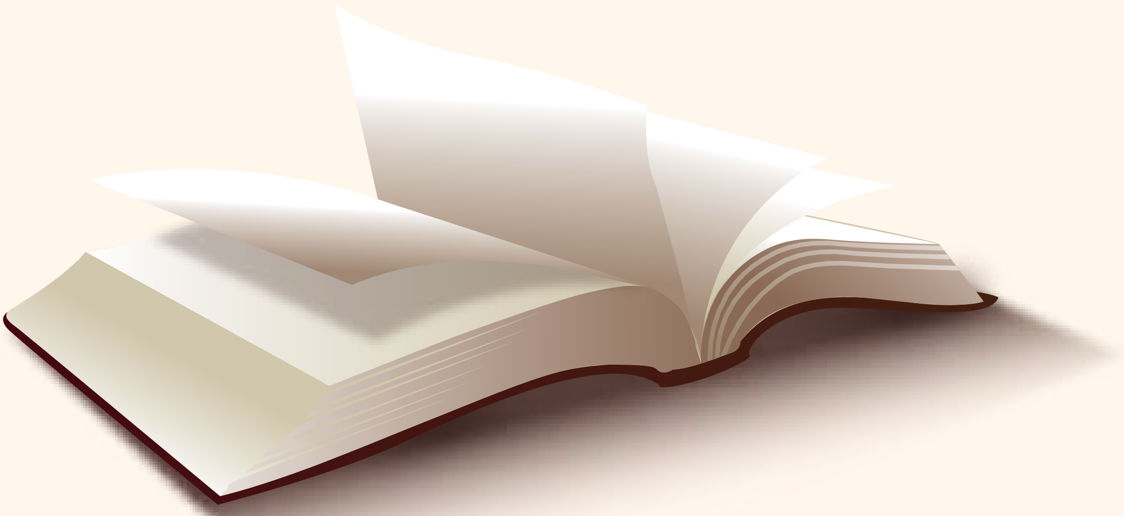

کاربەپێی ناوەڕۆک چوار شێوازی* هەیە

١- شێوازی ڕێژەی ڕاگەیاندن

١- کارەکەی تۆمان دواخست.
٢- هاوکار قەڵەمەکەی بەخشیوە.
٣- هەموو بۆ بینینی پێشانگاکە هاتبوون.
٤- کە ئەوان هاتن بۆ ماڵی ئێمە، براکەم دەرگاکەی بۆیەدەکرد.
٥- دۆخی ئافرەتی کورد تایبەتمەندییەکانی گەلی کورد دەنوێنێت.
٦- خانووەکەتان نەفرۆشرا.
٧- ڕاسپاردەکە بە ئەوان جێبەجێناکرێت.

لەم ڕستانەی سەرەوەدا (دواخست، بەخشیوە، هاتبوو، هات، بۆیەدەکرد، دەنوێنێت، نەفرۆشرا، جێبەجێناکرێت) هەموویان واتاکانیان هەواڵێک ڕادەگەیێنن و دەردەخەن لە دەمێکدا، لە هەموو ئەم ڕێژانەدا لەوە بە گومان نین، کە واتای کارەکە گەیشتووەتە ئەنجام، واتا ڕوویانداوە یان ڕوودەدەن یان ڕونادەن، ئەم جۆرە ڕێژانە کە بۆ گەیاندنی چەمکی هەواڵێک بەکاردەهێنرێن، شێوازی ڕێژەی ڕاگەیاندنی کارن.
ئەو ڕێژانەی (کار) کە لە شێوازی ڕاگەیاندندا بەکاردەهێنرێن ئەمانەن:

یەکەم: ڕێژەی ڕابردووی نزیکی ڕاگەیاندن:

ئەم ڕێژەیە لە چاوگەکان، بە لابردنی (ن) نونی چاوگ لە چاوگەکە دروستدەکرێت، وەک کاری (دواخست)، کە لە ڕستەی یەکەمدا پیشاندراوە.

دووەم: ڕێژەی ڕابردووی تەواوی ڕاگەیاندن:

قەدی چاوگ لەگەڵ نیشانەی ڕابردووی تەواوی ڕاگەیاندن (وە، ووە)** دروستدەکرێت، وەک کاری (بەخشیوە) کە لە ڕستەی دووەمدا پیشاندراوە.

(*) شێواز/ اسلوب
(**) لە ڕێژەی ڕابردووی تەواوی ڕاگەیاندندا نیشانەی (ووە) بۆ ئەو کارانە بەکاردێت کە قەدەکانیان کۆتایی بە پیتی (د، ت) هاتووە، نیشانەی (وە) بۆ قەدی ئەو کارانە بەکاردێت کە کۆتاییان دێت بە بزوێنەکانی (ا ، ی ، وو).
لە زاری کرمانجیی سەرووودا لەجیاتی نیشانەی (وە) نیشانەی (یە) و لەجیاتی (ووە) نیشانەی (ییە)، لە ڕابردووی تەواوی ڕاگەیاندندا بەکاردێت، وەک: هێناوە ← هێنایە   چاندووە ← چاندییە

سێیەم ڕێژەی ڕابردووی دووری ڕاگەیاندن:

قـەدی چاوگ لەگەڵ نیشـانەی ڕابـردووی دووری ڕاگەیاندن (بوو) دروسـتدەکرێت. وەک کاری (هاتبـوو)، کـە لـە ڕسـتەی سـێیەمدا پیشـاندراوە.

چوارەم ڕێژەی ڕابردووی بەردەوامی ڕاگەیاندن:

قـەدی چـاوگ نیشـانەی (دە)ی دەخرێتە بەردەمی بـۆ دروسـتکردنی ڕێژەکە ئەگەر کارەکە سادە یان ناسادە بێت، وەک کاری (بۆیەدەکرد)، کە لە ڕستەی چوارەمدا پیشاندراوە.

لە کرمانجیی سەروو.

- (د + قەد): (د + هات) ⟵ دهات

پێنجەم ڕێژەی ڕانەبردووی ڕاگەیاندن:

ڕەگی کار نیشـانەی ڕێژەی ڕانەبردووی ڕاگەیانـدن (دە) دەخرێتـە بەردەمـی ڕەگی کارەکە ئەگـەر سـادە یان ناسـادە بێت ئینجا جێنـاوە کەسـییە لکاوەکان دەنووسـرێن، کـە ئەمانـەن: {م ، یـن ، یـت ، ن ، (ات ، یّـت) ، ن}.

(دە + ڕەگی کار + جێناوی کەسیی لکاو) وەک کاری (دەنوێنێت)* کە لە ڕستەی پێنجەمدا پیشاندراوە.

هەروەها دەبێت ئاماژە بەوە بکرێت کە لە شێوازی ڕێژەی ڕاگەیاندندا:

١- کاری بکەرنادیار بەکاردەهێنرێت.

٢- لـە ڕێـژەی کاری ڕابـردووی تـەواوی ڕاگەیاندنـدا، ئەگـەر کاری ڕابـردووی نزیکـی ڕاگەیانـدن کۆتایی بە پاشـگری (ەوە) هاتبوو، ئـەوا ناوبەندی (ت) دەخرێتە نێوان نیشـانەی ڕابـردووی تەواو و پاشـگرەکەوە:

- خوێندەوە ⟵ خوێند + ووە + ت + ەوە
- دۆزییەوە ⟵ دۆزی + وە + ت + ەوە

---

* لە کرمانجیی سەروودا لە جیاتی نیشانەی(دە) نیشانەی (د) بۆ ئێستا و (دێ) بۆ داهاتوو بەکاردێت.
د + چم ⟵ دچم ، دێ + چم ⟵ دێچم

٣- ڕێژەکانی شێوازی ڕاگەیاندن لە شێوەی (ئەرێ)وە دەکرێن بە نەرێ:

أ- هەموو ڕێژەکانی ڕابردووی ڕاگەیاندن بە کاری بکەردیار و بکەرنادیارەوە بە ئامرازی (نـە) نەرێ دەکرێن، وەک:

- بوو ← نەبوو
- فرۆشرا ← نەفرۆشرا
- وەرگرت ← وەرنەگرت

ب- ڕێژەی ڕانەبردووی ڕاگەیاندن بە کاری بکەردیار و نادیارەوە بە ئامرازی (نا) نەرێ دەکرێت، لە شوێنی نیشانەی (دە) دادەنرێت وەک:

- دەبێت ← نابێت
- ئاوەداندەکەنەوە ← ئاوەداننادەکەنەوە
- دەنووسرێ ← نانووسرێ

دەستور

هەندێ ڕێژەی کار بۆ خەبەردان ڕاستەوخۆ لە کار و حاڵی کەسێک یان شتێک بەکاردەهێنرێت و گومان لەوەدا نییە، کە کارەکە گەیشتووەتە ئەنجام یان نەگەیشتووە، بەم ڕێژانەی کار دەگوترێت (شێوازی ڕاگەیاندن).

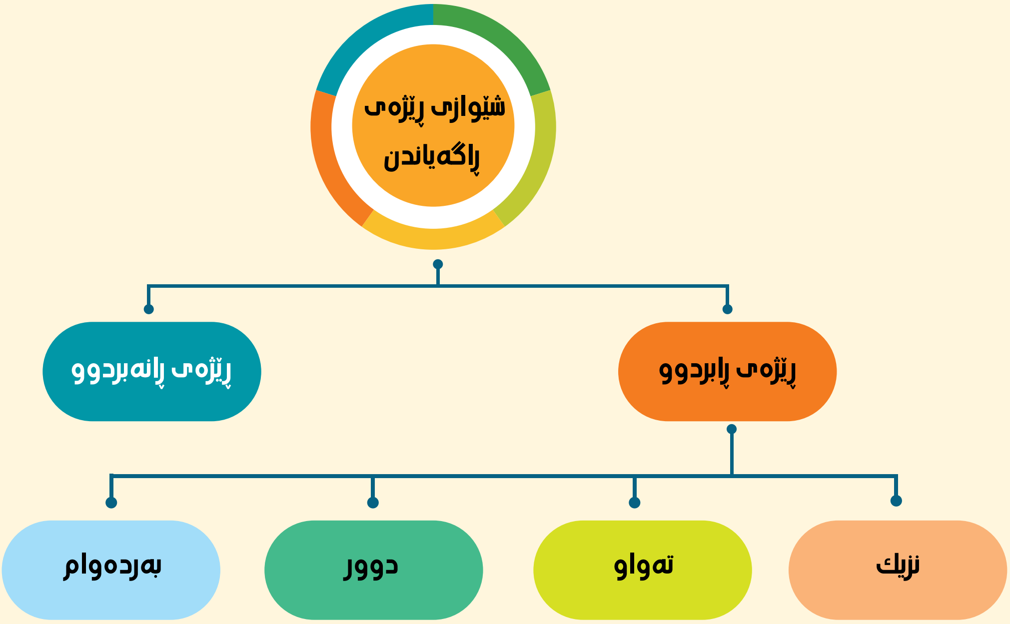

ڕاهێنان - ١

لەم چاوگانە ڕێژەی ڕابردووی تەواوی ڕاگەیاندن و ڕێژەی ڕابردووی بەردەوامی ڕاگەیاندن دروستبکە:

(ڕامالّین، پەڕینەوە، ئازادکردن)

ڕاهێنان - ٢

ئەم ڕستانە شیبکەوە:

١- شڤان ل بن کەپرێ نقستییە.
٢- شاناز ڕایەخەکەی چنی.
٣- گوندەکان ئاوەداندەکرێنەوە.

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- ئەو لە تاقیکردنەوەکەدا سەردەکەوت. کاری (سەردەکەوت) لە ڕێژەی
ئـ- ڕابردووی دووری ڕاگەیاندن ب- ڕابردووی نزیکی ڕاگەیاندن
پ- ڕانەبردووی ڕاگەیاندن ت- ڕابردووی بەردەوام

٢- ڕاسپاردەکە جێبەجێدەکرێت. کاری ڕستەکە نەرێ دەکرێ به ئامرازی
ئـ- نی ب- نە پ- نا ت- مە

٣- کام لەمانە کاری ڕابردووی تەواوی ڕاگەیاندنە لە چاوگی (خولانەوە)؟
ئـ- خولاوەتەوە ب- خولایتەوە پ- دەخولایەوە ت- خولایەوە

٤- ڕێژەی ڕابردووی بەردەوامی ڕاگەیاندن دروستدەکرێت بە دەستوری
ئـ- دە + ڕەگ ب- قەد + بوو پ- دە + قەد ت- قەد + وە

٥- لە چاوگی (شوشتن) ڕانەبردووی ڕاگەیاندن بریتییە لە
ئـ- دەشوات ب- دەیشوشت پ- نەیدەشوشت ت- دەیانشوشت

ڕاهێنان - ٤

لە ڕستەی (هۆنراوەکانیان لەبەرکرد، ئینجا چوون بۆ قوتابخانە).

١- هەردوو کار لە چ ڕێژەیەکدان؟

٢- لە کاری (لەبەرکرد) ڕێژەی ڕابردووی تەواوی ڕاگەیاندن دروست بکە و لە ڕستەی تر بەکاری بهێنە.

٣- لە هەردوو کار ڕێژەی ڕابردووی بەردەوامی ڕاگەیاندن دروست بکە و ڕستەکە بنووسەوە.

٤- لە هەردوو کار، ڕێژەی ڕانەبردووی ڕاگەیاندن دروست بکە و ڕستەکە بنووسەوە.

٥- وشەی (هۆنراوەکان) شیبکەوە.

٢- شێوازی ڕێژەی دانانی

أ-

١- بریا بۆ ئاهەنگەکە چووباینەوە.

٢- ڕەنگە لە ژوورەکەدا خەوتبێتن.

٣- کاشکی چووبووبام و گلەییم نەهێنابایە سەرخۆم.

ب-

١- بریا نانەکەت خواردبا.

٢- لەوانەیە خانووەکەیان کڕیبێت.

٣- دەبوو بارەکەتان ئامادەکردبا پاشان چووبان بۆ هەولێر.

٤- خۆزگە کەپرەکەی دروستکردبووبا.

٥- خۆزی من خانییەك ئاڤاکربا.

پ-

١- دەبێت منداڵەکانمان جوان پەروەردەبکەین.

٢- دەمەوێت لە تاقیکردنەوەکاندا سەربکەویت.

ئەگــەر بڕوانینــە ئــەو کارانــەی کە لەو ڕســتانەی ســەرەوەدا هەن دەبینیــن، ڕێژەی ئــەم کارانــە وەک ڕێژەکانی کاری ڕاگەیاندن ڕاســتەوخۆ ئەنجامی هەواڵێــک کە دەدرێتە پاڵ کەســێک یان شــتێک نــادەن بە دەســتەوە، بەڵکو لە شــێوەی (گومان، مەبەســت، ئــارەزوو، ئاوات.....)ە.

لەگــەڵ ڕێژەکانــی شــێوازی دانانیــدا هەندێــک کاری یاریــدەدەر و هەندێـک وشــە بەکاردێــن: (دەبێت، دەبوو، دەبوایە، بریا، خۆزگە، ڕەنگە ...) کە هەواڵەکە دەدەن بەدەســتەوە، گومـان لــە بــە ئەنجامگەیاندنــی کارەکە هەیــە. لەکاتی گۆڕینی ڕســتەی دانانی بۆ شــێوازی ڕاگەیانـدن یـان داخـوازی ئـەم کار و وشــانە لادەبرێــن و پێچەوانەش ڕاســتە.

تێبینی - ١ -

لەکاری بکەرنادیار:

شـێوازی ڕێـژەی دانانـی، کارەکان لـە شـێوەی (کاری بکەرنادیار)یش دروسـتدەکرێت بـــۆ نمـونـــە:

(ڕابردوو ← ڕەگی کار + را + با) **خۆزگە نامەکە نووسرابا.**

(ڕانەبردوو ← ب + ڕەگی کار + رێ) **ڕەنگە نامەکە بنووسرێ.**

تێبینی - ٢ -

کارە یاریدەدەرەکان:

(دەبـوو - دەبـوایە - دەبێـت - پێویســـتە - دڤێت) بۆ پێویستی بەکاردێت.

دەمەوێت: بۆ ویسـتن بەکاردێت.

دەتوانن: بۆ تـــوانین بەکاردێت.

چێدبێت: بۆ گومان بەکاردێت.

تێبینی - ٣ -

وشــەکان:

خۆزگە (خۆزی) - بریا - کاشکێ: بۆ ئاوات و ئارەزوو بەکاردێت.

بەلکی - ڕەنگــە - لـەوانەیە : بۆ گومان بەکاردێت.

خـــــوایە : بۆ نزاو پاڕانەوە بەکاردێت.

"دروستکردنی ڕێژەکانی شێوازی دانانی بەم شێوانەی لای خوارەوە دەبێت"

أ ڕێژەی ڕابردووی نزیکی دانانی

قــەدی چـــاوگ + بــا

کەوتبا – هێنابا – وەرگرتبا – ئامادەکردبا

ب ڕێژەی ڕابردووی تەواوی دانانی

قــەدی چـــاوگ + بێت

کەوت + بێت = کەوتبێت.

هێنا + بێت = هێنابێت.

هەڵبژارد + بێت = هەڵبژاردبێت.

یارمەتی دا + بێت = یارمەتیدابێت.

پ ڕێژەی ڕابردووی دووری دانانی

قــەدی چـــاوگ + بووبا

هێنابووبا – کەوتبووبا – وەرگرتبووبا – ئامادەکردبووبا...

ت ڕێژەی ڕانەبردووی دانانی

بـ + ڕەگی کار + جێناوی کەسی لکاو

بنووســم - بچێت - بخـۆین - پــەروەردەبکــەین - ســەربکەویت *.

لێـرەدا ئامـاژە بـەوە دەکەین کە (بــا، بێت، بووبا، ب) نیشــانەن لە شــێوازی دانانیدا، هەروەهــا هەمــوو ڕێژەکانی شــێوازی دانانــی بە ئامرازی (نــە) نەرێدەکرێن، ئەگــەر کارەکە لــە دەمــی ڕابــردوو بــوو، دەکەوێتە پێــش کارەکە.

(*) ڕێـژەی ڕانەبـردووی دانانـی هەروەک ڕێـژەی ڕانەبـردووی ڕاگەیاندنە تەنیا نیشــانەی (دە) دەگۆڕین بـۆ (ب). هەروەهــا دەکرێـت دەرنەکەوێت، ئەگەر کارەکە ناســادە بوو.

بـەڵام ئەگەر لـە دەمی ڕانەبردووی دانانی بوو، ئامرازی (نە) شــوێنی نیشــانەی (ب) دەگرێتــەوە. وەک:

هاتبا ⟵ نەهاتبا

دەرچووبێت ⟵ دەرنەچووبێت

هێنابووبا ⟵ نەهێنابووبا

بنووسم ⟵ نەنووسم

دەســتور

ئـەو ڕێژەیەی کارە ڕاســتەوخۆ ئەنجامی ئەو هەواڵەی کە دەیداتە پاڵ کەسـێک یــان شــتێک نایدات بە دەســتەوە، بەڵکو لەشــێوەی گومــان، ئارەزوو، ئــاوات، پاڕانەوە یــان مەبەســتدا واتاکــەی دەردەکەوێت.

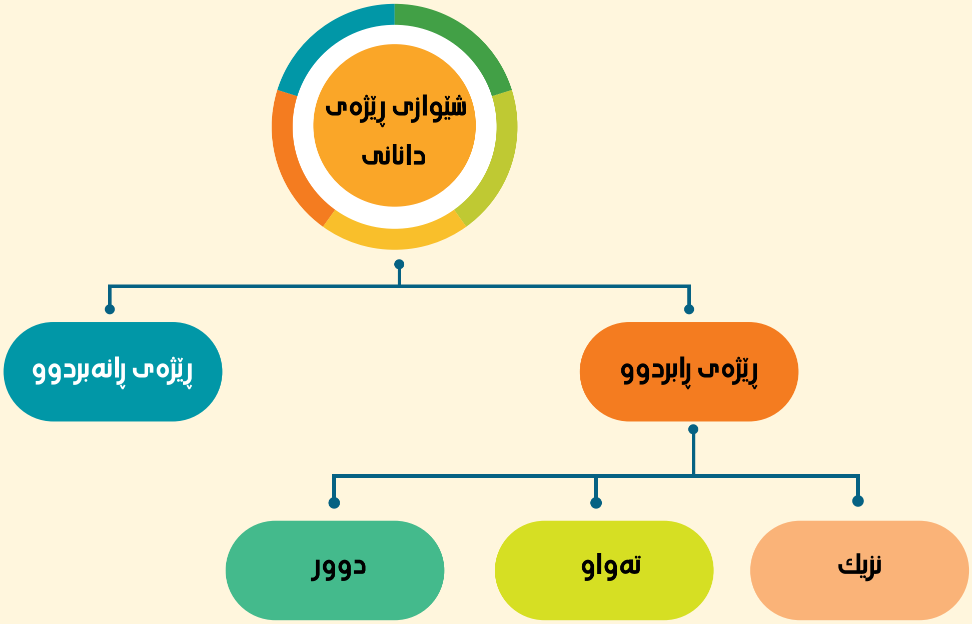

ڕاهێنان - ١

ڕێژە و شێوازی کارەکانی ئەم ڕستانە دیاربکە؟

١- لەوانەیە باران بباریێت.

٢- کاشکی دیتبام و کتێبەکەم لێ وەرگرتبا.

٣- ڕەنگە زوو هاتبێتن و زوو ڕۆیشتبێتن.

٤- بریا کوردستان زیاتر پێشکەوتبا.

ڕاهێنان - ٢

لە ڕستەی (دەبێت ژینگە بپارێزین).

١- (دەبێت) چ جۆرە کارێکە ؟ چی دەگەیەنێت؟

٢- (بپارێزین) لە چ ڕێژەیەکدایە؟ چۆن دروستکراوە؟

٣- لە کاری(بپارێزین) ڕێژەی ڕابردووی نزیکی دانانی دروستبکە؟

٤- کاری (بپارێزین) بدە پاڵ جێناوە لکاوەکانی دووەمی تاک و سێیەمی کۆ.

٥- شێوازی ڕستەکە بگۆڕە بۆ شێوازی ڕاگەیاندن.

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- ڕێژەی ڕابردووی تەواوی دانانی بە کام دەستور دروست دەبێت؟

ئـ- قەدی چاوگ + ووە ب- قەدی چاوگ + با

پ- قەدی چاوگ + بێت ت- ب + ڕەگی کار + جێناو

٢- خانووەکەیان کڕیوە. ئەم ڕستەیە بگۆڕین بۆ شێوازی دانانی دەبێتە:

ئـ - خانووەکەیان کڕیبێت ب- خانووەکەیان کڕیبا.

پ- خۆزگە خانووەکەیان کڕیبێت ت- بریا خانووەکەیان کڕیبا.

٣- ڕێژەی ڕانەبردووی دانانی دەکرێتە نەرێ بە ئامرازی:

ئ- نا　　ب- مە　　پ- نی　　ت- نە

٤- لە ڕستەی (خۆزگە چووبا بۆ گەشت)، وشەی (خۆزگە) بۆ چ مەبەستێک بەکارهاتووە؟

ئ- ئاوات　　ب- گومان　　پ- پێویستی　　ت- پاڕانەوە

٥- لە ڕستەی (دەمەوێت لە تاقیکردنەوە سەربکەون). کاری (سەربکەون) لە چ ڕێژەیەکدایە؟

ئ - ڕانەبردووی دانانی　　ب- داخوازی

پ- ڕانەبردووی ڕاگەیاندن　　ت- ڕانەبردووی دانانی و داخوازی

ڕاهێنان - ٤

ئەم ڕستانەی خوارەوە شیبکەوە:

١- خۆزگە بەفر بارییا.

٢- دەبێت چیرۆکەکە بخوێنیتەوە.

٣- شێوازی ڕێژەی داخوازی

/١

(ب)	(أ)
لێکۆڵینەوەکە مەنووسە.	لێکۆڵینەوەکە بنووسە.
کتێبەکە هەڵمەگرە.	کتێبەکە هەڵبگرە.
لەگەڵ فرۆشیارەکە ڕێکمەکەوە.	لەگەڵ فرۆشیارەکە ڕێکبکەوە.

/٢

گۆڤارەکە مەکڕن.	گۆڤارەکە بکڕن.
لە ژوورەوە دامەنیشن.	لە ژوورەوە دابنیشن.
شانۆگەرییەکە پێشکەشمەکەن.	شانۆگەرییەکە پێشکەشبکەن.

/٣

نانەکە مەخۆ.	نانەکە بخۆ.
قەڵەمەکە دامەنێ.	قەڵەمەکە دابنێ.
منداڵەکە بانگمەکە.	منداڵەکە بانگکە.

ڕێژەی داخوازی، فەرمان و داوا و وریاکردنەوەیە بۆ بەجێهێنان یان بەجێنەهێنانی کارێک، لەلایەن کەسی دووەمی تاک، یان کەسی دووەمی کۆ.

ئەم ڕێژەیە نیشانە و پێکهاتنی تایبەتی خۆی هەیە، کەرەستەی پێکهاتنی بریتییە لە: نیشانەی کار (ب) ڕەگی کار و جێناوی لکاو، (ە) بۆ کەسی دووەمی تاک و (ن) بۆ کەسی دووەمی کۆ بەکاردێت.

ئەگەر سەرنج بدەینە ڕێژەی ئەو کارانەی لە ڕیزی ژمارە (١) بەشی (ئـ) پیشاندراون (بنووسە ـ هەڵبگرە ـ ڕێکبکەوە) دەبینین داوا لە کەسی دووەمی تاک دەکرێت، کە کارێک بە ئەنجام بگەیەنێت، بەڵام لە ڕستەکانی بەشی (ب) (مەنووسە ـ هەڵمەگرە ـ ڕێکمەکەوە) داوا لە کەسی دووەمی تاک بکرێت بۆ نەکردنی کارێک کە بەهۆی ئامرازی (مە)وە نەرێکراوە.

هەروەهـا ئەگـەر سـەرنج بدەینە ڕیـژەی ئەو کارانـەی کە لە ڕیـزی ژمارە (٢) بەشـی (ئـ) پیشـاندراون، کـە بریتیـن لـە (بکڕن ـ دابنیشـن ــ پێشکەشـبکەن) داوا لە کەسـی دووەمی کـۆ دەکرێـت بـۆ کردنـی کارێک، هەروەهـا ڕسـتەکانی بەشـی (ب) (مەکڕن ـ دامەنیشـن ـ پێشکەشـمەکەن) داوا لـە کەسـی دووەمـی کـۆ دەکرێت بـۆ نەکردنـی کارێک، کـە بەهۆی ئامـرازی (مـە) نەرێکراوە.

هەروەهـا ئـەو کارانەی ڕەگـی کاریان کۆتایـی بە پیتـی (نەبزوێن) هاتووە، ئـەوا لە ڕێژەی داخوازیـدا بەئاسـانی جێنـاوی کەسـی لـکاو (ە) یـان (ن) وەردەگرێـت وەک لە ڕسـتەکانی ژمـارە (١، ٢) پیشـاندراون، بـەڵام ئەگـەر ڕەگـی کارەکە کۆتایی بـە پیتی (بزوێـن) هاتبوو ئـەوا جێنـاوی لـکاوی (ە)ی کەسـی دووەمی تـاک دەرناکەوێـت، چونکە لە زمانـی کوردیدا دوو بزوێـن بـەدوای یەکـدا نایەن* بەڵام جێناوی لکاوی کەسـی دووەمی کـۆ دەردەکەوێت، وەک لـە ڕسـتەکانی ڕیزی ژمـارە(٣)دا لەباری (ئـەرێ و نەرێ)دا پیشـاندراون.

شـایانی باسـە ئەگەر کارەکە لە ڕووی دارشـتنەوە (ناسـادە) بێت، لەکاتی ئاخاوتن و وتندا بـەزۆری نیشـانەی کار (بـ) دەرناکەوێت، بەڵام چاکتر وایە لە کاتی نووسـیندا بنووسـرێت، وەک:

وەربگرە ـ وەرگرە

سەربخە ـ سەرخە

فریابکەوە ـ فریاکەوە

ڕاببە ـ ڕابە

---

* چاوگی(هاتن) ڕەگەکەی (هێ)یە بۆ سوککردن دەبێتە (ێ) کاری داخوازی بەپێی دەستور دەبێتە(بێ - بێن) لێرەدا (ە) جێناوی کەسی دووەمی تاک دەرناکەوێت. هەر لەم چاوگە بەبێ دەستور ڕێژەی داخوازی دەبێتە(وەرە - وەرن).
- چاوگی(چوون) ڕێژەی داخوازی بۆ کەسی دووەمی تاک لە دەستور لادەدات و دەبێتە (بچۆ)
- لە کرمانجیی سەروو کاری (هەڕە) لە دەستوور لایداوە.

دەسـتور

ڕێژەی داخوازی، ئەو ڕێژەیەیە کە قسـەکەر بەشـێوەی داوا و فەرمان، داوا لە کەسـی دووەمـی تاک، یـان دووەمی کۆ دەکات بۆ بەجێهێنان یـان بەجێ نەهێنانی کارێک.

بۆ دارشـتنی کاری داخـوازی، ڕەگی کاری ڕانەبردوو وەردەگیرێ و نیشـانەی (بـ) لە پێشـییەوە دادەنرێـت و جێنـاوی کەسـی لکاو (ە) بۆ کەسـی دووەمی تـاک و (ن) بۆ کەسـی دووەمی کـۆ لە دواوە پێـوە دەلکێنرێت*.

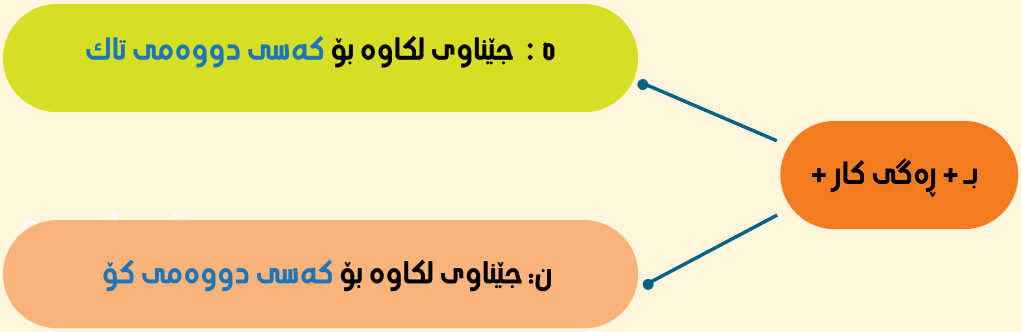

ڕێژەی داخوازی	ڕەگی کار	چاوگ
بفرۆشە ، بفرۆشن	فرۆش	فرۆشتن
دابگرە ، دابگرن	داگر	داگرتن

(*) جێنـاوی لـکاوی (ە ــ ن) لـە کاری داخوازی (تێپەڕ – تێنەپەڕ)ی (سـادە و ناسـادە) دەبـن بە بکەر و دەچنــە دوای ڕەگی کارەکە.

ڕاهێنان - ١

لەم ڕستانەی خوارەوەدا ئەو کارانەی بۆ شێوازی داخوازی بەکارهاتوون دەربهێنە:

١- پەخشانەکە بخوێنەوە.

٢- ڕاستی بڵێ.

٣- پەرلەمانی کوردستان بپارێزن.

٤- دیمانەکە پەخشبکە.

٥- وێنەکە مەشێوێنە.

ڕاهێنان - ٢

ئەم ڕستانەی خوارەوە شیبکەوە:

١- گۆڤارەکان چاپبکەن.

٢- پەخشانەکە بڵاوبکەوە.

٣- بەخۆشی بژی.

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- (منداڵەکە جوان پەروەردەبکە). لەم ڕستەیەدا چی دەرنەکەوتووە؟

ئ- جێناوی لکاو(ن)　　ب- جێناوی لکاو(ە)　　پ- نیشانەی کار　　ت- بەرکار

٢- لە کام لەم کارە داخوازییانە، جێناوی لکاوی (ە) دەرنەکەوتووە؟

ئ- بنوو　　ب- لادە　　پ- بکە　　ت- هەموویان

٣- کامیان کاری داخوازییە و لە چاوگی (بوون) دروستکراوە؟

ئ- ببەن　　ب- ببن　　پ- بێ　　ت- بێن

٤- لە کام لەم کارە داخوازیانە دەگونجێت نیشانەی کار لاببرێ؟

ئـ- بهێنە   ب- بخوێنەوە   پ- دابنیشەوە   ت- بهۆنەوە

٥- (بە ئازادی بژی). کاری ڕستەکە بکەیتە دانانی دەبێتە:

ئـ- بژییت   ب- بژییێت   پ- بژیت   ت- بژین

ڕاهێنان - ٤

لە ڕستەی (پرۆژەکە تەواوبکە).

١- کوا بکەری ئەم ڕستەیە؟

٢- ئایا دەتوانیت نیشانەی (بـ) لە کارەکە بەکارنەهێنیت؟ چۆن؟

٣- وشەی (پرۆژەکە) شیبکەوە.

٤- شێوازی ڕستەکە بکە بە شێوازی دانانی.

٤- شێوازی مەرجی
(ڕستەی ئاوێتەی مەرج)

١- ئەگەر یەکبگرین، سەردەکەوین.

٢- هەتا ڕەنج نەکێشیت، گەنج نانۆشیت.

٣- کە ڕاپەڕین بەرپابوو، بە ئامانج گەیشتین.

٤- کەی بایەخ بە پیشەسازی بدرێت، وڵات پێشدەکەوێت.

٥- ئەگەر نەورۆز هات، ئەم دێچینە سەیرانی.

٦- کەی چوویت بۆ کتێبخانە، گۆڤارەکە ببەوە.

ئەگەر سەرنج بدەینە ئەو ڕستانەی سەرەوە و چاوێک بە ڕێژەی کارەکان بخشێنین، کە تیایاندا بەکارهێنراون، دەبینین هەر ئەو کارانەن کە لە شێوازی ڕاگەیاندن یا دانانی یا داخوازی بەکارهێنراون، بەڵام مەبەست لەم ڕستانەدا گۆڕاوە، واتە کارەکان بۆ مەبەستی بنجی خۆیان کە (ڕاگەیاندن، دانانی، داخوازی)یە بەکارنەهێنراون، بەڵکو بۆ مەبەستی مەرج بەکارهێنراون.

ئینجا ئەگەر سەیری ڕستەکان بکەین، دەبینین. لە ڕستەی یەکەمدا کاری (یەک بگرن) ڕێژەکەی ڕانەبردووی دانانییە، کاری (سەردەکەوین) ڕێژەکەی ڕانەبردووی ڕاگەیاندنە ئەمە لە ڕووی ڕێژەوە، بەڵام لە ڕووی ناوەڕۆکەوە هەردووکیان لەم شوێنەیاندا بۆ مەبەستی مەرج بەکارهێنراون.

واتە ڕودانی کاری (یەک بگرین) مەرجە بۆ ڕودانی کاری (سەردەکەوین).

لە ڕستەی دووەمدا کاری (ڕەنج نەکێشیت) ڕێژەکەی ڕانەبردووی دانانییە، کاری (گەنج نانۆشیت) ڕێژەکەی ڕانەبردووی ڕاگەیاندنە، ئەمە لە ڕووی ڕێژەوە بەڵام لە ڕووی ناوەڕۆکەوە هەردووکیان لەم شوێنەیاندا بۆ مەبەستی مەرج بەکارهێنراون. واتە ڕودانی کاری ڕەنج نەکێشیت مەرجە بۆ ڕودانی کاری گەنج نانۆشێت.

لە ڕستەی سێیەمدا کاری (بەرپابوو) ڕێژەکەی ڕابردووی نزیکی ڕاگەیاندنە، کاری (گەیشت) ڕێژەکەی ڕابردووی نزیکی ڕاگەیاندنە ئەمە لە ڕووی ڕێژەوە بەڵام لە ڕووی

ناوەرۆکەوە هەردووکیان لەم شوێنەیاندا بۆ مەبەستی مەرج بەکارهێنراون، بۆیە بەم شێوانەی ڕێژەی کار لە بەکارهێناندا دەگوترێ شێوازی مەرج.

لە ڕستەی چوارەمدا کاری (بایەخ بدرێت) ڕێژەکەی ڕانەبردووی دانانییە، کاری (پێشدەکەوێت) ڕێژەکەی ڕانەبردووی ڕاگەیاندنە ئەمە لەڕوی ڕێژەوە بەلأم لە ڕووی ناوەرۆکەوە هەردووکیان لەم شوێنەیاندا بۆ مەبەستی مەرج بەکارهێنراون. واتە ڕوودانی کاری (بایەخبدرێت) مەرجە بۆ ڕوودان و ئەنجامدانی کاری (پێشدەکەوێت). بۆیە بەم شێوانەی ڕێژەی کار لە بەکارهێناندا دەگوترێ شێوازی مەرج.

لە ڕستەی پێنجەمدا کاری (هات) ڕێژەکەی ڕابردووی نزیکی ڕاگەیاندنەکاری (دێچین) ڕێژەکەی ڕانەبردووی ڕاگەیاندنە، ئەمە لە ڕووی ڕێژەوە، بەلأم لە ڕووی ناوەرۆکەوە هەردووکیان لەم شوێنەیاندا بۆ مەبەستی مەرج بەکارهێنراون. واتە ڕوودانی کاری (هات) مەرجە بۆ ڕوودان و ئەنجامدانی کاری (دێچین). بۆیە بەم شێوانەی ڕێژەی کار لەبەکار هێناندا دەگوترێ شێوازی مەرج.

لەڕستەی شەشەمدا کاری (چوو) ڕێژەکەی ڕابردووی نزیکی ڕاگەیاندنە، کاری (ببەوە) ڕێژەکەی داخوازییە، ئەمە لە ڕووی ڕێژەوە بەلأم لە ڕووی ناوەرۆکەوە هەردووکیان لەم شوێنەیاندا بۆ مەبەستی مەرج بەکارهێنراون. واتە ڕوودانی کاری (چوو) مەرجە بۆ ڕوودانی کاری (ببەوە). بۆیە بەم شێوانەی ڕێژەی کار لەبەکارهێناندا دەگوترێ شێوازی مەرج.

کەواتە لەم ڕستانەی سەرەوەدا ئەوەمان بۆ ئاشکرا دەبێت کە:

١- ڕستەی شێوازی مەرجی هەمیشە ڕستەیەکی ئاوێتەی مەرجە و لە دوو ڕستەی سادە پێکهاتووە.

ئ- ڕستەی کاری مەرج یا پاڕستە.

ب- ڕستەی وەڵامی مەرج کە ڕستەیەکی سەرەکییە و مەبەستەکە لەم ڕستەیە دەردەکەوێت. هەروەها پێیدەگوترێت شاڕستە.

٢- لە ڕستەی ئاوێتەی مەرجدا (ڕستەی شێوازی مەرجیدا) کار ڕێژەی تایبەتی خۆی نییە، بەڵکو هەر ئەو کارانەن کە لە شێوازی (ڕاگەیاندن، دانانی، داخوازی) بەکارهێنراون بەڵام لێرەدا بۆ مەبەستی بنجی خۆیان بەکارنەهێنراون، بەڵکو بۆمەبەستی مەرج بەکار هێنراون.

٣- لەڕستەی کاری مەرج (پاڕستە) ڕێژەی کار هەمیشە (ڕاگەیاندنە یا دانانییە)، لە ڕستەی وەڵامی مەرجیشدا (شاڕستە) ڕێژەی کار هەمیشە (ڕاگەیاندنە یا داخوازییە).

٤- لە ڕستەی ئاوێتەی مەرجدا بەشێوەیەکی گشتی ڕستەی کاری مەرج دەکەوێتە سەرەتای ڕستە، بەڵام دەگونجێ هەندێ جار ڕستەی وەڵامی مەرج بکەوێتە سەرەتای ڕستە. وەک:

دەچین بۆ سەیران، کە نەورۆز هات.

کانیاوەکان دەبوژێنەوە، ئەگەر باران ببارێت.

٥- لە ڕستەی ئاوێتەی مەرجدا ئامرازی لێکدەر (تا، هەتا، کە، هەکە، کەی، ئەگەر....) پێیان دەگوترێ ئامرازی لێکدەری مەرج.

دەستور

ئـ- ئەگەر لەکاتی بەکارهێنانی کار لە ڕستەدا ڕودانی کارێک مەرج بێت بۆ ڕوودانی کارێکی تر، لەو بارەیدا بەو کارە، بە ڕێژەو ناوەرۆکییەوە دەگوترێ ڕستەی ئاوێتەی مەرج (شێوازی مەرج).

ب: ڕستەی ئاوێتەی مەرج لە دوو ڕستە پێکدێت:

ڕستەی کاری مەرج، ڕودان و بە ئەنجامگەیاندنی کاری ئەم ڕستەیە مەرجە بۆ ڕودانی کاری ڕستەی وەڵامی مەرج.

ڕستەی وەڵامی مەرج کە ڕستەیەکی سەرەکییە، ڕودان و بە ئەنجامگەیاندنی کاری ئەم ڕستەیە بەستراوەتەوە بە ڕودانی کاری ڕستەی کاری مەرج.

ڕاهێنان - ١

لەڕستەی ئاوێتەی مەرجدا چەند جۆرە کار هەیە؟ لە چ ڕێژەیەکدا دەبن و بۆ چ بەکاردەهێنرێن؟ بە نمونە ڕوونیبکەوە.

ڕاهێنان - ٢

لەڕستەی(زوو برۆ، کارەکە ئەنجامبدە).

١- هەردوو کار لە چ ڕێژەیەکدان؟

٢- بکەری هەردوو ڕستەکە دیاربکە؟

٣- لە کاری (برۆ) ڕێژەی ڕابردووی نزیکی دانانی دروستبکە و لە کاری (ئەنجامبدە) ڕێژەی ڕابردووی بەردەوامی ڕاگەیاندن دروستبکە، ئینجا ڕستەکە بەشێوەی ڕستەی ئاوێتەی مەرج بنووسەوە.

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- لە شێوازی مەرجیدا کار بە چەند شێواز دەردەکەوێت؟

ئـ- یەک ب- دوو پ- سێ ت- چوار

٢- لە شێوازی مەرجیدا کاری وەڵامی مەرج لە ڕێژەی:

ئـ- ڕاگەیاندن و داخوازییە ب- ڕاگەیاندن و دانانییە

پ- ڕاگەیاندنە ت- دانانی و داخوازییە

٣- کەی بایەخ بە پیشەسازی بدرێت، ولات پێشدەکەوێت. ئەگەر کاری ڕستەی مەرج بکەینە نەرێ ئەوا دەبێتە:

ئـ- بایەخنادرێت ب- پێشنەکەوێت پ- بایەخنەدرێت ت- پێشناکەوێت

٤- ئەگەر یارمەتیمان دابان، کارەکەیان تەواودەکرد.

کاری وەڵامی مەرج لە چ ڕێژەیەکدایە؟

ئـ- ڕابردووی نزیکی دانانی ب- ڕابردووی بەردەوامی ڕاگەیاندن

پ- ڕانەبردووی ڕاگەیاندن ت- مەرجی

٥- لە ڕستەی (تا وانەکان نەخوێنن، نمرەی باش وەرناگرن). کاری وەڵامی مەرج لە چ ڕێژەیەکدایە؟

ئـ- ڕانەبردووی دانانی
ب- داخوازی
پ- ڕانەبردووی ڕاگەیاندن
ت- ڕابردووی بەردەوام

ڕاهێنان - ٤

لەڕستەی (کەی نەورۆز هات، ئاگری خۆشی هەڵدەکەین).

١- جۆری ڕستەکە دیاربکە.

٢- وشەی (کەی) شیبکەوە.

٣- وشەی (هات، هەڵدەکەین) شیبکەوە.

٤- ئەم ڕستەیە لە چەند ڕستە پێکهاتووە و هەریەکەیان چی پێدەگوترێت؟ ئایا دەتوانین جێیان بگۆڕین؟

ڕاهێنان - ٥

نموونەیەك لە شیکردنەوە.(ئەگەر ئەوان هاتبان، کارەکەیان ئەنجامدەدا).

ئەگەر ئەوان هاتبان: ڕستەی کاری مەرجە.

ئەگەر: ئامرازی لێکدەری مەرجە.

ئەوان: جێناوی کەسی سەربەخۆیە، بۆ کەسی سێیەمی کۆ، بکەرە.

هاتبا: کاری ڕابردووی نزیکی دانانییە، کاری مەرجە، تێنەپەڕە.

ن: جێناوی کەسی لکاوە، بۆ کەسی سێیەمی کۆ، بۆ بکەر دەگەڕێتەوە.

کارەکەیان ئەنجامدەدا: ڕستەی وەڵامی مەرجە

کارەکە: ناوە، تاکە، ناسراوە، بەرکارە.

یان: جێناوی لکاوە بۆ کەسی سێیەمی کۆ، بکەرە.

ئەنجامدەدا: کاری ڕابردووی بەردەوامی ڕاگەیاندنە، کاری وەڵامی مەرجە، لێکدراوە، تێپەڕە.

تۆش ئەم ڕستانەی خوارەوە شیبکەوە.

ئـ: کەی بوویت بە ئەندازیار، گوندەکان ئاوەدانبکەوە.

ب: ئەگەر وانەکە باش بخوێنیت، دەردەچیت.

کاری چاوگی (بوون)

(أ)
کاری تەواوی تێپەڕ

١- بە مانای خاوەندارێتی:

پارەم هەبوو. پارەم هەیە. پارەم دەبێت.

٢- بە مانای منداڵبوون:

نازەنین منداڵی بوو. نازەنین منداڵی دەبێت.

(ب)
کاری تەواوی تێنەپەڕ

١- بەشێوەی (ناسادە):

١- چراکە هەڵبوو. هەڵدەبێت.

٢- ئازاد ژ خەو ڕابوو. ڕادەبێت.

٣- کارەکە تەواوبوو. تەواودەبێت.

٤- کاوە سوربوو لەسەر بڕیارەکەی. سور دەبێت.

٢- بە مانای بوون (وجود):

من هەبووم. کورد هەیە. ئێمە دەبین.

(پ)
کاری ناتەواو

- تەواوکەری ڕاستەوخۆ:

١- کاوە مامۆستایە.

٢- ئاواتم خوێندن بوو.

٣- یەکەمەکە ئەو دەبێت.

٤- ئاهەنگەکە بەشەو بوو.

٥- هاوینەهەواری شەقڵاوە فێنکە.

-تەواوکەری بەیاریدە

١- ڕەنگە ئاوەکە بێت بە سەهۆڵ.

٢- سەرکەوتن بە تێکۆشانە.

٣- قەڵەمەکەی تۆ بە من بوو.

(ت)
کاری یاریدەدەر

١- دەبوو لە گەڵیان چووبام.

٢- دەبوایە ئەوان هاتبووبان.

٣- دەبێت ئەمساڵ دەرچم.

چاوگی (بوون) وەک هەموو چاوگێکی تر، سەرچاوەیە بۆ دروستبوونی دەمەکانی کاری (ڕابردوو، ڕانەبردوو)، کە بریتین لە:

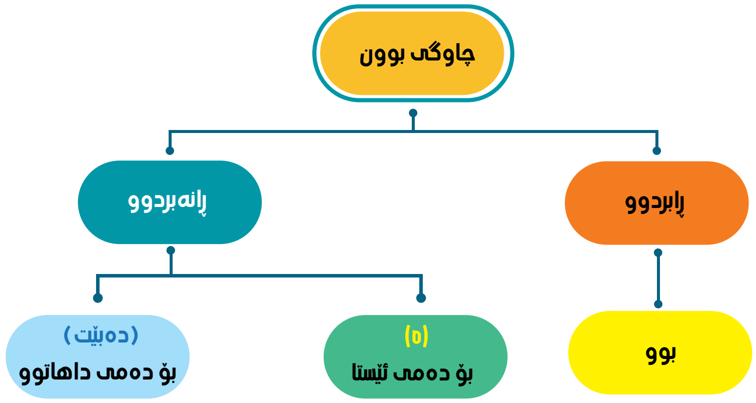

له چاوگی بوون (هەبوون)، چوار جۆر کار دروستدەبێت:

یەکەم کاری تەواوی تێپەڕ

ئـەو کارانــەی لــە چاوگی (بــوون) پەیدادەبــن، وەک کاری تەواوی تێپەڕ لە ڕســتەدا دەردەکــەون، لــە کاتێکدا ئەگــەر بۆ خاوەندارێتــی (تملک) یان بــۆ منداڵبــوون بەکارهات، ئەو دەمــە دەبنــە کاری تەواوی تێپەڕ لە ڕێــگای بەرکارەکانیانــەوە، ئەرکەکانیــان ئەنجامدەدەن، ئــەم کارانــە لەبنەڕەتــدا لــە چاوگی (بــوون – هەبــوون)ەوە ســەرچاوەیان گرتووە.

- پارەم هەبوو. پارەم هەیە. پارەم دەبێت.
- هەم بوو. هەمە. دەمبێت.
- نازەنین منداڵی بوو نازەنین منداڵی دەبێت منداڵی دەبێت

لە ڕستەی (پارەم هەبوو.........) (بوو) کاری تەواوی تێپەڕە، بەرکارەکەی وشەی (پارە)یە، جێناوەکەش (م)ە، کە بووە بە بکەری ڕستەکە.

لە ڕستەکانی (هەم بوو)(١) (هە) لەگەڵ کاری ڕابردوو (بوو) و ڕانەبردوو (ە) بۆ دەمی ئێستا دەرکەوتووە، بەڵام لە ڕانەبردوودا بۆ دەمی داهاتوو لە شێوەی (دەمبێت)دا کەوتووەتە بەر چاو.

لە ڕستەی (نازەنین منداڵی بوو) (بوو) کاری تەواوی تێپەڕە، بەرکارەکەی وشەی (منداڵ) ە. بکەرەکەشی (نازەنین)ە.

دووەم کاری تەواوی تێنەپەڕ

ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەکانی بەشی (ب) دەبینین:

کارەکان وەک کاری تەواوی تێنەپەڕ، لە ڕستەکاندا دەرکەوتوون بەتەنها ئەرکی بکەرەکانیان ئەنجامداوە و واتای ڕستەکانیان تەواوکردووە.

لـە ڕستـەی (١-٢)دا بەهـۆی پێشـگری (هـەڵ ، ڕا) وە کاری داڕێـژراوی تـەواوی تێنەپەڕیـان پێکهێنـاوە، کـە بەتەنهـا ئەرکـی بکەرەکانیـان ئەنجامـداوە، واتـای ڕسـتەکانیان تەواوکـردووە، بـەڵام لـە ڕستـەی (٣ ، ٤)دا، کارەکان هەریەکەیـان لەگـەڵ وشـەی (تـەواو، سـوور)دا کارێکـی لێکدراوی تـەواوی تێنەپەڕیـان پێکهێنـاوە، ئەرکـی بکەرەکانیـان گەیاندووەتـە ئەنجـام و واتـای ڕستـەکانیان تەواوکـردووە.

ئەگەر بە واتای بوون (وجود) هات، ئەو دەمە دەبێتە کاری تەواوی تێنەپەڕ.

من هەبووم. - من هەم. - من دەبم.

سێیەم کاری ناتەواو

لـە هەندێک باری ڕستــەدا کارەکانی (بوو– ە – دەبێــت)، ناتوانێت ئەرکی نیهادەکانیان ئەنجامبــدەن، یان واتای ڕســتەکان تەواوبکەن، بەڵکو بۆ ئەو مەبەســتە پێویســتیان بە وشــە یــان بەشــێکی تر دەبێــت، بۆ ئەوەی ئــەو ئەرکە تەواوبکەن، ئــەو دەمە بــەو کارانە دەوترێت کاری (ناتەواو)، ئەو وشــە و بەشــانەش، کە دەبنە پاڵپشــت بۆ ئەو تەواوکردنە پێیان دەوترێت (تەواوکــەر)، کــە بریتیــن لــە (نــاو ، چــاوگ ، جێنــاو ، هاوەڵناو، هاوەڵــکار)، کە بە شــێوەی تەواوکــەری ڕاســتەوخۆ و تەواوکــەری بەیاریــدە ئەرکــی تەواوکردنــی کارە ناتەواوەکــە ئەنجامــدەدەن. لێــرەدا با بزانین ئەم تەواوکردنە چۆن و بە چ شــێوەیەک تەواودەکرێن، ئەگەر ســەرنج بدەینە ڕســتەکانی بەشــی (پ) دەبنین:

لـە ڕســتەی (١)دا ناوی مامۆســتا*، کــە ناوێکی گشــتییە، تەواوکەری ڕاســتەوخۆی کاری (ە)ی ناتــەواوە، ئەگــەر ئــەم نــاوە نەبوایە، کاری (ە) لەگــەڵ نیهادەکەیــدا، نەیدەتوانی واتــای ڕســتەکە تەواوبکات.

لـە ڕســتەی (٢)دا، بە هەمان شــێوە، چاوگی (خوێندن)، کــە وەک ئەرکی تەواوکەری ڕاســتەوخۆ کاری (بــوو) ناتەواوی وەرگرتــووە، ئەگەر ئەم چاوگە نەبوایــە، کاری ناتەواوی (بــوو) لەگەڵ نیهادەکەیــدا، نەیدەتوانــی واتای ڕســتەکە تەواوبکات.

لـە ڕســتەی (٣)دا، جێنــاوی ســەربەخۆی (ئەو) ئەرکــی تەواوکردنــی کاری (دەبێت) ی ناتــەواوی وەرگرتــووە، ئەگــەر ئــەم جێنــاوە نەبوایــە، کاری (دەبێت) لەگــەڵ نیهادەکەیدا نەیدەتوانــی واتــای ڕســتەکە تەواوبــکات.

لـە ڕســتەی (٤)دا، هاوەڵــکاری (بەشــەو) ئەرکــی تەواوکردنــی (بــوو)ی ناتــەواوی وەرگرتــووە، ئەگــەر ئــەم هاوەڵــکارە نەبوایــە کاری ناتــەواوی (بــوو) لەگــەڵ نیهادەکەیــدا نەیدەتوانــی واتــای ڕســتەکە تەواوبــکات.

لە ڕستەی (٥)دا، هاوەڵناوی چۆنیەتی (فێنک) ئەرکی تەواوکردنی کاری (ە)ی ناتەواوی وەرگرتــووە، ئەگەر ئــەم هاوەڵناوە نەبوایە، کاری (ە) لەگــەڵ نیهادەکەی دا نەیدەتوانی واتای ڕســتەکە تەواوبکات.

ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەکانی کۆمەڵەکەی تر دەبینین:

لە ڕســتەی (١)دا، ناوی (ســەهۆڵ) تەواوکــەری بەیاریدەی کاری ناتــەواوی (دەبێتە)، ئەگــەر ئــەم نــاوە نەبوایــە، کاری ناتــەواوی دەبێت لەگــەڵ نیهادەکەیــدا، نەیدەتوانــی واتای

* هەموو ناو و گرێیێکی ناوی دەبن بە تەواوکەر بۆ کاری ناتەواو.

ڕستەکە تەواوبکات، بوونایەتی و ئەو گۆڕانکارییە دەربخات، کە بەسەر ناوەکەدا هاتووە.

لە ڕستەی (٢)دا، چاوگی (تێکۆشان) کە تەواوکەری بەیاریدەی کاری ناتەواوی(ە) یە ئەگەر ئەم چاوگە نەبوایە، کاری ناتەواوی(ە) لەگەڵ نیهادەکەیدا، نەیدەتوانی واتای ڕستەکەی تەواو بکات.*

لە ڕستەی (٣)دا، جێناوی کەسی سەربەخۆی (من) تەواوکەری بەیاریدەی کاری (بوو)ی ناتەواوە، ئەگەر ئەم جێناوە نەبوایە، کاری (بوو)ی ناتەواو لەگەڵ نیهادەکەیدا، نەیدەتوانی واتای ڕستەکە تەواوبکات و ئەو گۆڕانکارییە پیشانبدات، کە لە جێناوی (تۆ) وە چووە بۆ جێناوی (من).

لێرەدا پێویستە ئەوە بزانرێت، کە هەرچی(هاوەڵناو، هاوەڵکار)ە، بە شێوەی تەواوکەری ڕاستەوخۆ، کاری ناتەواو تەواودەکەن.

چوارەم کاری یاریدەدەر

هەر ئەم کارە لە چەند بارێکی تردا وەک کاری یاریدەدەر، لەگەڵ کارەکانی شێوازی دانانی دەردەکەون، هەروەک لە ڕستەکانی بەشی (ت)دا، لە شێوەی (دەبوو، دەبوایە، دەبێت)، کە هەمیشە دەکەونە پێش کارە سەرەکییەکانەوە، بۆ دەرخستنی هەندێک لایەنی ڕێزمانی بۆ کارە سەرەکییەکان.

نەرێکردنی ئەم کارە:

أ- دەمی ڕابردوو:

بە دانانی ئامرازی (نە)ی نەرێ لەبەردەم کارەکەدا.

پارەم هەبوو. ← پارەم نەبوو.

ئاهەنگەکە بەشەو بوو. ← ئاهەنگەکە بەشەو نەبوو.

دەبوو. ← نەدەبوو.

ب- دەمی ئێستا:

بە دانانی ئامرازی (نی) لەبەردەم کارەکەدا.

پارەم هەیە. ← پارەم نییە   من پارە نینە

کاوە مامۆستایە. ← کاوە مامۆستا نییە.   کاوە مامۆستا نینە.

* هەموو جێناوێکی سەربەخۆ(کەسی سەربەخۆ، پرس، خۆیی، نادیار، نیشانە) هەروەها جێناوی هەیی لەگەڵ دیارخەرەکەی دەبن بە تەواوکەری کاری ناتەواو.

پ- دەمی ڕانەبردوو

بە گۆڕینی ئامرازی (دە) بە ئامرازی (نا)

پارەم دەبێت. ← پارەم نابێت.

ئاوەکە دەبێت بە سەهۆڵ. ← ئاوەکە نابێت بە سەهۆڵ.

هەروەها دەبێت ئاماژە بەوە بکەین کە:

١- کاری ناتەواو لە ڕووی کاریگەرییەوە (تێنەپەڕە).

٢- کاری (بوو- ە – دەبێت) لە هەموو بارێکدا ناکرێت بە بکەرنادیار.

٣- کاری ناتەواو (ە) بۆ دەمی ئێستا لە ڕستەدا دەرناکەوێت، ئەگەر جێناوە کەسییە لکاوەکان دیار و ئاشکرابن (م – ین ، یت – ن ، (∅) – ن)، بە واتا کارەکە بکەوێتە نێوان (وشەکە)* و جێناوە کەسییە لکاوەکان

کوردم کوردین کوردیت کوردن کوردە کوردن

دەستور

ئەو کارانەی لە چاوگی (بوون)ەوە وەردەگیرێن، ئەگەر بۆ خاوەندارێتی (تملک) یان مندالبوون بەکارهاتن، دەبنە کاری تەواوی تێپەڕ.

بەشێوەیەکی گشتی، پێشگر، کە دەچێتە سەر ئەو جۆرە کارانە، کارەکە دەکەن بە کاری تەواوی تێنەپەڕی داڕێژراو.

کاری لێکدراو، کە لە چاوگی (بوون)ەوە وەردەگیرێت، کە وشە واتادارەکەی بوو بە واتا بۆ کارەکە، ئەو دەمە کارەکە دەکات بە کارێکی تەواوی لێکدراوی تێنەپەڕ.

بەمانای بوون (وجود) هات تەواوی تێنەپەڕە.

کاری (بوو، دەبێت) ئەگەر بەشێوەی ناسادە دەرکەوتن واتە لەگەڵ بەشی یەکەمی کارەکە بەیەکەوە لکابن دەبن بە کاری تەواوی تێپەڕ بەڵام وەک کاری ناتەواو دەبێت بەتەنیا بێن و بە وشەی پێش خۆیان نەلکێن، دەبنە کاری ئەگەر کاری (بوو- ە- دەبێت) نەیتوانی بە تەنها واتای ڕستەکە تەواوبکات، پێویستی بە وشە یان بەشێکی تر هەبوو، ئەو دەمە ئەو کارانە دەبنە کاری ناتەواو.

ئەو بابەتە ڕێزمانییانەی کاری ناتەواو تەواودەکەن، وەکو تەواوکەری ڕاستەوخۆ و تەواوکەری بەیاریدە، بریتین لە (ناو- جێناو- چاوگ).

ئەو کارە یاریدەدەرانەی لە چاوگی (بوون) وەردەگیرێن ئەمانەن:

(دەبوو – دەبوایە – دەبێت) کە لەگەڵ ڕستەی شێوازی داناندا بەکاردێت.

(*) مەبەست لە وشە (ناو- چاوگ- هاوەڵکار- هاوەڵناو- جێناوە سەربەخۆکان)ە.

ئەرکی (ە) لە ڕێزمانی کوردیدا

١ دەبێتە کاری ناتەواو لە ڕستەی سادەدا، ئەگەر کاری سەرەکی لە ڕستەدا نەبوو، بۆ نمونە:

بەرزترین لوتکە لە چیاکانی کوردستاندا، ئاراراتە.

٢ دەبێتە جێناوی لکاو بۆ کەسی دووەمی تاک لە کاری داخوازیدا، ئەرکی بکەر دەبینێت، بۆ نمونە:

بخوێنە، تا دەربچیت.

٣ دەبێتە جێناوی کەسی لکاو. بۆ کەسی سێیەمی تاک لەگەڵ کاری ڕانەبردوو لە کرمانجی سەروودا*. بۆ نمونە:

ئەو چیرۆکێ دنڤیسە.

ئەو دکەڤە.

٤ دەبێتە پاشگر لەگەڵ هەندێک قەدی چاوگدا بۆ دروستکردنی هاوەڵناوی کراوی داڕێژراو

کرد ← کردە ، برد ← بردە.

کوشت ← کوشتە.

٥ دەبێتە پاشگر لەگەڵ ناو یان هاوەڵناو یان ڕەگی کار بۆ دروستکردنی وشەی نوێ.

١. هاوەڵناو + پاشگر: چاک ← چاکە ، سەوز ← سەوزە.

٢. ناو + پاشگر: دەست ← دەستە.

٣. ڕەگی کار + پاشگر : پرس ← پرسە

٦ دەبێتە ئامرازی پێناسین، کە کورتکراوەی (ەکە)ی پێناسینە.

ژنە هەژاربوو، بۆیە دەگریا.

٧ دەبێتە ئامرازی لێکدان بۆ دروستکردنی وشەی لێکدراو. بۆ نمونە:

ڕەشەبا - گوڵەگەنم - مانگەشەو - پیرەمێرد - کێوەڕەش

(*) لە هەندێ ناوچەی ئەم شێوەزارەدا وای لیدێت، ئەگینا لە ناوچەکانی تر دەگوترێت: (ئەو دەرسێ دنڤیسیت).

٨ دەبێتـە ئامـرازی پەیوەندی، دەلکێـت بە کاری ڕابـردوو، ڕانەبردوو، داخـوازی جێگای ئامـرازی (بۆ ، بـە) دەگرێتەوە.

- (ە) ⟵ (بۆ):

کاوە هاتە لامان. کاوە هات بۆ لامان.

- (ە) ⟵ (بە):

ئازاد دەبێتە ئەندازیار. ئازاد دەبێت بە ئەندازیار.

- (ە) ⟵ (بۆ):

بڕۆنە مۆزەخانە. بڕۆن بۆ مۆزەخانە.

٩ دەبێتە ئامرازی بانگکردن، بە دوای ناودا دێت بۆ مەبەستی بانگکردن و ئاگادارکردنەوە:

کوڕە، بخوێنە. کوردە، هەوڵبدە.

١٠ دەبێتـە ئامـرازی دانەپاڵ و گرێی ناوی دروسـتدەکات لـەو کاتەی کە لەنێـوان ناوێکی ناسـراو، دیارخـراو بە هاوەڵنـاوی چۆنیەتی دێـت بۆ نمونە:

مەڕە لاوازەکە، هەنارە مزرەکە، سێوە سوورەکان

ڕاهێنان - ١

لەم ڕستانەی خوارەوەدا ئەو کارانەی، کە لە چاوگی (بوون)ەوە وەرگیراون دەربهێنە؟ جۆرەکانیان دەستنیشان بکە؟

١- گەلی کورد سوربوو لەسەر بەدیهێنانی مافەکانی.

٢- دەبێت یەکریزی گەل بپارێزین.

٣- کە دایکیان منداڵی بوو، منداڵەکە نەخۆش بوو.

٤- کێشەی ئاوارەکانی کەرکوک کەی پەیدابوو؟

٥- باوکیان لەخەو ڕابوو.

ڕاهێنان - ٢

ئەرکی (ە) لەم ڕستانەی خوارەوەدا، دەستنیشان بکە لەگەڵ ڕوونکردنەوەی پێویست؟

١- کورە، بە دانیشتن ماڵت وێرانە.

٢- بخوێنە، چونکە خوێندن سارێژکەری برینەکانتە.

٣- ڕەشەبای سلێمانی بەهێزە.

٤- چیرۆکەکێ بنقیسە.

٥- منداڵە گەمەی دەکرد، دایکەش تەماشایدەکرد.

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە.

١- کاری چاوگی بوون بە واتای بوون (وجود) بێت دەبێتە:

ئـ- کاری یاریدەدەر　　ب- کاری ناتەواو

پ- کاری تەواوی تێپەڕ　　ت- کاری تەواوی تێنەپەڕ

٢- کام لەم ڕستانە کارەکەی ناتەواوە؟

ئـ- ئەندازیارەکە لێهاتوو بوو.　　ب- دەبوو تاقیکردنەوە کرابا.

پ- منداڵێکی بوو.　　ت- منداڵی هەبوو.

٣- لە ڕستەی (ئەوان لە ئاهەنگەکە ئامادەبوون) کاری ڕستەکە.

ئـ- ناتەواوە ب- تەواوی تێپەرە

پ- تەواوی تێنەپەرە ت- یاریدەدەرە

٤- لە ڕستەی (من کوردم) وشەی (کورد) ئەرکی چییە؟

ئـ- بکەرە ب- نیهادە

پ- بەرکارە ت- تەواوکەری ڕاستەوخۆی کاری ناتەواوە

٥- لە ڕستەی (چیاکانی کوردستان بڵندن) چی دەرنەکەوتووە؟

ئـ- ئامرازی دانەپاڵ ب- کاری ناتەواو پ- نیهاد ت- بکەر

٦- (گوڵەهێـرۆ جوانـە). ئەرکی بزوێنی (ە)ی نێوان هەردوو وشـەی (گـوڵ .....هێرۆ) چیە؟

ئـ- ئامرازی دانەپاڵە ب- ئامرازی لێکدانە

پ- ئامرازی بانگکردنە ت- ئامرازی پێناسینە

٧- (هەنارە مزرەکە خۆش بوو). ئەرکی بزوێنی (ە)ی نێوان هەردوو وشەی (هەنار ... مزرەکە) چییە؟

ئـ- ئامرازی دانەپاڵە ب- ئامرازی لێکدانە

پ- ئامرازی بانگکردنە ت- ئامرازی پێناسینە

٨- (کورە هەژارە). ئەرکی بزوێنی(ە)ی دوای (کوڕ) بریتییە لە:

ئـ- ئامرازی دانەپاڵە ب- ئامرازی لێکدانە

پ- ئامرازی بانگکردنە ت- ئامرازی پێناسینە

٩- (چاکە بە خەڵکی بکە). ئەرکی بزوێنی(ە)ی دوای (چاک) بریتییە لە:

ئـ- ئامرازی لێکدانە ب- کاری ناتەواوە

پ- پاشگرە ت- ئامرازی پێناسینە

١٠- (منداڵەکە ناچێتە قوتابخانە). ئەرکی بزوێنی(ە)ی نێوان (ناچێت) و (قوتابخانە)

ئـ- ئامرازی دانەپاڵە ب- ئامرازی پەیوەندیە

پ- ئامرازی بانگکردنە ت- ئامرازی پێناسینە

ئەرکی جێناوە کەسییە لکاوەکان

یەکەم: وەك بکەر

- أ -

١- دوێنێ، گۆڤارێکم کڕی.
دوێنێ کڕیم.
٢- گۆڤارەکەم هەڵگرتبوو.
هەڵم گرتبوو.
٣- قوتابییەکەم بانگدەکرد.
بانگمدەکرد.
٤- تاوانبارەکەم دەستنیشانکردووە.
دەستنیشانمکردووە.

- ب -

١- پێری چووم بۆ کەرکوك.
٢- لە تاقیکردنەوەکەدا بەیەکەم دەرچووم.
٣- خێرا هاتنەوە.
٤-سەرکەوتینەوە بۆ سەر شاخەکە.

- پ -

١- وانەکە دەخوێنێت.
٢- گوندەکان ئاوەداندەکەنەوە.
٣- لەپێناو نیشتیماندا تێدەکۆشین.

- ت -

١- نامەکە بڕوێنە.
٢- ناوی خوێندکارەکان تۆمار بکەن.

مەبەست لە ئەرکی جیناوە کەسییە لکاوەکان لە دەوری بکەردا، ئەوەیە، کە هەروەک چۆن ناو، یان جێناوە سەربەخۆکان بە هەموو جۆرەکانییانەوە، لە ڕستەدا دەبن بە بکەر، هەروەک لە قۆناغەکانی ڕابردووی خوێندندا ڕوونکراوەتەوە و دەرخراوە، هەر بەم جۆرەش جێناوە لکاوەکان دەبنە بکەر لە ڕستەدا، جا ئەگەر بە وردی سەیری ڕستەکانی پێشوو بکەین دەبینین:

یەکەم

لە هەموو ڕستەکانی بەشی (ئـ)دا کارەکان هەموویان کاری ڕابردووی تێپەڕن، هەیانە (سادە یان ناسادەن) و لێرەدا شوێنی جیناوە کەسییە لکاوەکان، ئەوانەی دەبنە بکەر نیشاندەدەین.

أ ئەگەر کاری ڕستەکە ڕابردووی تێپەڕی سادە بێت و بەرکار لە ناو ڕستەکەدا باسکرابێت، ئەوا هەمیشە جێناوی لکاوی بکەر دەچێتە دوای بەرکارەکە، وەک لە ڕستەی یەکەمی بەشی (ئـ)دا دەرکەوتووە، لەم ڕستەیەدا وشەی (گۆڤارێک) بەرکارە و جێناوی کەسی لکاوی (م) بکەری کارەکەیە و کارەکەش ڕابردووی تێپەڕی سادەیە و ئەگەر بەرکار، باسنەکرێت جێناوی لکاو دەچێتە کۆتایی کارەکە وەک کڕیم.

ب ئەگەر کاری ڕستەکە ڕابردووی تێپەڕی (ناسادە) بوو، بەرکار باسکرابوو، ئەوا دیسان جێناوی لکاوی بکەر دەچێتە دوای بەرکارەکەوە، وەک لە ڕستەکانی (٢-٣)ی بەشی (ئـ)دا دەرکەوتووە، بەڵام ئەگەر بەرکارەکە باس نەکرابوو، ئەوا جێناوی کەسی لکاوی بکەر دەچێتە دوای بەشی یەکەمی کارەکە وەک: (هەڵمگرتبوو، بانگمدەکرد).

پ ئەگەر کارە لێکدراوەکە لە سێ وشەی واتادار یان زیاتر پێکهاتبوو، واتە بەشی یەکەمی کارە لێکدراوەکە وشەیەکی لێکدراو بوو، ئەوا جێناوی کەسی لکاوی بکەر دەکەوێتە دوای وشە لێکدراوەکە کاتێک بەرکار لادەبرێت ، وەک لە ڕستەی (٤)ی بەشی (ئـ)دا دەرکەوتووە، ئەگەر سەیری جێناوە لکاوەکان بکەین لە ڕستەکانی بەشی (ئـ)دا، دەبینین لە هەموویاندا جێناوی کەسی لکاو (م)ە، جا دەتوانین بەپێی مەبەست لەبری ئەم جێناوە، جێناوەکانی (م- مان، ت - تان، ی- یان) بەڕیز بەکاربهێنین.

دووەم

ئەگەر کاری ڕستەکە، کارێکی ڕابردووی تێنەپەڕ بوو، ئەوا جێناوە کەسییە لکاوەکانی (م ، ین ، یت ، ن، Ø ، ن) دەبنە بکەر و دەچنە کۆتایی کاری ڕستەکە، جا کارەکە (سادە، ناسادە) بێت، خۆ ئەگەر کاری ڕستەکە (ناسادە) بوو، بە پاشگری (ەوە) کۆتایی هاتبوو، ئەوا جێناوی کەسی لکاوی بکەر دەکەوێتە پێش ئەم پاشگرە، وەک لە ڕستەکانی (٣-٤)ی بەشی (ب) پیشاندراوە، هەروەها پێویستە ئاماژە بەوە بکەین*.

ئەگەر کاری ڕستەکە ڕانەبردووی (تێپەڕ و تێنەپەڕ) بێت، ئەوا جێناوە کەسییە لکاوەکانی کۆمەڵەی (م، ین- یت، ن – (ات / ێت) ،ن) دەبنە بکەر و دەچنە دوای ڕەگی کارەکە.

سێیەم

ئەگەر کاری ڕستەکە (سادە و ناسادە) بێت. جێناوی کەسی لکاوی بکەر بۆ کەسی سێیەمی تاک بەپێی پیتی کۆتایی ڕەگی کارەکە دەگۆڕێت، ئەگەر ڕەگی کارەکە بە پیتی بزوێنی (ە ، ۆ) کۆتایی هاتبوو، جێناوی کەسی لکاوی (ات) بەکاردەهێنرێت، وەک (دەشوات – دەڕواتەوە- دادەخات- چاپدەکات ......)، بەڵام ئەگەر ڕەگی کارەکە بە پیتی (بزوێنی (ە، ۆ) کۆتایی نەهاتبوو ئەوا جێناوی کەسی لکاوی (ێت) بەکاردەهێنرێت، وەک (دەنووسێت – هەڵدەفڕێت – دەفرۆشێت... هتد).

چوارەم

ئەگەر کاری ڕستەی داخوازی (تێپەڕ یان تێنەپەڕ)ی (سادە و ناسادە) بێت ئەوا جێناوە کەسییە لکاوەکانی (ە- ن) دەبن بە بکەر و دەچنە دوای ڕەگی کارەکە.

(*) ئەگەر کاری ڕستەکە ڕابردووی تێنەپەڕ بێت، ئەوا جێناوی کەسی لکاوی بکەر بۆ کەسی سێیەمی تاک دەرناکەوێت. وەک: (لە باخچەکە دانیشت).

دەستور

١- ئەگەر کاری ڕستەکە ڕابردووی تێپەڕ بێت جێناوە کەسییە لکاوەکانی (م ـ مان، ت ـ تان، ی ـ یان) دەبنە بکەری ڕستەکە و شوێنیان لەناو ڕستەکە دەگۆڕێت:

ئـ ـ ئەگەر کارەکە (سادە و ناسادە) بێت و بەرکار باسکرابێت، ئەوا جێناوی کەسی لکاوی بکەر دەچێتە دوای بەرکارەکە.

ب ـ بەڵام ئەگەر بەرکارەکە باس نەکرابێت، کارەکەش سادە بێت، ئەوا جێناوە کەسییەلکاوەکان دەچنە سەر کارە سادەکە، ئەگەر لە دەمی ڕابردووی نزیک و دووری ڕاگەیاندن بوو جێناوەکان دەچنە کۆتایی کارەکە. بەڵام ئەگەر لە دەمی ڕابردووی بەردەوامی ڕاگەیاندن بوو جێناوەکان دەچنە دوای نیشانەی (دە)، خۆ ئەگەر لە دەمی ڕابردووی تەواوی ڕاگەیاندن بوو جێناوەکان دەچنە نێوان نیشانەی (وە) / (ووە). لە نەری دەچنە دوای ئامرازی (نە).

خۆ ئەگەر کارەکە (ناسادە) بوو، ئەوا دەچنە دوای بەشی یەکەمی کارەکە.

٢-

ئـ ـ بەڵام ئەگەر کاری ڕستەکە (ڕابردووی تێنەپەڕ) بێت، جێناوە کەسییە لکاوەکانی کۆمەڵەی (م ـ ین، یت ـ ن، (Ø) ـ ن) ئەرکی بکەر دەبینن و دەکەونە کۆتایی کارەکە، جگە لە ڕابردووی تەواوی ڕاگەیاندن.

ب ـ ئەگەر کاری ڕستەکە (ڕانەبردووی تێنەپەڕ و تێپەڕ) بێت، جێناوە کەسییە لکاوەکانی کۆمەڵەی (م ـ ین، یت ـ ن) (ێت ـ ات) ـ ن) دەکەونە دوای ڕەگی کارەکەوە.

٣- ئەگەر کارەکە داخوازی بێت ئەوا جێناوی کەسی لکاوی (ە ـ ن) دەبن بە بکەر و دەکەونە دوای ڕەگی کارەکە.

ڕاهێنان - ١

كەی ئەم جێناوە كەسییە لكاوانەی خوارەوە لەناو ڕستەكەدا وەك بكەر دەوری خۆیان دەبینن، بۆ هەریەكەیان نموونەیەك بهێنەوە.

(ات، مان، ین، ە)

ڕاهێنان - ٢

لە ڕستەی (وتارەكەت بڵاوكردووەتەوە).

١- كاری ڕستەكە لە چ ڕێژەیەكدایە؟ چۆن دروستكراوە؟

٢- (ت) لە كۆتایی وتارەكەت چییە و ئەركی چییە؟ بۆچی خراوەتە ئەوێ؟

٣- وشەی وتارەكە شیبكەوە.

٤- ئەگەر وشەی وتارەكە لاببرێت (ت) دەچێتە كوێ؟ بۆچی؟

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە.

١- (باخچەكەیان بۆ ڕازاندەوە). جێناوی لكاوی (یان) ئەركی بریتییە لە:

ئ- بكەر　ب- بەركار　پ- تەواوكەری بەیاریدە　ت- دیارخەری ناو

٢- (تاوانبارەكەمان دەستنیشانكردووە). ئەگەر (بەركار) لابدەین (مان) دەچێتە:

ئ- دوای (دەست)　ب- دوای بەشی یەكەمی كارەكە

پ- نێوان نیشانەی كار　ت- كۆتایی كار

٣- لە ڕستەی (ناوی خوێندكاران تۆماربكە) چی دەرنەكەوتووە؟

ئ- بكەر　ب- بەركار

پ- تەواوكەری بەیاریدە　ت- دیارخەری ناو

٤- (کلتوری کورد دەپارێزێت)، بگۆڕین بۆ ڕابردووی نزیکی ڕاگەیاندن دەبێتە:

ئـ- کلتوری کوردیان پاراست.　　ب- کلتوری کوردمان پاراست.

پ- کلتوری کوردتان پاراست.　　ت- کلتوری کوردی پاراست.

٥- لە کام لەم کارانە جێناوی لکاوی بکەر دەچێتە کۆتایی کارەکە:

ئـ- ئاوەدانکردبوو　　ب- یارمەتیدابوو

پ- فێردەبوو　　ت- دادەمەزراند

ڕاهێنان - ٤

لە ڕستەی (لە وانەکان باش تێگەیشتووە).

١- بکەری ڕستەکە دەستنیشانبکە؟ بۆچی؟

٢- کاری ڕستەکە بگۆڕە بۆ ڕێژەی ڕانەبردووی ڕاگەیاندن، چ گۆڕانێک ڕوودەدات بینووسەوە.

٣- وشەی (وانەکان) شیبکەوە.

٤- وشەی (باش) چییە؟ ئەرکی چییە؟

ئەركی جێناوە كەسییە لكاوەكان

دووەم- وەك بەركار

ئـ (م ـمان ، ت ـتان ، ی ـیان)	
١- بمبەخشن. بیبەخشن.	بمانبەخشن. بیانبەخشن.
٢- وەرمگرە. وەریبگرە.	وەرمانبگرە. وەریانبگرە.
٣- بانگمبكەن. بانگیبكەن.	بانگمانبكەن. بانگیانبكەن.

ب :	
١- دەمناسێت.	دەماننانسێت.
٢- هەڵمدەبژێرن.	هەڵماندەبژێرن.
٣- هانیدەدات.	هانیاندەدات.

پ:	
(١)	(٢)
گرتمی- گرتینی گرتیتی- گرتنی گرتی- گرتنی	گرتمی- گرتمانی گرتتی- گرتتانی گرتی- گرتیانی
هەڵیبژاردم- هەڵیبژاردین هەڵیبژاردیت- هەڵیبژاردن هەڵیبژارد- هەڵیبژاردن	هەڵمیبژارد- هەڵمانیبژارد هەڵتیبژارد- هەڵتانیبژارد هەڵیبژارد- هەڵیانیبژارد
پەروەردەیكردم- پەروەردەیكردین پەروەردەیكردیت- پەروەردەیكردن پەروەردەیكرد- پەروەردەیكردن	رزگارمیكرد- رزگارمانیكرد رزگارتی كرد- رزگارتانیكرد رزگاریكرد- رزگاریانیكرد

لەمەو پێش ئەوە فێربووین، کە بەرکار هەمیشـە لەگەڵ کاری تێپەڕ دێتەکایەوە، ئینجا لێـرەدا دەمانەوێـت بزانیـن، کـە جێناوە کەسـییە لکاوەکان چـۆن دەبنە بەرکار لە ڕسـتەدا؟ لەوەڵامدا دەڵێین، جێناوە کەسـییە لکاوەکان دەبنە بەرکار لە ڕستەدا بەم شێوەیەی خوارەوە:

أ ئەگەر سـەیری ڕسـتەکانی بەشـی (ئ) بکەیـن، دەبینیـن کارەکانی (ببەخشـن، وەربگرە، بانگبکـەن) هەموویـان کاری داخـوازی تێپـەڕن، لەگـەڵ ئـەم کارانەدا کۆمەڵـە جێناوی کەسـیی لـکاوی (م ــ مـان ، ی ـ یان) دەبنـە بەرکار، جـا ئەگەر کاری داخـوازی تێپەڕ (سـادە) بـوو، ئەوا جێناوی کەسـیی لـکاو لە دەوری بـەرکاردا دەچێتە دوای نیشـانەی (بـ) وەکو لە ڕسـتەی (بمبەخشـن ـ بمانبەخشـن ......) دیارە، بەڵام ئەگەر کاری داخوازی تێپـەڕ (ناسـادە) بوو، جێناوی کەسـیی لـکاو لە دەوری بـەرکاردا دەچێتە دوای بەشـی یەکەمـی کارەکـەوە، وەکو لە ڕسـتەکانی (وەرمبگرە ـ وەرمانبگرە.....) یـان (بانگمبکەن ـ بانگمانبکەن......) پیشـاندراوە.

ب ئەگەر سـەیری ڕستەکانی بەشـی (ب) بکەین، دەبینین کارەکانی (دەناسێت ، هەڵدەبژێرن، هانـدەدات) هەموویان کاری ڕانەبردووی تێپەڕن، لەگەڵ ئـەم کارانەدا کۆمەڵەی جێناوی کەسـیی لکاو (م ـ مان ، ت ـ تان ، ی ـ یان) دەبنە بەرکار، جا ئەگەر کاری ڕانەبردووی تێپـەڕی سـادە بێـت، جێنـاوی لـکاوی بـەرکار دەچێتـە دوای نیشـانەی (دە) وەکو لە ڕسـتەکانی (دەمناسێت ـ دەماننانسێت ....) پیشـاندراوە، بەڵام ئەگەر کاری ڕانەبردووی تێپـەڕ (ناسـادە) بێت ئەوا جێناوی کەسـیی لکاوی بەرکار دەچێتە دوای بەشـی یەکەمی کارەوە، وەکـو لـە ڕسـتەکانی (هەڵتدەبژێـرن ــ هەڵتاندەبژێـرن.....)، یان (هانیـدەدات ـ هانیاندەدات) دا پیشـاندراوە.

پ ئەگـەر سـەیری ڕسـتەکانی بەشـی (پ) بکەیـن، دەبینین کارەکانـی (گـرت ـ هەڵبژارد ـ پەروەردەکـرد ـ ڕزگارکـرد) ڕابـردووی تێپـەڕن، لەگەڵ ئـەم کارانەدا هـەردوو کۆمەڵە جێناوە کەسـیە لـکاوەکان دەبنـە بەرکار لە دوو شـێوەدا:

یەکەم

کۆمەڵە جێناوی کەسیی لکاو (م ـ ین ، یت ـ ن ، Ø ـ ن) دەبنە بەرکار، جا ئەگەر کارەکە (سادە) بێت، ئەوا جێناوی لکاوی بەرکار دوای جێناوی لکاوی بکەر دەکەون، ئەگەر کەسی یەکەم یا دووەم (تاک و کۆ) بکەری ڕستەکە بن وەک: (گرتمن ـ ناردمیت ـ گرتتن ــ گرتتانن).

خۆ ئەگەر جێناوی لکاوی بکەر کەسی سێیەمی تاک یان کۆ بێت، ئەوا جێناوی کەسیی لکاوی بەرکار پێش جێناوی کەسیی لکاوی بکەر دەکەوێت، وەک (گرتمی ــ گرتنی ـ ناردمیان).

خۆ ئەگەر کارەکە (ناسادە) بێت، ئەوا جێناوی کەسیی لکاوی بەرکار دەچنە کۆتایی کارەوە، وەک لە ڕستەکانی (هەڵیبژاردم ــ هەڵیبژاردین....) یان (پەروەردەیکردم ــ پەروەردەیکردین...) پیشاندراون.

دووەم

کۆمەڵە جێناوی کەسیی لکاو (م ـ مان، ت ـ تان ، ی ـ یان) دەبنە بەرکار، ئەگەر کاری ڕستەکە ڕابردووی تێپەڕی (سادە) بێت، ئەوا کۆمەڵە جێناوە کەسییەکە لە دەوری بەرکاردا دەچنە نێوان کارەکە و جێناوی لکاوی بکەر، وەک لە ڕستەکانی (گرتمی ـ گرتمانی ...) پیشاندراوە، بەڵام ئەگەر کاری ڕستەکە ڕابردووی تێپەڕی (ناسادە) بێت، ئەوا جێناوی لکاوی بەرکار دەچنە دوای بەشی یەکەمی کارەکە وەک لە ڕستەکانی (هەڵمیبژارد ــ هەڵمانیبژارد) یان (ڕزگارمیکرد ـ ڕزگارمانیکرد) پیشاندراون.

لێرەدا دەردەکەوێت، ئەگەر کارەکە ڕابردووی تێپەڕ (سادە، ناسادە) بێت، ئەوا جێناوی لکاو بۆ کەسی سێیەمی تاک لە دەوری بەرکاردا دەرناکەوێت، هەرچەند لە کۆمەڵەی جێناوی (م ـ مان....) جێناوی لکاوی کەسی سێیەمی تاک لە دەوری بەرکاردا هەیە، بەڵام بۆ ئاسانکردنی دەربڕین ئەمیش دەرناکەوێت.

دەستور

١- لەگەڵ کاری داخوازیی تێپەڕی (سادە ، ناسادە) کۆمەڵە جێناوی لکاوی (م ـ مان ، ی ـ یان) دەبنە بەرکار، جا ئەگەر کارەکە سادە بێت ئەوا دەچنە سەر نیشانەی (بـ)، خۆ ئەگەر کارەکە (ناسادە) بێت، ئەوا دەچنە دوای بەشی یەکەمی کارەکە.

٢- لەگەڵ کاری ڕانەبردووی تێپەڕی (سادە ، ناسادە) کۆمەڵە جێناوی لکاوی (م ـ مان ، ت ـ تان ، ی ـ یان) دەبنە بەرکار، ئەگەر کارەکە سادە بێت جێناوی لکاوی بەرکار دەچێتە دوای نیشانەی (دە)، ئەگەر کارەکە ناسادە بێت ئەوا جێناوی لکاوی بەرکار دەچێتە دوای بەشی یەکەمی کارەکە.

٣- لەگەڵ کاری ڕابردووی تێپەڕدا جێناوە کەسییە لکاوەکان دەبنە بەرکار لە دوو شێوەدا:

ئـ- دەگونجێت جێناوە کەسییە لکاوەکانی (م ـ مان ، ت ـ تان ، ی ـ یان) ببنە بەرکار، ئەگەر کارەکە سادە بێت جێناوەکان دەچنە نێوان کار و جێناوی لکاوی بکەر، بەڵام ئەگەر کارەکە ناسادە بێت، جێناوەکان دەچنە دوای بەشی یەکەمی کار واتە (سەر بەشی یەکەمی کار)ەکە.

ب- دەگونجێت جێناوە کەسییە لکاوەکان (م ـ ین ، ی ـ ن ، ø ـ ن) ببنە بەرکار، ئەگەر کارەکە سادە بێت جێناوەکان دەچنە دوای جێناوی لکاوی بکەر ئەگەر بکەری ڕستە کەسی یەکەم یا دووەمی تاک و کۆ بێت، خۆ ئەگەر بکەری ڕستەکە کەسی سێیەمی تاک یان کۆ بێت، ئەوا جێناوی لکاوی بەرکار پێش جێناوی لکاوی بکەر دەکەوێت، بەڵام ئەگەر کارەکە داڕێژراو یان لێکدراو بێت، جێناوی لکاوی بەرکار دەچنە کۆتایی کارەکەوە.

تێبینی - ا -

جێناوی کەسیی لکاو بۆ کەسی سێیەمی تاک لە دەوری بەرکاردا لەگەڵ کاری ڕابردووی تێپەڕ دەرناکەوێت.

تێبینی - ٢ -

لە کرمانجیی سەرووددا کۆمەڵە جێناوی (م – ین ، ی – ن ، (ø) – ن) دەبنە بەرکار یان بۆ بەرکار دەگەڕێنەوە لەگەڵ کاری ڕابردووی تێپەڕ، وەک:

ئازادی ئەز دیتم.*	ئازادی ئەم دیتین.
ئازادی تو دیتی.	ئازادی هوین دیتن.
ئازادی ئەو دیت.	ئازادی ئەو دیتن.

(*) واتە (ئازاد منی دیت).

ڕاهێنان - ١

جێناوی کەسیی لکاوی (تان ، ین) لە دوو ڕستەدا بەکاربهێنە، لە ڕستەی یەکەمدا (تان) بکەر بێت، (ین) بەرکار بێت، لە ڕستەی دووەمدا (ین) بکەر بێت و (تان) بەرکاربێت.

ڕاهێنان - ٢

ئەرکی جێناوە لکاوەکانی ناو ئەم ڕستانەی خوارەوە دیاربکە:

١- بەجوانی سەیری کردین.

٢- بەوردی خوێندمنەوە.

٣- دەماننێرن بۆ ئاهەنگەکە.

٤- هێنامانیان بۆ ئێرە.

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- جێناوی (ن) دەبێتە بەرکار لەگەڵ کاری:

ئ- ڕابردووی تێپەڕ   ب- ڕانەبردووی تێپەڕ

پ- داخوازی تێپەڕ   ت- هەموویان

٢- (بانگمانکردیت.) ئەگەر کاری ڕستەکە بگۆڕین بە ڕانەبردووی ڕاگەیاندن ئەوا دەبێتە:

ئ- بانگماندەکەیت   ب- بانگماندەکردیت

پ- بانگتدەکەین   ت- بانگتناکەین

٣- (وەرتاندەگرتین) دەتوانین (ین) بگۆڕین بە (مان) چونکە کارەکە:

ئ- ڕابردووی تێپەڕ   ب- ڕانەبردووی تێپەڕ

پ- داخوازی تێنەپەڕ   ت- ڕابردووی تێنەپەڕ

٤- (هەڵتبژارد) ئەگەر کاری ڕستەکە بکەینە داخوازی ئەوا دەبێتە:

ئـ- هەڵتبژێرم ب- هەڵیانبژێرە

پ- هەڵیبژێرە ت- هەڵتبژێرن

٥- (بانگیکردم بۆ ئاهەنگەکە) ئەرکی جێناوی لکاوی (م) چییە؟

ئـ- بکەرە ب- بەرکارە پ- تەواوکەری بەیاریدەیە ت- دیارخەرە

ڕاهێنان - ٤

لە ڕستەی (پار هەڵی بژاردین).

١- (ین) چییە و ئەرکی چییە؟ بۆچی خراوەتە ئەو شوێنە؟

٢- ئەگەر (ین) بگۆڕین بۆ (مان) دەکەوێتە کوێ؟ بۆچی؟

٣- ڕستەکە بگۆڕە بۆ کاتی ڕانەبردوو، هەردوو جێناوە لکاوەکانیش شیبکەوە.

ئەرکی جێناوە کەسییە لکاوەکان

سێیەم: وەك تەواوکەری بەیاریدە

/١

أ- نامەکەم بۆ هات (دێت). (م – مان ، ت – تان ، ی – یان)
بۆم هات.
پارەکەت لێ کەوت (دەکەوێت).
لێت دەکەوێت.
هەواڵەکەیان پێ گەیشت (دەگات).
پێیان گەیشت.

ب- کارەکەم بۆ تەواوکرا (دەکرێت).
بۆم تەواوکرا.
دەفتەرەکەت لێ ستێنرا (دەستێنرێت).
لێت ستێنرا.

پ- گوندەکانیان بۆ ئاوەداندەکەنەوە.
بۆیان ئاوەداندەکەنەوە.
کارەکەت پێ دەسپێرێت.
پێت دەسپێرێت.
وانەکەمان تێ دەگەیەنێت.
تێمان دەگەیەنێت.

/٢

أ- دارشتنەکەم بۆ بخوێنەوە.(م – مان ، (- -،) ، ی – یان)
بۆم بخوێنەوە.
هەواڵەکەیان پێ بڵێ.
پێیان بڵێ.

ب- پێیان بگەن.
تێیان بگەن.

/٣

ئ- پرسیارەکانی بۆم چاپکرد.(م – مان ، ت – تان ، ی – یان)

بۆمی چاپکرد.

ب- پرسیارەکانی بۆ چاپکردم. (م – ین ، یت – ن ، (ø) – ن)

بۆی چاپکردم

پێشتر ئەوەمان زانیوە، کە تەواوکەری بەیاریدە ئەو ناوەیە، یان جێناوەیە، کە لە ڕستەدا واتای کار تەواودەکات بەیارمەتی ئامرازی پەیوەندی، لەگەڵ کاری تێنەپەڕ و تێپەڕدا دێت.
لێرە دەمانەوێت بزانین، کە جێناوی کەسیی لکاو چۆن دەبێتە تەواوکەری بەیاریدە؟
لە وەڵامدا دەڵێین جێناوی کەسیی لکاو دەتوانێت ببێت بە تەواوکەری بەیاریدە و بەپێی جۆر و کاتی کاری ڕستەکە لە چەند شێوەیەکی جیاوازدا دەردەکەون:

یەکەم

ئەگەر کاری ڕستەکە، کارێکی تێنەپەڕی (ڕابردوو ، یان ڕانەبردوو)ی سادە، داڕێژراو یان لێکدراوبێت. بکەری کارەکە لەناو ڕستەکەدا باسکرابێت، ئەوا کۆمەڵە جێناوی کەسیی لکاو لە کۆمەڵەی (م – مان ، ت – تان ، ی – یان) لە دەوری تەواوکەری بەیاریدەدا دەچنە دوای ئەو ناوەی کە بکەری ڕستەکەیە، وەک لە ڕستەکانی ژمارە (١) لقی (ئـ) پیشاندراون، وەک دەبینین لە ڕستەی (نامەکەم بۆ هات)دا وشەی (نامەکە) بکەری ڕستەکەیە، (بۆ) ئامرازی پەیوەندییە و جێناوی کەسیی لکاوی (م) لە دوای وشەی (نامەکە)وە هاتووە و تەواوکەری بەیاریدەی کارەکەیە و دەتوانین لەبری جیناوی کەسیی لکاوی (م) هەموو جێناوە کەسییە لکاوەکانی (مان، ت – تان، ی – یان) بەکاربهێنن، بەڵام ئەگەر وشەی (نامەکە) لاببەین ئەوا جێناوی کەسیی لکاوی تەواوکەری بەیاریدە دەچێتە سەر ئامرازە پەیوەندییەکە. بەڵام ئەگەر سەیری ڕستەکانی لقی (ب) بکەین دەبینین کاری (تەواوکرا ، ستێنرا) ڕابردووی بکەرنادیارن و کاری (تەواودەکرێت ، دەستێنرێت)

ڕانەبـــردووی بکەرناديـــارن و لەگەڵ ئەم کارانەدا جێناوە کەســـییە لکاوەکانی کۆمەڵەی (م – مـــان ، ت – تـــان ، ی – يان) دەبنـــە تەواوکەری بەیاریدە و لـــەدوای (جێگری بکەر) مکانەوە هاتـــوون، لەگـــەڵ بوونی ئامـــرازی پەیوەندی (بۆ – لێ) لە ڕســـتەکاندا، بـــەڵام ئەگەر جێگری بکـــەرەکان لـــە ڕســـتەکاندا لابرێـــت، ئـــەوا جێنـــاوە کەســـییە لکاوەکانـــی دەوری تەواوکەری بەیاریـــدە دەچنە دوای ئامرازە پەیوەندییەکەوە، ئەگەر کاری ڕســـتەکە، کارێکی (ڕانەبردووی تێپـــەڕ)ی ســـادە یان ناســـادە بێت و بەرکار لەڕســـتەکەدا باســـکرابێت، ئەوا جێناوە کەســـییە لکاوەکانـــی کۆمەڵـــەی (م – مـــان ،ت – تان، ی – يـــان) دەبنە تەواوکـــەری بەیاریدە و دەچنە دوای بەرکارەکـــە، بـــەڵام ئەگـــەر بـــەرکار لابرا ئـــەوا جێناوە کەســـییە لکاوەکان دەچنە ســـەر ئامـــرازە پەیوەندییەکـــە* هەروەک لە ڕســـتەکانی لقی (پ) پیشـــاندراون.

دووەم

ئەگـــەر کاری ڕســـتەکە (داخوازيـــی تێپـــەڕ) بێـــت و بەرکار لە ڕســـتەکەدا باســـکرابێت ئەوا جێنـــاوە کەســـییە لـــکاوەکان (م – مـــان، ی – يـــان) دەبنـــە تەواوکـــەری بەیاریـــدە و لەدوای بەرکارەکـــەوە دێـــن. بەڵام ئەگـــەر بەرکار لابرا، ئەوا جێناوە کەســـییە لـــکاوەکان دەچنە دوای ئامـــرازە پەیوەندییەکـــەوە وەک لـــە ڕســـتەکانی ژمارە (٢) لقی (ئ) پیشـــاندراون.

خـــۆ ئەگـــەر کاری ڕســـتەکە (داخـــوازی تێنەپـــەڕ) بێت، ئـــەوا جێناوی لـــکاوی تەواوکەری بەیاریدە هەمیشە لە دوای ئامرازە پەیوەندییەکە دێت، وەک لە ڕستەکانی لقی (ب) پیشاندراوە.

سێیەم

ئەگەر کاری ڕســـتەکە (ڕابردووی تێپەڕ)ی ســـادە یان ناســـادە بێت، ئەوا ئەو جێناوە کەسییە لکاوانـــەی کە دەبنە تەواوکەری بەیاریدە، لە دوو شـــێوەی جیاوازدا دەردەکەون:

ئ) کۆمەڵـــە جێنـــاوی کەســـیی لـــکاوی کۆمەڵـــەی (م ـــ مـــان ، ت ـ تـــان ، ی ـ يـــان) دەبنە تەواوکـــەری بەیاریدە و یەکســـەر لەدوای ئامرازی پەیوەندییەوە دێـــن، بەڵام ئەگەر بەرکاری ڕســـتەکە لابـــرا، ئـــەوا جێنـــاوی کەســـیی لـــکاوی بکـــەر دوای جێنـــاوی لـــکاوی تەواوکـــەری بەیاریـــدەوە دێـــت هـــەروەک لە ڕســـتەکانی ژمـــارە (٣) لقی (ئ) پیشـــاندراون.

(*) دەکرێـــت ســـێ جێناوی لکاو لە ڕســـتەیەکدا بە ئەرکی جیاواز بەکاربێـــت، هەندێ جار ئامراز و جێناوی لـــکاوی تەواوکـــەری بەیاریـــدە دەکەونـــە دوای کارەکـــەوە بە تایبەتـــی لە کاتـــی ئاخاوتنـــدا: دەيێنێرێت بۆم.

ب/ کۆمەڵـە جێنـاوی کەسـیی لـکاو (م ــ یـن ، یـت ــ ن (ø)– ن) دەبـن بـە تەواوکەری بەیاریـدەو دەکەونـە کۆتایـی کارەوە وەک لە نمونەکانـی لقی (ب) پیشـاندراوە، بەڵام ئەگەر بـەرکار لابرا، ئەوا جێناوی کەسـیی لکاوی بکـەر لەدوای ئامـرازی پەیوەندییەوە دێت، وەک لە ڕسـتەی (بۆی چاپکـردم)دا دیارە.

دەستور

جێناوە کەسییە لکاوەکان دەبنە تەواوکەری بەیاریدە لە ڕستەدا بەم شێوەیەی خوارەوە:

١– لەگەڵ کاری تێنەپەڕی دەمی (ڕابردوو ، ڕانەبردوو) و هەروەها کاری بکەرنادیار کۆمەڵە جێناوی کەسیی لکاوی (م ـ مان ، ت ـ تان ، ی ـ یان) دەبنە تەواوکەری بەیاریدە و لەدوای بکەر یان جێگری بکەر دێن، ئەگەر بکەر یان جێگری بکەر لاببرێن، جێناوەکان دەچنە دوای ئامرازە پەیوەندییەکە.

لەگەڵ کاری (ڕانەبردووی تێپەڕدا) کۆمەڵە جێناوی کەسیی لکاو (م ـ مان، ت ـ تان ، ی ـ یان) لە دەوری تەواوکەری بەیاریدە دەچنە دوای بەرکاری ڕستەکە ئەگەر لە ڕستەکەدا هەبوو، بەڵام ئەگەر بەرکار لاببرێت، جێناوەکان دەچنە دوای ئامرازی پەیوەندی.

٢– لەگەڵ کاری (داخوازی) کۆمەڵە جێناوی کەسیی لکاوی (م ـ مان ، ی ـ یان) دەبنە تەواوکەری بەیاریدە و لە دوای بەرکارەوە دێن، ئەگەر کارەکە تێپەڕ بێت و بەرکار باسکرابێت، بەڵام ئەگەر بەرکار لابرا ئەوا جێناوەکان دەچنە دوای ئامرازی پەیوەندی، بەڵام ئەگەر کارەکە تێنەپەڕ بێت ئەوا جێناوەکان هەمیشە دەچنە دوای ئامرازە پەیوەندییەکە.

٣– لەگەڵ کاری (ڕابردووی تێپەڕ)دا، جێناوە کەسییە لکاوەکان دەبنە تەواوکەری بەیاریدە لە دوو شێوەدا:

ئ/ دەگونجێت کۆمەڵە جێناوی کەسیی لکاو(م ـ مان ، ت ـ تان ، ی ـ یان) ببنە تەواوکەری بەیاریدە و یەکسەر لەدوای ئامرازە پەیوەندییەکەوە دێن.

ب/ دەگونجێت کۆمەڵە جێناوی کەسیی لکاوی (م ـ ین ، یت ـ ن ، ø ـ ن) ببنە تەواوکەری بەیاریدە و دەچنە کۆتایی کارەکە، هەروەها لەم دەمەی کاردا جێناوی کەسیی لکاو بۆ کەسی سێیەمی تاک لە دەوری تەواوکەری بەیاریدەدا دەرناکەوێت.*

(*) جێنـاوی کەسـیی لـکاو بۆ کەسـی سـێیەمی تاک لـە دەوری تەواوکـەری بەیـاردە دەرناکەوێت لەگـەڵ کاری ڕابـردووی تێپەڕدا.

ڕاهێنان - ١

کەی جێناوی لکاو وەك تەواوکەری بەیارێدە لە ڕستەدا دەرناکەوێت؟ بە نموونە ڕوونیبکەوە.

ڕاهێنان - ٢

بۆت نووسیوم بۆت بنووسم ئەمن چیم
دوندی قەندیلی گۆڕەپانی هــەڵگورد نیم

١- لە نیوەی دێری یەکەم دووجار جێناوی (ت) هاتووە، هەریەکەیان ئەرکیان چییە؟

٢- (م) ی دوای (نووسی) و کۆتایی (بنووسم) ئەرکیان چییە؟

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە:

١- لە ڕستەی (دیارییەکەمان بۆ ناردیت). جێناوی لکاوی (یت) ئەرکی چییە؟

ئـ- بکەرە ب- بەرکارە پ- تەواوکەری بەیارێدە ت- دیارخەرە

٢- ڕستەی (قەڵەمەکەم لێ دەبات). بگۆڕین بۆ ڕابردووی نزیکی ڕاگەیاندن دەبێتە

ئـ- قەڵەمەکەم لێی برد. ب- قەڵەمەکەی لێم برد.

پ- قەڵەمەکەم لێ بردی. ت- قەڵەمەکەی برد.

٣- کۆمەڵە جێناوی (م ـ ین ، یت ـ ن ، Ø ـ ن) دەبن بە تەواوکەری بەیارێدە لەگەڵ کاری:

ئـ- ڕابردووی تێپەڕ ب- ڕانەبردووی تێپەڕ

پ- داخوازی تێنەپەڕ ت- ڕابردووی تێنەپەڕ

٤- لە ڕستەی (شیعرەکەی بۆ نووسیم). ئەگەر (م) بگۆڕین بۆ (ت) دەبێتە:

ئـ- شیعرەکەت بۆی نووسی ب- شیعرەکەم بۆت نووسی

پ- شیعرەکەی بۆت نووسی ت- شیعرەکەی بۆ نووسیت

٥- لە ڕستەی (کڵاوەکەم لێوەردەگرێت). جێناوی لکاوی (م) ئەرکی چییە؟

ئـ- بکەر ب- بەرکار پ- تەواوکەری بەیارێدە ت- دیارخەر

ڕاهێنان - ٤

لە ڕستەی (وڵاتەکەیان لێ دابەشکردین).

١- (ین) چییە؟ بۆچی خراوەتە ئەو شوێنە؟

٢- (لێ) شیبکەوە.

٣- ئەگەر(ین) بگۆڕین بۆ جێناوی (مان) دەچێتە کوێ؟ بۆچی؟

٤- ئەگەر ناوی (وڵاتەکە) لاببەین (یان) دەچێتە کوێ؟

هاوەڵناو لە ڕووی ڕۆنانەوە

هاوەڵناو لە ڕووی چۆنیەتیی دروستبوونی وشەکانییەوە واتە پێکهاتنەوە، دوو جۆرە.

ئ- هاوەڵناوی سادە.

ب- هاوەڵناوی ناسادە.

ئ هاوەڵناوی سادە

١- بۆ ڕۆژی نەورۆز سێ چەپک
لە نێرگس و گوڵی ناسک
ئەکەم بە دیارییەکی جوان
بۆ گەلی کوردی قارەمان

٢- هەستە تێکۆشە تا خوێنت گەرمە
سەرپۆش فڕێدە چ وادەی شەرمە

٣- ئێمەی ئازا لە دوژمن ناترسین.

٤- بابی دارای هەژارە، لێ دڵ و دەروونێ وی دەوڵەمەندن.

٥- دارا هشك سێبەری ناکەت.

هاوەڵناو، وشەیەکە دەبێتە دیارخەری ناوێک یان جێناوێک یان هاوەڵناوێکی تر یان تەواوکەری کارێکی ناتەواو ، واتە سیفەتێک ئاشکرا دەکات و لە هاوچەشنەکانی جیادەکرێتەوە.

هاوەڵناویش بەپێی چۆنیەتیی دروستبوونی بنچینەی وشەکەوە دەکرێت بە چەند بەشێک، لێرەدا باسی هاوەڵناوی سادە دەکەین.

لە نمونەی ژمارە(١)دا، هەریەک لە وشەی (ناسک، جوان، قارەمان) هاوەڵناون و لە وشەیەکی واتاداری سەربەخۆ پێکهاتوون هیچ پێشگرو پاشگرێکیان لەگەڵدا نییە و بەهۆی (ی) ئامرازی دانەپاڵ بوونەتە دیارخەری وشەکانی (گوڵ، دیارییەک، کورد)و

وەسفی ئەو ناوانەی کردووە و لەناو هاوڕەگەزەکانی جیای کردونەتەوە.

لە نمونەی ژمارە(٢)دا، وشەی (گەرم) هاوەڵناوە و لە وشەیەکی واتاداری سەربەخۆ پێکهاتوون و بووە بە تەواوکەری ڕاستەوخۆی کاری ناتەواوە.

لە ڕستەی ژمارە(٣) دا، وشەی (ئازا) هاوەڵناوە و لە وشەیەکی واتاداری سەربەخۆ پێکهاتووە و بەهۆی (ی) ئامرازی دانەپاڵ بووە بە دیارخەری جێناوی کەسی (ئێمە).

لە ڕستەی ژمارە (٤) وشەی (هەژار) هاوەڵناوێکی سادەیە وشەیەکی واتاداری سەربەخۆیە ئەرکی تەواوکەری ڕاستەوخۆی کاری ناتەواوە لە ڕستەی ژمارە (٥) وشەی (هشک) هاوەڵناوێکی سادەیە و وشەیەکی واتاداری سەربەخۆیە ئەرکی دیارخەری ناوە.

ب هاوەڵناوی ناسادە

هاوەڵناوی ناسادە دوو جۆرە:

١- هاوەڵناوی داڕێژراو:

أ- کرێکاری یەکەم کاری خۆی تەواوکرد.

ب- تا ئێستا پیاوی بەجەرگی وام نەدیوە.

پ- ڕێوییەکی گەڕۆك لە شێرەکی نفستی چێترە.

ت- مرۆڤی زانا و نەزان وەك یەك نین.

ج- نووسەری بەتوانا بەرهەمی زۆرە.

ئەگەر سەیری وشەکانی (یەکەم ، بەجەرگ ، گەڕۆک ، نقستی ، زانا ، نەزان ، بەتوانا) بکەین، دەبینین کە هەموویان هاوەڵناوی داڕێژراون هەریەک بە شێوەیەک دروستکراوە، لێرەشدا چەند یاسایەکی دروستکردنی هاوەڵناوی داڕێژراو دەخەینە ڕوو.

یەکەم:	- أ -	
هاوەڵناوی سادە	پاشگر	هاوەڵناوی داڕێژراو
یەک	ەم	یەکەم
ڕوون	اک	ڕووناک
نەرم	ان	نەرمان
ڕەق	ن	ڕەقەن

- ب -		
پێشگر	هاوەڵناوی سادە	هاوەڵناوی دارێژراو
نە	خۆش	نەخۆش
نا	ڕاست	ناڕاست

دووەم :

- أ -		
ناوی سادە	پاشگر	هاوەڵناوی دارێژراو
ژن	انە، انی	ژنانە، ژنانی
زێڕ	ین	زێڕین
مەلە	وان، ڤان	مەلەوان- مەلەڤان
برین	دار	بریندار
گۆشت	ن	گۆشتن
ڕاو	چی	ڕاوچی
دەشت	ەکی	دەشتەکی
بەخت	یار، ەوەر	بەختیار، بەختەوەر

- ب -		
پێشگر	ناوی سادە	هاوەڵناوی دارێژراو
بە	تام	بەتام
ب/بە	جەرگ	ب جەرگ/ بەجەرگ
بێ	شەرم	بێشەرم

سێیەم :

- أ -			
چاوگ	ڕەگی کار	پاشگر	هاوەڵناوی دارێژراو
نووسین	نووس	ەر	نووسەر
گەڕان	گەڕێ	ۆک، یدە	گەڕۆک ، گەڕیدە*
ترسان	ترس	نۆک، ناک	ترسنۆک، ترسناک
فرۆشتن	فرۆش	یار	فرۆشیار
زانین	زان	ا	زانا

- ب -			
چاوگ	پێشگر	ڕەگی کار	هاوەڵناوی دارێژراو
گۆڕین	ب- نە	گۆڕ	بگۆڕ - نەگۆڕ
مردن	نە	مر	نەمر
بەزین	ب- نە	بەز	ببەز - نەبەز

- پ -			
پێشگر	ڕەگی کار	پاشگر	هاوەڵناوی دارێژراو
نا	بین	ا	نابینا
نە	زێ	ۆک	نەزۆک
بـ	خۆ	ەر	بخۆر

* ڕەگـی کاری (گەڕێ)یـە ناکرێـت پیتی بزوێنی (ێ) لەگـەڵ بزوێنی (ۆ) لە (ۆک) و (یـ) لـە (یدە) بەیەکەوە بێن، بۆیە شـوێنی خۆی بـەرداوە بۆ (ۆ) و (یـ)

چوارەم:

چاوگ	قەدی چاوگ	پاشگر	هاوەڵناوی داڕێژراو
کەوتن	کەوت	وو	کەوتوو*
شکان	شکا	و	شکاو
سوتان	سوتا	و	سوتاو
ڕزین	ڕزیـ	و	ڕزیو
بردن	برد	ە	بردە
کەوتن	کەوت	ە	کەوتە

٢- هاوەڵناوی لێکدراو:

چەند یاسایەکی دروستکردنی هاوەڵناوی لێکدراو:

١- ناو + ناو				
چاو	+	باز	←	چاوباز
بەژن	+	چنار	←	بەژنچنار

٢- ناو + ئامراز + ناو						
دەست	+	بە	+	سەر	←	دەستبەسەر
ڕوو	+	بە	+	خاڵ	←	ڕووبەخاڵ
گوڵ	+	بە	+	دەم	←	گوڵبەدەم

٣- دووبارەکردنەوەی ناوێك
ڕێ ڕێ - چین چین - پارچە پارچە

(*) لە کرمانجی سەروودا پاشگری (ی) دەخرێتە سەر قەدی چاوگ و هاوەڵناوی داڕێژراوی لێ دروست دەبێت:
کەفت + ی = کەفتی
شکەست + ی = شکەستی
سۆت + ی = سۆتی
- دلێ سۆتی ب ئاڤ ترشکا ناکەویت.

٤- هاوەڵناوی ژمارە + ناو

دوو	+	دڵ	←	دووڵ
حەوت	+	ڕەنگ	←	حەوتڕەنگ
یەک	+	دەنگ	←	یەکدەنگ
دوو	+	زمان	←	دووزمان

٥- ناو + هاوەڵناو

ڕوو	+	خۆش	←	ڕووخۆش
چاو	+	شین	←	چاوشین
دڵ	+	پاک	←	دڵپاک
باڵا	+	بەرز	←	باڵابەرز

٦- هاوەڵناو + ئامراز + هاوەڵناو

بۆر	+	ە	+	دەوڵەمەند	←	بۆرە دەوڵەمەند
پاک	+	و	+	خاوێن	←	پاکوخاوێن
شۆخ	+	و	+	شەنگ	←	شۆخوشەنگ

٧- هاوەڵناو + ئامراز + ناو

شۆڕ	+	ە	+	ژن	←	شۆڕەژن
پیر	+	ە	+	مێرد	←	پیرەمێرد
شۆڕ	+	ە	+	سوار	←	شۆڕەسوار

٨- ناو + ڕەگی کار

ئاشتی	+	خواز	←	ئاشتیخواز
ستران	+	بێژ	←	سترانبێژ
زمان	+	زان	←	زمانزان
قورئان	+	خوێن	←	قورئانخوێن
ڕۆژنامە	+	نووس	←	ڕۆژنامەنووس

٩- هاوەڵناو + ڕەگی کار

ڕاست	+	بێژ	←	ڕاستبێژ
گەش	+	بین	←	گەشبین
ڕەش	+	پۆش	←	ڕەشپۆش
خۆش	+	نووس	←	خۆشنووس

١٠- بە دووبارەبوونەوەی هاوەڵناوێکی سادە

خۆش خۆش - جوان جوان - سوور سوور

١١- هاوەڵکار + ناو

ژێر	+	دەست	←	ژێردەست
ژێر	+	چەپۆک	←	ژێرچەپۆک
بن	+	دیوار	←	بندیوار

١٢- ناو + ڕەگی کار + پاشگر

خەبات	+	کە	+	ەر	←	خەباتکەر
ڕەنج	+	دە	+	ەر	←	ڕەنجدەر
جل	+	شۆ	+	ەر	←	جلشۆر
ڕاو	+	کە	+	ەر	←	ڕاوکەر

دەستور

هاوەڵناو لە ڕووی ڕۆنانەوە دوو جۆرە:

١- هاوەڵناوی سادە:

وشەیەکی سادەی واتاداری سەربەخۆی تەواوە.

٢- هاوەڵناوی ناسادە:

هاوەڵناوی ناسادەش دوو جۆرە:

ئ- هاوەڵناوی دارێژراو: ئەو هاوەڵناوەیە، کە لە وشەیەکی سادە و پێشگرێک یان پاشگرێک یان هەردووکیان پێکدێت.

ب- هاوەڵناوی لێکدراو: ئەو هاوەڵناوەیە، کە لە دوو وشەی واتادار یان پتر پێکهاتووە.

ڕاهێنان - ١

١- چۆن هاوەڵناوێکی داڕێژراو، لە هاوەڵناوێکی لێکدراو جیادەکەینەوە؟ بە نموونە ڕوونیبکەوە.

٢- بەچەند ڕێگا هاوەڵناوی داڕێژراو لە ڕەگی کار دروستدەکرێت؟ بەنموونە ڕوونیبکەوە.

٣- چۆن دەتوانین لە قەدی چاوگی تێنەپەڕەوە، هاوەڵناوی داڕێژراو دروستبکەین؟

٤- چۆن لە دوو ناو، هاوەڵناوی لێکدراو دروستدەکەیت؟ نموونەی بۆ بهێنەوە.

ڕاهێنان - ٢

جۆر و شێوەی دروستبوونی ئەم هاوەڵناوانەی خوارەوە دیاربکە.

(دەنگبێژ ، سەرسپی ، کەوتوو ، نەمر ، خەباتکەر ، تێکۆشەر ، ناشاد)

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە.

١- خەیاری گوڵبەدەم ناسکە. هاوەڵناوی (گوڵبەدەم) دروستبووە بە دەستوری

ئـ- ناو + ئامراز + هاوەڵناو ب- هاوەڵناو+ ئامراز+ ناو

پ- ناو + ئامراز + ناو ت- هاوەڵناو+ ئامراز+ هاوەڵناو

٢- یەکێک لەم هاوەڵناوانە دروستبووە بە دەستوری (پێشگر + ڕەگی کار)

ئـ- بەهێز ب- نەخۆش پ- بوێر ت- بەدڵ

٣- هاوەڵناوی (کۆنەدەوڵەمەند) بە چ دەستورێک دروستبووە؟

ئـ- ناو + ئامراز + هاوەڵناو ب- هاوەڵناو + ئامراز + ناو

پ- ناو + ئامراز + ناو ت- هاوەڵناو + ئامراز + هاوەڵناو

٤- کام لەمانە هاوەڵناوە و بە دەستوری (ناو + پاشگر) دروستبووە؟

ئـ- پیاوکوژ ب- پیاوانە پ- پیاوەتی ت- پیاوان

٥- هاوەڵناوی (دووڵ) دروستبووە بە دەستوری:

ئـ- ناو+ هاوەڵناو

ب- هاوەڵناوی ژمارە + ناو

پ- هاوەڵناوی چۆنیەتی + ناو

ت- هاوەڵناو + هاوەڵناو

ڕاهێنان - ٤

لەم ڕستانەی خوارەوە هاوەڵناوەکان دەربهێنە و جۆرەکانیان دەستنیشان بکە لەڕووی بنچینەی وشەکانیان.

١- پێشمەرگە بەجەرگە.

٢- کچێکی نووسەریان خەڵاتکرد.

٣- ئەدیسۆنی زانا خزمەتی مرۆڤایەتی کردووە.

جۆرەکانی هاوەڵکار
لە ڕووی ڕۆنانەوە

أ:

١- هێزی گەل لەشکری دوژمنی خێرا لەناوبرد.
٢- بەفر لە کوردستان زۆر دەبارێت.
٣- دایکی ڕۆشنبیر منداڵ باش پەروەردەدەکات.
٤- گەلی کورد لە بەهاری ساڵی (١٩٩١)دا گورج ڕاپەڕی.

ب:

١- بەشەو سەردانی هاوڕێکەمان کرد.
٢- پێشمەرگەکان دلێرانە بەرگری لە کوردستان دەکەن.
٣- ئەوان لەدوور هاتبوون.
٤- وتارەکەی بەجوانی خوێندەوە.

پ:

١- کوردستانمان پڕبەدڵ خۆش دەوێت.
٢- لاوەکان دەستەدەستە دەهاتن.
٣- منداڵەکە دەماودەم کەوت.
٤- گەڕەکەکەیان ماڵبەماڵ بەسەر کردەوە.

پێشتر ئەوەمان خوێندووە، کە هاوەڵکار وەڵامی پرسیاری (چۆن ، لەکوێ ، کەی ، چەندی .....)ی لایەنێکی ڕوودانی کار دەداتەوە و وەسفی کارەکە دەکات و سنورێک بۆ ڕودانی کارەکە لە ڕستەدا دیاردەخات.

ئەگەر سەیری ڕستەکانی بەشی (ئ) بکەین، دەبینین وشەکانی (خێرا ، زۆر ، باش ، گورج) هەموویان لەم ڕستانەدا هاوەڵکارن و هەریەکەیان لە ڕستەی خۆیدا وەسفی کاری ڕستەکەی کردووە، هەموویان لە ڕووی پێکهاتنەوە سادەن.

لە ڕستەکانی بەشی (ب) وشەکانی (بەشەو، دلێرانە، لەدوور، بەجوانی) هەموویان هاوەڵکاری داڕێژراون، هەریەکەیان لە ڕستەی خۆیدا وەسفی کاری ڕستەکەی کردووە.

لەڕستەکانی بەشی (پ) وشەکانی (پڕبەدڵ، دەستەدەستە، دەماودەم، ماڵبەماڵ) هەموویان هاوەڵکاری لێکدراون، هەریەکەیان لە ڕستەی خۆیدا وەسفی کاری ڕستەکەی کردووە.

ئینجا لێرەدا دەمانەوێت بزانین، کە هاوەڵکار لە ڕووی پێکهاتن و دروستکردنەوە چەند جۆرە؟ هەر جۆرەی چۆن و لە چی پێکدێت؟ لە وەڵامدا دەڵێین هاوەڵکار لە ڕووی پێکهاتنیەوە دەکرێت بە دوو جۆر، بەم شێوەیەی خوارەوە:

ئ- هاوەڵکاری سادە. ب- هاوەڵکاری ناسادە

ئ هاوەڵکاری سادە

ئەو هاوەڵکارەیە کە لە بنەڕەتدا وشەیەکی واتاداری سەربەخۆیە، لە ڕستەدا وەسفی کار دەکات.

(زۆر، پار، کەم، دوور، نزیک، فرە، زوو، درەنگ، سەر، ژێر، تەنیشت ......).

ب هاوەڵکاری ناسادە

ئەمیش دوو جۆرە:

١ هاوەڵکاری داڕێژراو: ئەو هاوەڵکارەیە کە لە وشەیەکی واتادار لەگەڵ پێشگرێک یان پاشگرێک یان لەگەڵ هەردووکیان پێکدێت:

هەندێك لە ڕێگاکانی دروستکردنی هاوەڵکاری داڕێژراو:

١- پێشگر (بە) + ناو
(بەناز، بەدڵ، بەگیان، بەشەو، بەزستان، بەساڵ.......)

٢- پێشگر + هاوەڵکار
(بەزۆر، لەدوور، لەتەنیشت، لەنزیك.......)

ناو + پاشگری (انە)
(ڕۆژانە، شێرانە، منداڵانە، ساڵانە......)

٤- هاوەڵناو + پاشگری (انە)
(مەردانە، دلێرانە، هێمنانە، ئازایانە، ژیرانە......)

٥- پێشگر + هاوەڵناو + پاشگر
(بەجوانی، بەباشی، بەخۆشی، بەساردی، بەهێمنی، بەگەرمی......)

٦- پێشگر + ناو + پاشگر
(بەهاوینی، بێشەرمانە، بێباکانە، بەکوردایەتی...)

٢ هاوەڵکاری لێکدراو: ئەو هاوەڵکارەیە کە لە دوو وشەی واتادار یان پتر پێکدێت.

هەندێك لە ڕێگاکانی دروستکردنی هاوەڵکاری لێکدراو:

١- بەدووبارەکردنەوەی ناو یان هاوەڵناو یان هاوەڵناوی ژمارە
(نم نم، دەستە دەستە، پۆل پۆل......)
(جوان جوان، هێدی هێدی، ورد ورد......)
(یەك یەك، چوار چوار، دوو دوو........)

٢- ناو + ئامرازی (بە) + ناو
(ڕووبەڕوو، ماڵ بەماڵ، دێ بەدێ، شاربەشار......)

٣- ناو + ئامرازی (او) + ناو
(سەراوسەر، دەماودەم، دۆڵاودۆڵ، پشتاوپشت......)

٤- هاوەڵناو + ئامرازی (و) + هاوەڵناو
(تێروپڕ، کزومات، پاکوخاوێن، کزومەلوول......)

٥- هاوەڵناو + ئامرازی (بە) + ناو
(پڕبەدڵ، پڕبەدەم، پڕبەدەنگ......)

٦- پێشگر + هاوەڵناوی لێکدراو + پاشگر
(بەسەربەرزی، بەڕووخۆشی، بەدڵخۆشی، بەدڵشکاوی......)

٧- هاوەڵناوی نیشانە + ناو
(ئەمشەو، ئەمساڵ، ئەوسا......)

ڕاهێنان - ١

جۆر و شێوەی دروستکردنی ئەم هاوەڵکارانەی خوارەوە دیاربکە.

(بەگوڕ ، تاقم تاقم ، بەدۆستایەتی ، منداڵانە.....)

ڕاهێنان - ٢

ئەم ڕستانەی خوارەوە شیبکەوە.

١- جوان منداڵە جوانەکەی جوان پەروەردەکردووە.

٢- گەلی کوردستان دلێرانە ڕاپەڕی.

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە.

١- کام لەم هاوەڵکارانە پێکهاتووە لە (ناو + پاشگر)؟

ئ- ژیرانە ب- هێمنانە پ- ساڵانە ت- ئازایانە

٢- هاوەڵکاری (ئەمساڵ) پێکهاتووە لە:

ئ- پێشگر + ڕەگی کار ب- هاوەڵناو نیشانە + ناو

پ- هاوەڵناو نیشانە + ڕەگی کار ت- پێشگر + ناو

٣- کام لەم هاوەڵکارانە لێکدراوە؟

ئ- مەردانە ب- بێشەرمانە پ- ئەوسا ت- منداڵانە

٤- کام لەم هاوەڵکارانە پێکهاتووە لە (پێشگر + هاوەڵکار)؟

ئ- بەزۆر ب- بەگوڕ پ- بەباشی ت- بەماڵ

٥- (پڕبەدڵ بانگدەکەم سەربەستیم دەوێت)، هاوەڵکاری ئەم ڕستەیە چۆن دروستبووە؟

ئ- ناو + ئامراز + ناو ب- هاوەڵناو + ئامراز + هاوەڵناو

پ- هاوەڵناو + ئامراز + ناو ت- پێشگر + ئامراز + ناو

ڕاهێنان - ٤

وشەی (خراپ، منداڵانە) لە دوو ڕستەدا بەکاربهێنە، بەمەرجێك جارێك ببنە هاوەڵناو و جارێکی تریش ببنە هاوەڵکار.

ڕادە

١- ڕادە و هاوەڵناو:
٢- ڕادە و هاوەڵکار:

١- کتێبێکی کۆنم بۆ هاوڕێکەم نارد.
کتێبێکی زۆر کۆنم بۆ هاوڕێکەم نارد.

٢- نامەکەم بەپەلە بۆ هاوڕێکەم نارد.
نامەکەم زۆر بەپەلە بۆ هاوڕێکەم نارد.

٣- خوێندکارەکە درەنگ هات.
خوێندکارەکە هەندێك درەنگ هات.

٤- پیاوەکە دوور ڕۆیشت.
پیاوەکە زۆر دوور ڕۆیشت.

پێش ئەوەی باسی ڕادە و هاوەڵکار یان ڕادە و هاوەڵناو بکەین پێویستە وەڵامی ئەم جۆرە پرسیارانە بدەینەوە، کە ڕادەی هاوەڵکار یان هاوەڵناو چییە؟

چ هاوەڵکارێک یان هاوەڵناوێک ڕادەکەی دەردەخرێت؟ ئەو پەیڤانەی ڕادە پیشان دەدەن کامانەن؟ بە پێویستی دەزانین سەرنج بۆ ئەو ڕاستییە ڕابکێشین کە ئەویش ڕادە و هاوەڵناوە، واتا دەرخستنی ڕادەی هاوەڵناوە بە هاوەڵناوێکی تر، چونکە زۆر وشەی ڕادەی هاوەڵناو لەناو ڕستەدا، ڕادەی هاوەڵکاریش دەردەخەن، جا ئەگەر بمانەوێت ڕادەی هاوەڵناوێک لە ڕستەدا دەربخەین، ئەوا بەهۆی هاوەڵناوی نادیارەوە دەردەخرێت، کە دەکەوێتە پێش هاوەڵناوە بنجییەکە، هەروەک لە ڕستەی یەکەم و دووەمی ڕیزی ژمارە (١)دا دیارخراوە.

لە ڕستەی یەکەمدا، وشەی (کۆن) هاوەڵناوی چۆنیەتییە و دیارخەری وشەی (کتێبێک)ە، بەهۆی (ی) ئامرازی دانەپاڵ پێکهاتووە، بەڵام لە ڕستەی دووەمدا، وشەی (زۆر) بووە بە دیارخەری هاوەڵناوی (کۆن)، (کۆن)یش دیارخراوە و ڕادەی کۆنییەکە پیشان دەدات. ئینجا بە هەردووکیان واتا (زۆر کۆن) وەک گرێیەکی هاوەڵناوی دەبنە

دیارخەری وشەی (کتێبێک) کە ناوێکی تاکی نەناسراوی گشتییە.

هەر بەم پێیە دەتوانین لەبری وشەی (زۆر) وشەی (گەلێک ، نەختێک ، کەمێک ، هەندێک، تۆزێک ، فرە ، پیچەک....) بەکاربهێنین، کە هاوەڵناوی نادیارن.

ئەگەر سەرنج بدەینە ڕستەی یەکەم و دووەمی ڕیزی ژمارە (٢)، دەبینین وشەی (زۆر) لە شێوەیەکی جیاوازدا بەکارهاتووە، واتا ئەرکی لەناو ڕستەکەدا، لە ئەرکی وشەی (زۆر)ی ڕستەکانی پێشوو جیاوازە.

لە ڕستەی یەکەمدا، وشەی (بەپەلە) هاوەڵکاری چۆنیەتییە و چۆنیەتیی ڕودانی کاری (نارد) ڕوونەدەکاتەوە، بەڵام لە ڕستەی دووەمدا، وشەی (زۆر) ڕادەی هاوەڵکارەکە ڕوونەدەکاتەوە و دیارخەری هاوەڵکاری (بەپەلە)یە، هاوەڵکاری (بەپەلە)ش دیارخراوە بەهەردووکیان وەک گرێیەکی هاوەڵکاری چۆنیەتی ڕودانی کارەکە دەردەخەن.

لە ڕستەکانی ڕیزی سێیەمیشدا:

لە ڕستەی یەکەمدا وشەی (درەنگ) هاوەڵکاری کاتییە و کاتی ڕودانی کاری (هات) ڕوونەدەکاتەوە، بەڵام لە ڕستەی دووەمدا وشەی (هەندێک) ڕادەی هاوەڵکارەکە ڕوونەدەکاتەوە و دیارخەری هاوەڵکاری (درەنگ)ە، هاوەڵکاری (درەنگ)یش دیارخراوە، بە هەردووکیان وەک گرێیەکی هاوەڵکاری کاتی ڕوودانی کارەکە دەردەخەن.

ڕستەکانی ڕیزی چوارەمیش بەهەمان شێوە ڕوونەدەکرێنەوە.

هەر بەم پێیە دیسان دەتوانین لە بری وشەی (زۆر) وشەکانی (نەختێک ، گەلێک ، کەمێک، تۆزێک ، هەندێک ، فرە ، پیچەک ....هتد) بەکاربهێنین.

دەستور

ئـ- ئەم هاوەڵناوانە تەنها ڕادەی هاوەڵناوە چۆنیەتییە کە دەردەخەن، کە بریتین لە (زۆر ، هەندێک ، گەلێک ، کەمێک ، تۆزێک ، برێک ، فرە ، پیچەک.... هتد)* پێیان دەگوترێت (هاوەڵناوی نادیار).

ب- ئەم هاوەڵکارانە: ڕادەی هاوەڵکارە چونیەتی و کاتی و شوێنییەکان، دەردەخەن کە بریتین لە (زۆر، هەندێک، گەلێک، کەمێک، تۆزێک، برێک، فرە، پیچەک ... هتد) (هاوەڵکاری چەندی).

(*) کاتێک کە ڕادەی هاوەڵناوێک یان هاوەڵکارێک دەردەخرێت پێویستی بە (ی) ئامرازی دانەپاڵ نییە کە بکەوێتە نێوان ڕادە و هاوەڵناوەکە یان ڕادە و هاوەڵکارەکە.

ڕاهێنان - ١

لەم ڕستەیە (داڕشتنێکی باشم بەجوانی نووسییەوە):

١- کاری ڕستەکە لە چ ڕێژەیەکدایە؟

٢- وشەی(بە جوانی) چییە؟ چۆن دروستکراوە؟

٣- وشەی (باش) چییە؟ ئەرکی چییە؟

٤- وشـــەی (زۆر) بخــە پێــش (بــاش) و (بەجوانــی) لە هەردوو شــوێندا وشــەی (زۆر) شیبکەوە.

ڕاهێنان - ٢

بە نموونە وەڵامی ئەم پرسیارانەی خوارەوە بدەوە:

١- چۆن ڕادەی هاوەڵکار دەردەخەیت؟

٢- جیاوازی لەنێوان هاوەڵکار و هاوەڵناودا چییە؟

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە.

١- (بایەکی زۆر توند هەڵیکرد). وشەی (زۆر) بریتییە لە:

ئـ- ڕادەی هاوەڵناوی　　ب- ڕادەی هاوەڵکاری

پـ- هاوەڵناوی چۆنیەتی　　ت- هاوەڵکاری چەندی

٢- (میوانەکە کەمێک درەنگ ڕۆیشت). وشەی (کەمێک) بریتییە لە:

ئـ- ڕادەی هاوەڵناوی　　ب- ڕادەی هاوەڵکاری

پـ- هاوەڵناوی نادیار　　ت- هاوەڵکاری کاتی

٣- (یاریزانەکە گۆلەکەی زۆر جوان تۆمارکرد). (زۆر جوان) چییە؟

ئـ- گرێی ناوییە　　ب- گرێی هاوەڵناوییە

پـ- گرێی هاوەڵکارییە　　ت- هاوەڵناوی لێکدراوە

٤-وشەی (گەلێک) لە ڕستەی (ژوورەکە گەلێک ساردە) چییە؟

ئ- هاوەڵناوی چۆنیەتییە

ب- ڕادەی هاوەڵناوە

پـ- ڕادەی هاوەڵکارە

ت- هاوەڵکاری چەندییە

٥- (کەمێک لە دوور دانیشە). وشەی (کەمێک) بریتییە لە:

ئ- ڕادەی هاوەڵناوی

ب- ڕادەی هاوەڵکاری

پـ- هاوەڵناوی نادیار

ت- هاوەڵکاری شوێنی

ڕاهێنان - ٤

شیکردنەوە

نامیلکەکەم زۆر باش خوێندەوە.

نامیلکەکە: ناوە، گشتییە، ناسراوە، بەرکارە.

م: جێناوی لکاوە بۆ کەسی یەکەمی تاك، بکەرە .

زۆر: ڕادەی هاوەڵكارییە دیارخەری (باش)ە.

باش: هاوەڵکاری چۆنیەتییە دیارخراوە.

زۆرباش: گرێیەکی هاوەڵکارییە، تەواوکەری کارەکەیە.

خوێندەوە: ڕابردووی نزیکی ڕاگەیاندنە، تێپەڕە، داڕێژراوە، ئەرێیە.

لەم ڕستانەدا وشە هێڵ بەژێر داهاتووەکان شیبکەوە.

١- خانی لەپ زێڕین قەڵایەکی گەلێک سەختی دروستکرد.

٢- مێژووی قەڵای دمدم زۆر کۆنە .

٣- پێشمەرگەکان سنوری وڵاتیان گەلێک باش پاراستووە.

دیارخەرەکانی ناو

یەکەم- ئەرکی ناو لە ڕستەدا وەك دیارخەری ناو

١- ئاوی کانی لە ئاوی ڕووبار پاکترە.
٢- دێهاتەکانی کوردستان ئاوەدانکرانەوە.
٣- کرێکارەکانی کارگەی مافور دڵسۆزانە کاردەکەن.
٤- تابلۆکانی ژوورەکەم هەڵواسیوەتەوە.
٥- هێمن نەمامەکانی لە باخچەی خوێندنگەکەدا ڕواند.
٦- دیارییەکانم بۆ فەرمانبەرانی فەرمانگاکەیە.
٧- خانووەکانی ئەم شارە جوانن.

هەریەکە لە بەشە ئاخاوتنی (ناو – هاوەڵناو– جێناو) دەتوانێت ببێت بە دیارخەری ناو یان ئەو وشانەی لە هێزی ناودان (چاوگ)، لێرەدا باسی ناو وەکو (دیارخەر) دەکەین:

١- لە ڕستەی یەکەمدا، وشەی (ئاو) ناوێکی تاکی نەناسراوی گشتییە و (دیارخراو)ە، وشەی (کانی) و (ڕووبار)یش، دوو ناوی تاکی نەناسراوی گشتیین (دیارخەر)ن، کە بە یارمەتی (ی) ئامرازی دانەپاڵ دراونەتە پاڵ یەک، (ئاوی کانی) وەک گرێیەکی ناوی ئەرکی نیهاد و (ئاوی ڕووبار) ئەرکی تەواوکەری بەیاریدە دەبینێت.

٢- لە ڕستەی دووەمدا، وشەی (دێهاتەکان) ناوێکی کۆی ناسراوە و (دیارخراو)ە، وشەی (کوردستان) ناوێکی تایبەتییە (دیارخەر)ی وشەی (دێهاتەکان)ە، کە بەهۆی (ی) ئامرازی دانەپاڵ پێکهاتووە، (دێهاتەکانی کوردستان) وەک گرێیەکی ناوی دەبێتە جێگری بکەر.

٣- لە ڕستەی سێیەمدا، وشەی (کرێکارەکان) ناوێکی کۆی ناسراوە (دیارخراو)ە، هەر دوو وشەی (کارگەی مافور) دوو ناوی تاکی نەناسراون (دیارخەر)ی وشەی (کرێکارەکان)ە، کە بەهۆی (ی) ئامرازی دانەپاڵ پێکهاتووە. (کارگەی مافور) وەک گرێیەکی ناوی ئەرکی دەبێتە دیارخەری ناو.

٤- لە ڕستەی چوارەمدا، وشەی (تابلۆکان) ناوێکی کۆی ناسراوە (دیارخراو)ە، وشەی (ژوورەکە) ناوێکی تاکی ناسراوە (دیارخەر)ە و بەهۆی (ی) ئامرازی دانەپاڵ دراوەتە پاڵ (دیارخراو) لێرەشدا (تابلۆکانی ژوورەکە) وەک گرێیەکی ناوی ئەرکی بەرکار دەبینێت.

٥- لە ڕستەی پێنجەمدا، وشەی (باخچە) ناوێکی تاکی نەناسراوە (دیارخراوە)، وشەی (خوێندنگەکە) ناوێکی تاکی ناسراوە (دیارخەر)ی ناوی باخچەکەیە، بەهۆی (ی) ئامرازی دانەپاڵ دراونەتە پاڵ یەک، (باخچەی خوێندنگەکە) وەک گرێیەکی ناوی دەبێت بە تەواوکەری بەیاریدە.

٦- لە ڕستەی شەشەمدا، وشەی (فەرمانبەران) ناوێکی نەناسراوی کۆیە (دیارخراو)ە، وشەی (فەرمانگاکە) ناوێکی تاکی ناسراوە (دیارخەر)ە، بەهۆی (ی) ئامرازی دانەپاڵ دراوەتە پاڵ (دیارخراو)، (فەرمانبەرانی فەرمانگاکە) وەک گرێیەکی ناوی دەبن بە تەواوکەری بە یاریدەی کاری ناتەواو.

٧- لە ڕستەی حەوتەمدا، وشەی (خانووەکان) ناوێکی کۆی ناسراوە (دیارخراو)ە، وشەی (شار) ناوێکی گشتییە و بەهۆی هاوەڵناوی نیشانە (ئەم.....ە) دەستنیشان کراوە (دیارخەر)ە، (ی) ئامرازی دانەپاڵ دەکەوێتە نێوانیانەوە، (خانووەکانی ئەم شارە) گرێیەکی ناوییە، نیهادە.

پێویستە ئاگاداری ئەوە بین، کە هەریەکە لە (دیارخراو) و (دیارخەر) کە دەدرێنە پاڵ یەکتری دەبێت لەگەڵ ڕاستیدا بگونجێن، بە تایبەتی ئەگەر ناوە (دیارخراو)ەکە ناوێکی کۆ بێت و (دیارخەر) ناوێکی تاک بێت، چونکە ناگونجێت بڵێین (دڵەکانی پیاوەکە، مێشکەکانی زاناکە، نینۆکەکانی پەنجەکە......) ئەمە لەلایەک، لەلایەکی تریشەوە دەتوانین بەپێی شوێن و مەبەست بەمەرجێک لەگەڵ ڕاستیدا بگونجێت، (دیارخراو) و (دیارخەر)، یان هەردووکیان لەشێوەی (تاک ، کۆ ، ناسراو یان نەناسراویدا) لەناو ڕستەدا بەکاربهێنین، وەک لە ڕستەکان پیشانمان داون.

هەروەها دەبێت ئاماژە بەوە بکەین کە ناوی (دیارخراو) دەتوانێت چەند ناوێکی (دیارخەر)ی یەک لەدوای یەک وەربگرێت، وەک:

یاساکانی پەرلەمانی هەرێمی کوردستان زۆرن.

دەستور

ئەگەر ناوێکی (دیارخراو) (دیارخەرێک) یان چەند دیارخەرێک بدرێتە پاڵی ئەوا:

١- ناوی (دیارخراو) پێش ناوی (دیارخەر) دەکەوێت.

٢- (ی) ئامرازی دانەپاڵ دەکەوێتە نێوانیانەوە*.

٣- دەتوانین ناوە دیارخراوەکە یان دیارخەرەکەی، یان هەردووکیان بەپێی شوێن و مەبەست، بەمەرجێک لەگەڵ ڕاستیدا بگونجێت لە شێوەی (تاک، کۆ، ناسراو، نەناسراو) دا لەناو ڕستەدا بەکاریان بهێنین.

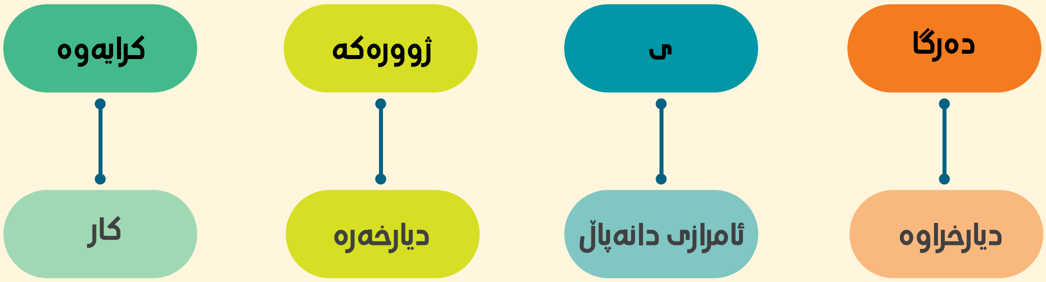

هەروەها ئەوە ڕوون دەبێتەوە کە لە پەیوەندی نێوان دیارخراو و دیارخەردا خاوەنێتی و ناسیاوی و تایبەتمەندێتی دروستدەبێت.

(*) لە کرمانجی سەروودا ئامرازی دانەپاڵ بەپێی ژمارە و ڕەگەز خۆیان دەنوێنن ئامرازی (ا) بە دیارخراوی (مێ)ی تاک دەلکێنن وەک:

زین خوشکا میرێ بۆتان بوو.

دایکا ئازادێ مامۆستایە.

وە (ێ) بە دیارخراوی (نێر)ی تاک دەلکێنین، وەک:

کورێ پاشایێ بچویك هات.

مەلایێ جزیرێ هۆزانڤانەکێ کورد بوو.

هەروەها (ێد – ێت – ێن) بە دیارخراوی کۆی (نێرومێ)وە دەلکێن، وەک:

شارێد کوردستانێ خۆشن.

زارۆکێن گوندێن مە زرنگن.

ڕاهێنان - ١

لە ڕستەی (کتێبەکانی خوێندکاران وەردەگرینەوە)دا:

١- وشەی (خوێندکاران) چییە؟ ئەرکی چییە؟

٢- کاری (وەردەگرینەوە) لە چ ڕێژەیەکدایە؟

٣- وشەی (کتێبەکان) شیبکەوە.

٤- لە کاری (وەردەگرینەوە) ڕابردووی بەردەوامی ڕاگەیاندن دروستبکە.

ڕاهێنان - ٢

ڕستەی گونجاو بو ئەم داواکارییانەی خوارەوە بهێنەوە:

١- ناوێکی کۆی ناسراو ببێتە دیارخەری ناوێکی نەناسراو هەردوو (دیارخراو و دیارخەر) ببنە بەرکار.

٢- دوو ناوی یەک لەدوای یەک ببنە دیارخەری ناوێکی دیارخراوی تاکی ناسراو.

٣- ناوێکی دەستنیشانکراو بەهۆی هاوەڵناوی نیشانە بۆ نزیک ببێتە دیارخەری ناوێکی تاکی نەناسراو.

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە.

١- (مامۆستایانی کوردستان دڵسۆزن). لەم ڕستەیە دیارخراو ناوێکی:

ئ- تاکی ناسراوە　　　ب- کۆی نەناسراوە

پ- تایبەتییە　　　ت- کۆی ناسراوە

٢- لە ڕستەی (تابلۆکانی ئەو ژوورە لێدەکەمەوە). ناوی (تابلۆ) دیارخراوە بە:

ئ- هاوەڵناوی نیشانە　　　ب- جێناوی نیشانە

پ- ناوی دەستنیشانکراو　　　ت- جێناوی کەسیی سەربەخۆ

٣- لە ڕستەی (ئەوە گڵگۆی شەهیدی کوردستانە). گرێی (شەهیدی کوردستان) ئەرکی:

ئـ- دیارخەری ناوە ب- تەواوکەری کاری ناتەواوە

پ- نیهادە ت- بەرکارە

٤- لە ڕستەی (مەلایێ جزیری هۆزانڤانەکێ کورد بوو) دیارخراو ناوێکی:

ئـ- تاکی مێیە ب- تاکی نێرە پ- کۆی نێرە ت- کۆی مێیە

٥- لە ڕستەی (ئوتومبێلەکانی پێشانگەکە دەفرۆشین). (دیارخراو و دیارخەر) بریتین لە:

ئـ- ناوی تاکی ناسراو و کۆی ناسراو ب- ناوی کۆی ناسراو و تاکی ناسراو

پ- ناوی تاکی ناسراو و کۆی نەناسراو ت- ناوی کۆی نەناسراو و تاکی ناسراو

ڕاهێنان - ٤

شیکردنەوە:

هۆنراوەکانی مەولەویم خوێندەوە.

هۆنراوەکان: ناوە، ناسراوە، کۆیە، دیارخراوە، بەرکارە.

ی: ئامرازی دانەپاڵە.

مەولەوی: ناوە، تایبەتییە، دیارخەرە.

هۆنراوەکانی مەولەوی: گرێیەکی ناوییە، بەرکارە.

م: جێناوی لکاوە بۆ کەسی یەکەمی تاك، بکەرە.

خوێندەوە: کاری ڕابردووی نزیکی ڕاگەیاندنە، داڕێژراوە، تێپەڕە.

١- تیپی کچان شانۆگەرییەکەی نمایشکرد.

٢- کلتوری کورد دەپارێزین.

دووەم-ئەرکی هاوەڵناو لە ڕستەدا وەکو دیارخەری ناو

١- زێڕی پاك ژەنگ هەڵناهێنێت.
خوێندکارێکی زیرەکم بۆ پێشبڕکێکە نارد.

٢- ئەندازیارە بەتواناکە نەخشەی تەلارەکەی کێشا.
درەختە بەرزەکان سیمایەکی جوان بە ژینگە دەبەخشن.

٣- أ- ئەستێرە گەشەکە دەرکەوت.
گەزۆ نایابەکان فرۆشران.
بەهی گەییوەکانم لێکردەوە.
خوێندنگا سەرکەوتووەکان ئاهەنگیان گێڕا.

ب- دۆیە ترشەکەی ڕژاند.
بایە بەهێزەکە هەڵی کرد.
دێیە خۆشەکانیان بینیوە.
شەیە* بچووکەکە بکڕە.

٤- لە کانییە ڕوونەکان پڕۆژەی ئاوی گوندەکان دروستدەکرێت.
شاتووە سورەکەم خوارد.
بییە سەوزەکان مەبڕنەوە.

٥- ئەم زانکۆیە پێشکەوتووە.
چوار گۆڤارم کڕی.
کام یاریزان ئامادەنەبوو.؟
ڕۆژگار هەموو مرۆڤێك دەردەخات.
جوانترین دیاریی پێشکەشکردم.

٦- گوڵی چۆنت دەوێت؟
ڕۆمانی چوارەمم نووسی.
فەرهەنگێکی تر بەکاردەهێنم.
نامەیەکی بەهێزتری نارد.

٧- چواریەکی وێنەکەم ڕەنگکرد.

(*) شــە: شـــــانە

هاوەڵناو، وشـەیەکە پەسـنی ناوێک یان جێناوێک دەکات، هەموو جۆرەکانی هاوەڵناو دەتوانـن ببنە دیارخەری ناوێک یان جێناوێک، لـەم ڕووەوە لە هاوڕەگەزەکانی جیادەکاتەوە. هاوەڵناوی چۆنیەتی (سادە ، ناسادە) بێت دەبێتە دیارخەر و بەپێی چەند مەرجێک دەدرێتە پاڵ ناو:

١/ ئەگـەر ناوە دیارخراوەکە، ناوێکی گشـتیی نەناسـراو، یان ناوێکی تاکی نەناسـراو بێت، هاوەڵناوێـك ببێت بە دیارخەری، ئەوا پێویسـتە (ی) ئامرازی دانەپـاڵ بخەیتە نێوان ناوەکـە و هاوەڵناوەکـەوە، وەک لـە نموونەکانی ڕیزی (١) پیشـاندراون. لە ڕسـتەی یەکەمدا، وشـەی (زیڕ) ناوێکی گشـتییە و نەناسـراوە هاوەڵناوی (پاک) لەدوایـەوە هاتووە و بووە بە دیارخەری.

لە بەشی دووەمی ڕستەی یەکەمدا، (خوێندکارێک) ناوێکی تاکی نەناسراوە و هاوەڵناوی (زیـرەک) لەدوایـەوە هاتووە، لەبەرئەوە پێویسـتە (ی) ئامرازی دانەپـاڵ بکەوێتە نێوانیانەوە.

٢/ ئەگـەر نـاوە دیارخراوەکـە، ناوێکـی (تـاك یان کـۆی ناسـراو) بـوو، کاتێك هاوەڵناوێـك دەبێتـە دیارخەری، ئەوا پێویسـتە ناوەکـە و هاوەڵناوەکە بخەینە شـێوەی (ناوێکـی لێکدراو)ەوە، ئینجا نیشـانەی ناسـراوی دەخرێتە دوای هاوەڵناوەکـەوە، خۆ ئەگەر چەنـد هاوەڵناوێکـی یەک لەدوای یەک بوون بە دیارخەری ناوەکە، ئەوا نیشـانەی ناسـراوی دەکەوێتـە دوای هەمـوو هاوەڵناوەکانەوە.

جـا ئەگـەر ناوەکـە بـە پیتێکـی (نەبزوێـن) کۆتایـی هاتبێـت، ئـەوا لەجیاتـی (ی)، ئامـرازی دانەپاڵـی (ە) دەخەینە نێوان ناوەکە و هاوەڵناوەکەوە، وەک لە ڕسـتەی (ئەندازیارە بەتواناکـە.....)ی ڕیـزی ژمـارە (٢)دا پیشـاندراوە.

لـەم ڕسـتەیەدا (ئەندازیـار) ناوێکـە بە پیتـی نەبزوێنـی (ر) کۆتایی هاتـووە، کاتێک کـە دەکرێـت بـە ناسـراو و هاوەڵناوێـک دەبێتـە دیارخەری، ئەوا پێویسـتە بەو شـێوەیە سـەرەوە بخرێتـە شـێوەی (ناوێکـی لێکـدراوە)وە، (ی) ئامـرازی دانەپـاڵ بکرێـت بـە (ە).

بەڵام ئەگەر ناوە دیارخراوەکە، لە شـێوەی کۆی ناسـراودا بێـت و هاوەڵناوێک ببێت بـە دیارخـەری ئەوا بەپێی دەسـتورەکەی پێشـوو، لەگـەڵ هاوەڵناوەکەدا دەخرێتە شـێوەی (ناوێکـی لێکـدراو)ەوە، لەدوایدا نیشـانەی ناسـراوییەکەی کە (ەکە)و نیشـانەی کۆ، کە (ان)ە دەخرێنـە دوای هەموویانـەوە، وەک لە ڕسـتەی (درەختـە بەرزەکان.....) پیشـاندراوە.

٣- ئەگەر ناوە دیارخراوەکە (تاك یان كۆی ناسراو) بێت و بە پیتی بزوێنی (ە ، ا ، ۆ ، ێ) دوایی هاتبێت و لە بڕگەیەك زیاتر بێت، كاتێك هاوەڵناوێك دەبێت بە دیارخەری، دیسان وەکو دەستوری پێشوو، دەخرێتە شێوەی (ناوێکی لێکدراو)ەوە، جا بۆ ئەوەی (ە)ی ئامرازی دانەپاڵ لەگەڵ پیتی بزوێنی دوای وشە یەکنەگرن و بەپێی دەستوری (بڕگە) کە نابێت دوو بزوێن لەیەک بڕگەدابن، ئەوا ئامرازەکە لادەبەین، وەکو لە ڕستەکانی ڕیزی (٣) بەشی (ئـ) پیشاندراون.

بەڵام ئەگەر ناوە دیارخراوەکە (تاک یان کۆی) ناسراو بێت و کۆتایی بە پیتی بزوێنی (ا ، ۆ ، ێ ، ە) هاتبێت و لە برگەیەک پێکهاتبێت و هاوەڵناوێک ببێت بە دیارخەری، دوای ئەوەی کە ناوەکە و هاوەڵناوەکە دەخرێنە سەر شێوەی (ناوێکی لێکدراو)، (ە)ی ئامرازی دانەپاڵ بە یارمەتی ناوبەندی (یـ) کە دەکەوێتە نێوان ناوەکە و ئامرازی دانەپاڵەکە پاشان نیشانەی ناسراوی و کۆ دەخرێتە دوای هاوەڵناوەکەوە، وەک لە ڕستەکانی ڕیزی ژمارە (٣) بەشی (ب) پیشاندراون.

٤- بەڵام ئەگەر ناوەکە بە بزوێنی (ی) یان (وو) دوایی هاتبێت لە شێوەی (تاك یان كۆی ناسراو) دا بێت، هاوەڵناوێك ببێتە دیارخەری، ئەوا ناوەکە و هاوەڵناوەکە دەخرێنە سەر شێوەی (ناوێکی لێکدراو)ەوە، جا بۆئەوەی بزوێنی وشە و ئامرازەکە یەکنەگرن، پێویستە پیتی نەبزوێن، کە بگونجێت لەگەڵیاندا، بخەینە نێوانیانەوە بۆ یەکەمیان (ی = y)، بۆ دووەمیان (و = w) دادەنێین لە ناوەکەش (وو) درێژ دەگۆڕێت بۆ (و) کورت وەک لە ڕستەکانی ڕیزی ژمارە (٤) پیشاندراون.

٥- هاوەڵناوی ژمارە، هاوەڵناوی نیشانە (ئەم....ە) (ئەو.....ە)، هاوەڵناوی پرس (کام ، چ...)، هاوەڵناوی نادیار (هەموو ، زۆر.....)، هاوەڵناوی چۆنیەتی لە پلەی باڵادا (گەورەترین ، جوانترین ....) دەتوانن ببن بە دیارخەری ناو، ئەگەر پێش ناوە دیارخراوەکە بکەون، ئەوا پێویستی بە ئامرازی دانەپاڵ ناکات، وەک لە ڕستەکانی ژمارە (ە) پیشاندراون.

٦- ئەگەر هاوەڵناوە دیارخەرەکان دوای ناوە دیارخراوەکە بکەون، ئەوا پێویستی بە (ی) ئامرازی دانەپاڵ هەیە، وەک لە ڕستەکانی ڕیزی ژمارە (٦)دا پیشاندراون، ئەو هاوەڵناوانەی کە دەکەونە دوای ناوە دیارخراوەکەوە هاوەڵناوی (ژمارەی ڕێکخستن - پرس - نادیار - هاوەڵناوی پلەی بەراورد)ن لە ڕستەی یەکەمدا، (چۆن) هاوەڵناوی پرسە و دیارخەری وشەی (گوڵ)ە، لە ڕستەی دووەمدا (چوارەم)، هاوەڵناوی ژمارەی ڕێکخستنە

و دیارخەری ناوی (ڕۆمان)ە، لە سێیەمیاندا، هاوەڵناوی نادیاری (تر) دیارخەری ناوی (فەرهەنگ)ە، لە چوارەمیاندا (بەهێزتر) هاوەڵناوی پلەی بەراوردە و دیارخەری ناوی (نامە)یە.

٧- بەدەر لەوانەی، کە باسمان کردن هاوەڵناوی ژمارەی کەرتی، وەکو دیارخەرێك دەکەوێتە پێش ناوە دیارخراوەکەوە پێویستی بە (ی) ئامرازی دانەپاڵ دەبێت، وەک لە ڕستەی ژمارە (٧) پیشاندراوە.

هەروەها ناوە دیارخراوەکان و هاوەڵناوەکان لە گرێیەکی ناویدا دەتوانن ئەرکی ناو ببینن لە ڕستەدا.

دەستور

هاوەڵناوی چۆنیەتی (سادە ، ناسادە) دەتوانن ببن بە دیارخەری ناوێک و لە چەند شێوەیەکی جیاوازدا دەردەکەوێت:

١- ئەگەر ناوە دیارخراوەکە*، ناوێکی تاکی نەناسراو، یان ناوێکی گشتی نەناسراو بێت، هاوەڵناوێکی بەدوادا هاتبێت، ئەوا دیارخراو پێش هاوەڵناوی دیارخەر دەکەوێت و (ی) ئامرازی دانەپاڵ دەکەوێتە نێوانیانەوە.

٢- ئەگەر ناوە دیارخراوەکە تاک یان کۆی ناسراو بێت، دیارخراو پێش دیارخەر دەکەوێت و هەردووکیان دەخرێنە شێوەی ناوێکی لێکدراوەوە، ئینجا نیشانەی ناسراوی کۆ دەخرێتە دوای هاوەڵناوەکەوە، لێرەدا پێویستە ئاگاداری ناوە دیارخراوەکە بین بە تایبەتی ئەگەر بە پیتی (بزوێن) دوایی هاتبێت، چونکە پێویستی بە چەند دەستورێکی تایبەتی هەیە بۆ لێکدانی ناوەکە و هاوەڵناوەکە.

٣- ئەگەر هاوەڵناوە دیارخەرەکان لە جۆری ئەوە هاوەڵناوانە بن، کە دەکەونە پێش ناوە دیارخراوەکەوە، وەکو هاوەڵناوی (ژمارە ـ نیشانە ـ نادیار ـ پرس ـ هاوەڵناوی چۆنیەتی بۆ پلەی باڵا) ئەوا پێویستیان بە (ی) ئامرازی دانەپاڵ نییە، بێجگە لە هاوەڵناوی ژمارەی کەرتی کە پێویستی بەم (ی)یە هەیە، خۆ ئەگەر دوای ناوەکە بکەون وەک هاوەڵناوی (ڕێکخستن ، پرس ، نادیار ، هاوەڵناوی پلەی بەراورد) ئەوا پێویستیان بە (ی) ئامرازی دانەپاڵ دەبێت.

(*) دەشێت دیارخراو جێناوی کەسیی سەربەخۆ بێت.

ڕاهێنان - ١

هاوەڵناوی (خۆش، نابینا، خەباتکەر) لە سێ ڕستەدا بەکاربهێنە بە مەرجێك، یەکەمیان ببێتە دیارخەری ناوێکی تاکی نەناسراو، دووەمیان دیارخەری ناوێکی تاکی ناسراو بێت، سێیەمیان دیارخەری ناوێکی کۆی ناسراوبێت.

ڕاهێنان - ٢

دیارخەرەکانی ئەم ڕستانەی خوارەوە. دەربهێنە و جۆرەکانیان دەستنیشان بکە:

١- بە کام قوتابیدا نامەکەت بۆ ناردم؟
٢- زۆر کورد بە ناهەق شەهیدکران.
٣- ئێوەی زیرەک هەمیشە سەرکەوتوون.

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە.

١- (شاخە بەرزەکان جوانن) لەم ڕستەیە ناوی (شاخ):
ئـ- تاکی ناسراوە ب- کۆی نەناسراوە
پـ- کۆی ناسراوە ت- تاکی نەناسراوە

٢- (نامەیەکی ڕازاوەتریان نارد) ناوی (نامەیەک) دیارخراوە بە هاوەڵناوی چۆنیەتی پلەی:
ئـ- باڵا ب- بەراورد پـ- چەسپاو ت- هەموویان

٣- (دوو کتێبمان کڕی) ئەرکی هاوەڵناوی ژمارە (دوو) :
ئـ- بکەرە ب- بەرکارە پـ- دیارخەری ناوە ت- جێگری بکەرە

٤- (ئەستێرە گەشەکە دەرکەوت) لەنێوان (ئەستێرە) و (گەشەکە)چی دەرنەکەوتووە؟
ئـ- ئامرازی دانەپاڵ ب- کاری ناتەواو
پـ- ئامرازی پەیوەندی ت- بکەر

٥- (بیی سەوز مەبڕنەوە) ئەگەر ناوی (بی) بکەینە کۆی ناسراو دەبێتە:

ئـ- بی سەوزەکان مەبڕنەوە.   ب- بییە سەوزەکان مەبڕنەوە.

پـ- بییە سەوزەکە مەبڕنەوە.   ت- بیە سەوز مەبڕنەوە.

ڕاهێنان - ٤

لەم ڕستەیە (پێشمەرگە بوێرەکە خەڵاتکرا):

١- لەنێوان وشەکانی (پێشمەرگە) و (بوێرەکە) چ ئامرازێک دەرنەکەوتووە؟ بۆچی؟

٢- ناوێکی تر بهێنەوە بەهەمان بزوێنی (ە) کۆتایی هاتبێت بەڵام ئامرازەکە بەکارهاتبێت، هۆیەکەشی بنووسە.

٣- وشەی (بوێر) چییە؟ چۆن دروست کراوە؟

٤- ناوی(پێشمەرگە) ناوێکی تاکی ناسراوە، کوا نیشانەی ناسراوییەکەی؟ بۆچی کەوتووەتە ئەوی؟

سێیەم- ئەرکی جێناوی سەربەخۆ لە ڕستەدا وەك دیارخەری ناو

١- خەڵاتەکەی من بەنرخە. (من ـ تۆ ـ ئەو ـ ئێمە ـ ئێوە ـ ئەوان)*

٢- خانووەکەی خۆتم پێ بفرۆشە. (خۆم ـ خۆت ـ خۆی ـ خۆمان ـ خۆتان ـ خۆیان)

٣- چیرۆکی کێ خوێنراوەتەوە؟ (کێ ـ چی ..)

٤- کتێبەکە بۆ کوڕی فلان بوو. (هین ـ فلان ـ کابرا ـ فیسار ـ کەس..)

٥- تاقیکردنەوەکەم لە تاقیگەی ئەمانەدا ئەنجامدا. (ئەوە ـ ئەوانە ـ ئەمە ـ ئەمانە).

٦- ئەمانە دەفتەری ئێمەن.

٧- گەنجانی شارەکەی من بە ئاوات دەگەن.

هەروەك دەزانین جێناوەکان دەکرێن بە دوو بەشەوە:

١- جێناوی سەربەخۆ.

٢- جێناوی کەسیی لکاو.

ئەو جێناوە سەربەخۆیانەی کە دەبن بە دیارخەری ناو بریتین لە**:

١- جێناوی کەسی سەربەخۆ.

٢- جێناوی خۆیی.

٣- جێناوی پرس.

٤- جێناوی نادیار.

٥- جێناوی نیشانە.

ئەگەر جێناوە سـەربەخۆکان ببن بە دیارخەری ناوێک ئەوا ناوی دیارخراو هەمیشـە پێشـدەکەوێت، هەر لەبەرئەمە پێویسـتە (ی) ئامـرازی دانەپاڵ بخرێتـە نێوانیانەوە، دەتوانین

(*) لە زاری کرمانجی سەروودا کۆمەڵە جێناوی (من، تە ـ وی، وێ ـ مە، وە، وان) بەکاردێت وەک: وەلاتێ مە خۆشە.

(**) جێناوی هەیی نابێت بە دیارخەری ناو.

ناوە دیارخراوەکەش بەپێی شوێن و مەبەست بەمەرجێک لەگەڵ ڕاستیدا بگونجێت لە شێوەی تاک و کۆ و ناسراو یان نەناسراویدا بەکاربهێنن وەک لە ڕستەکانی بەشی سەرەوەدا ئاشکرا کراون.

لەو ڕستانەدا هەریەکە لە جێناوی (من – خۆت – کێ – فلان – ئەمانە – ئێمە – من) لە شوێنی خۆیدا دیارخەری ناوەکەی پێش خۆیەتی (دیارخراو و دیارخەر) لە چوارچێوەی گرێیەکی ناویدا، ئەرکی تایبەتی هەیە.

لە ڕستەی یەکەمدا (خەڵاتەکەی من) نیهادە، لە دووەمدا (خانووی خۆت) بەرکارە، لە سێیەمیاندا (چیرۆکی کێ) جێگری بکەرە، لە چوارەمیاندا (کوڕی فلان) تەواوکەری بەیاریدەی کاری ناتەواوە، لە پێنجەمیاندا (تاقیگەکەی ئەمانە) تەواوکەری بەیاریدەیە، لە شەشەمیاندا (دەفتەرەکانی ئێمە) تەواوکەری ڕاستەوخۆی کاری ناتەواوە، لە حەوتەمیاندا (گەنجانی شارەکەی من) بکەرە.

دەستور

ئەگەر جێناوی سەربەخۆ ببێتە دیارخەری ناوێک ئەوا هەمیشە:

١- ناوە دیارخراوەکە پێش جێناوی سەربەخۆی دیارخەر دەکەوێت.

٢- (ی) ئامرازی دانەپاڵ دەکەوێتە نێوانیانەوە

ڕاهێنان - ١

لە ڕستەی (شاخەکانی کوردستان سەرکەشن).

١- (ی) دوای (شاخەکان) چییە؟ بۆ خراوەتە ئەوێ؟

٢- لەجیاتی وشەی (کوردستان) جێناوێک بەکاربهێنە و سەرلەنوێ ڕستەکەش بنووسەوە.

٣- کاری ڕستەکە دەستنیشان بکە.

٤- تەواوکەری کارەکە شیبکەوە.

ڕاهێنان - ٢

ئەرکی ئەم گرێیانەی خوارەوە کە هێڵیان بەژێردا هاتووە دەستنیشان بکە.

١- ولاتی ئێمە ئاوەدانە

٢- لە باخی خۆت نەمام بڕوێنە.

٣- جوان شیعرەکانی ئەمانەی خوێندەوە.

٤- کچە زیرەکەکە خەڵاتکراوە.

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە.

١- (شیعرەکانی ئەوانەم کۆکردەوە). لەم ڕستەیە دیارخەر بریتییە لە:

ئ- جێناوی کەسی سەربەخۆ   ب- جێناوی نیشانە
پ- جێناوی نادیار   ت- هاوەڵناوی نیشانە

٢- (وڵات دەپارێزین). ناوی (وڵات) بە (جێناوی نیشانە بۆ تاکی دوور) دیاربخە:

ئ- وڵاتی ئەوە دەپارێزین.   ب- وڵاتی ئەمە دەپارێزین.
پ- ئەو وڵاتە دەپارێزین.   ت- وڵاتی ئەوانە دەپارێزین.

٣- جێناوی نیشانە کە دەبێتە دیارخەری ناو پێویستی بە:

ئ- ئامرازی دانەپاڵی(ە) دەبێت   ب- ئامرازی دانەپاڵی(ی) دەبێت
پ- ئامرازی دانەپاڵی نییە   ت- ئامرازی دانەپاڵی(ە ـ ی) دەبێت

٤- جێناوە سەربەخۆکان دەبنە دیارخەری ناو جگە لە جێناوی:

ئ- پرس   ب- نادیار   پ- هەیی   ت- کەسی سەربەخۆ

٥- (نمرەی هین بەرزە). لەم ڕستەیە دیارخەر بریتییە لە:

ئ- جێناوی نادیار   ب- جێناوی پرس   پ- ناو   ت- هاوەڵناوی نادیار

٤- ئەركی جێناوی لكاو لە ڕستەدا وەك دیارخەری ناو

أ-

١- هاوڕێكەم چوو بۆ سەیرانگای دوكان. (م ـ مان ، ت ـ تان، ی ـ یان).

٢- مامۆستاكەمان دێت بۆ سەیركردنی پێشانگەكە.

٣- كتێبخانەی شارەكەمان نۆژەن دەكەنەوە.

٤- بەیانی گۆرانییە نوێیەكەم تۆماردەكەم.

٥- زیندانییەكانمان ئازادكران.

٦- پەیامەكەمان بگەیەنن بە هاووڵاتییان.

ب-

١- نامەكەتم گەیاند.

٢- نامەكەم گەیاندیت.

٣- پێنووسە سەوزەكەتم برد.

٤- پێنووسە سەوزەكەم بردیت.

جێناوی كەسیی لكاو دەتوانێت ببێت بە دیارخەری ناو، بەڵام پێویستە لە پێش هەموو شتێكدا ئەوە بهێنینەوە یادمان، كە ئەم بەدیارخستنە پێویستی بە (ی) ئامرازی دانەپاڵ نابێت، وەک لەم شێوانەی خوارەوە بەدی دەكرێت:

أ- ئەگەر كاری ڕستەكە ڕانەبردووی (تێپەڕ یان تێنەپەڕ)، ڕابردووی تێنەپەڕ، یان بكەرناديار یان داخوازی بێت، ئەوا هەمیشە جێناوی لكاوی دیارخەری ناو یەكسەر دوای ناوە دیارخراوەكە دەكەوێت، خۆ ئەگەر ناوە دیارخراوەكە بە ناوێک یان چەند ناوێک یان بە هاوەڵناوێک دیارخرا، ئینجا بە جێناوی لكاو دیاربخرێت، ئەوا جێناوە لكاوە دیارخەرەكە لە دوای هەموو دیارخراوەكان دێت، وەک لە ڕستەكانی بەشی (ئـ) پیشاندراوە.

لە ڕستەی یەکەمدا، کاری ڕستەکە تێنەپەڕە و لەدەمی ڕابردوودایە و جێناوی کەسیی لکاوی (م) بووە بە دیارخەری وشەی (هاوڕێ).
لە ڕستەی دووەمدا، جێناوی کەسیی لکاوی (مان) بووە بە دیارخەری ناوی (مامۆستاکە) و کاری ڕستەکە ڕانەبردووی تێنەپەڕە.
لە ڕستەی سێیەمدا، ناوی (کتێبخانە) بەناوی (شارەکە) دیارخراوە، ئینجا جێناوی کەسیی لکاوی (مان) بووە بە دیارخەری و کاری ڕستەکە ڕانەبردووی تێپەڕە، گرێی (کتێبخانەی شارەکە) بەرکارە.
لە ڕستەی چوارەمدا، هاوەڵناوی (نوێ) دیارخەری ناوی (گۆرانی)یە، ئینجا جێناوی لکاوی (م) بووە بە دیارخەری، کارەکەش ڕانەبردووی تێپەڕە.
کەوابوو، ئەگەر کاری ڕستەکە (ڕانەبردووی تێپەڕ یان تێنەپەڕ بێت)، (ڕابردووی تێنەپەڕ)، بکەرنادیار یان (داخوازی) بێت ئەوا کۆمەڵە جێناوی کەسیی لکاوی (م ـ مان ، ت ـ تان ، ی ـ یان) بۆ کەسی یەکەم و دووەم و سێیەمی تاک و کۆ بەپێی مەبەست لە دەوری دیارخەری ناودا بەکاردەهێنین، بەڵام ئەگەر ناوەکە بە ناوێک یان چەند ناوێک دیارخرا، ئەوا جێناوی لکاوی دیارخەر لەدوای هەموو دیارخراوەکانەوە دێت.
خۆ ئەگەر هاوەڵناوێک بوو بە دیارخەری ناوەکە و پاشان جێناوی کەسیی لکاو بوو بە دیارخەری، ئەوا ناوەکە و هاوەڵناوەکە دەخرێتە شێوەی ناوێکی لێکدراوە و پاشان جێناوە کەسییە لکاوەکە دەبێت بە دیارخەری.

ب - ئەگەر کاری ڕستەکە، کارێکی ڕابردووی تێپەڕ بێت و بمانەوێت ئەو ناوەی کە ئەرکی بەرکار دەبینێت، جێناوێکی کەسیی لکاو ببێت بە دیارخەری ئەوا دەشێت بە دوو شێوە بێت:

١ - جێناوە لکاوە دیارخەرەکە یەکسەر لەدوای ناوە دیارخراوەکەوە بێت، وەک (نامەکەتم گەیاند)، لێرەدا جێناوی کەسیی لکاوی (ت) دیارخەری ناوی (نامەکە)یەو، جێناوی کەسیی لکاوی (م) بکەری ڕستەکەیە، جا بەپێی مەبەست دەتوانین لە شوێنی جێناوی (ت) جێناوە کەسییە لکاوەکانی (م ـ مان ، ت ـ تان ، ی ـ یان) بەکاربهێنین، خۆ ئەگەر ناوە دیارخراوەکە هاوەڵناوێک بووبێت بە دیارخەری پاشان بە جێناوێکی کەسیی لکاو دیارخرا، ئەوا جێناوە کەسییەکە دەچێتە دوای هاوەڵناوەکەوە، وەک لە ڕستەکانی بەشی (ب) پیشاندراوە.

٢- یـان جێنـاوە کەسـییە لـکاوە دیارخەرەکـە دەچێتـە دوای کارەکەوە، وەک لە ڕسـتەی (نامەکەم گەیاندیت) پیشـاندراوە، لێرەدا دیسـان (م) بکەری ڕسـتەکەیە و جێناوی لکاوی (یـت) دیارخـەری (نامەکە)یـە و لەدوای کاری ڕسـتەکەوە هاتووە، دەتوانین لە شـوێنی ئـەم جێنـاوە کۆمەڵـەی (م ، ین ، یـت ، ن ، (ø) ،ن) بەڕیز بۆ کەسـی یەکەم و دووەم و سـێیەمی تاک و کـۆ بەکارهێنین.

سەرنج:

١- ئەگـەر جێناوێکـی لـکاو بوو بە دیارخـەری ناوێک، ئەوا هیچ وشـەیەکی تر نابێت بە دیارخـەری ناوەکە، چونکە دەبێتە هۆی تێکچوونی داڕشـتنی ڕسـتەکەو شـێواندنی واتاکـەی بۆ نمونـە ناتوانین بڵێین:

پەنجەرەکەمان خانووەکە گەورەیە.

٢- نـاوە دیارخراوەکـە و جێنـاوە کەسـییە دیارخەرەکـە وەک گرێیەکی نـاوی دەتوانن ئەرکەکانـی نـاو ببینین لە ڕسـتەدا، بـۆ نمونە:

وڵاتتان خۆشە.

گرێی ناوییە، نیهادە

دەسـتور

١- کۆمەڵە جێناوە لکاوەکانی (م ـ مان ، ت ـ تان ، ی ـ یان) دەبنە دیارخەری ناو و دەچنە دوای ناوە دیارخراوەکە، جا ئەگەر ناوە دیارخراوەکە بە ناوێک یان بە هاوەڵناوێک دیارخرابێت ئەوا جێناوە لکاوە دیارخەرەکە دەکەوێتە دوای دیارخەرەکانی ناوەکەوە.

٢- ئـەو جێنـاوە لکاوانەی، کە دەبن بـە دیارخەری ناو و لەدوای کاری ڕسـتەکەوە دێن بریتیـن لـە (م ــ یـن ، یت ـ ن ، (ø)– ن) لێرەدا، بۆ کەسـی سـێیەمی تـاک، جێناوی لـکاو لـە دەوری دیارخـەری نـاودا دەرناکەوێـت، ئەگـەر کاری ڕسـتەکە لە دەمی ڕابردووی تێپـەڕدا بێت.

ڕاهێنان - ١

لە ڕستەی (مۆبایل پەیوەندییەکانی ئێمەی ئاسانتر کردووەتەوە).

١- وشەی (پەیوەندییەکان) چ جۆرە جێناوێک دیارخەریەتی؟
٢- چەند جۆرە جێناوی سەربەخۆی تریش دەبنە دیارخەری؟
٣- (ئێمە) بگۆڕە بۆ جێناوی لکاو، چ گۆڕانێک ڕوودەدات بینوسەوە.
٤- گرێی (پەیوەندییەکانی ئێمە) ئەرکی چییە لە ڕستەکەدا؟

ڕاهێنان - ٢

ئایا دەتوانین بیژێین؟

١- (مامۆستاکەت کیمیا زیرەکە) یان نا؟ بۆچی؟
٢- گرێی (دەمەکانی منداڵەکە) دروستە یان دروست نییە؟ بۆچی؟

ڕاهێنان - ٣

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە.

١- (میوانەکانمان گەیاندبوو) ئەگەر جێناوی (ت) وەک دیارخەر بەکاربهێنین دەکەوێتە:
ئـ- دوای (میوانەکان)　　ب- دوای (مان)
پـ- دوای (گەیاند)　　ت- دوای (بوو)

٢- (گوندەکەتان ئاوەدانکرایەوە) ئەرکی (تان):
ئـ- بکەرە　　ب- بەرکارە
پـ- تەواوکەری بەیاریدەیە　　ت- دیارخەری ناوە

٣- (نامەکەی گەیاندیت) ئەرکی (یت):

ئـ- بکەرە ب- بەرکارە

پـ- تەواوکەری بەیاریدەیە ت- دیارخەری ناوە

٤- (قەڵەمە سەوزەکەتانم نەبرد)، (تان)ی دوای (سەوزەکە) بگۆڕین بۆ (ن) ئەوا دەچێتە:

ئـ- دوای قەڵەم ب- دوای (م)

پـ- کۆتایی کارەکە ت- دوای (نە)

٥- (دەبوو خانووە کۆنەکەمانیان نۆژەنکردبایەوە) دەتوانین (مان) بگۆڕین بۆ (ین) چونکە کارەکە:

ئـ- ڕابردووی تێپەڕ ب- ڕانەبردووی تێپەڕ

پـ- داخوازی تێپەڕ ت- داخوازی تێنەپەڕ

ڕاهێنان - ٤

لە ڕستەی (دەبوو ڕۆمانە تازەکەتیان چاپکردبا).

١- بکەری ڕستەکە دەربهێنە.

٢- (ت) چییە؟ ئەرکی چییە؟ بۆ کەوتووەتە ئەوێ؟ لەبری ئەو (یت) بەکاربهێنە ئینجا بزانە دەچێتە کوێ؟ بۆچی؟.

٣- (ە)ی دوای (ڕۆمان) چییە؟

٤- ڕستەکە بگۆڕە بۆ شێوازی ڕابردووی تەواوی ڕاگەیاندن

بەشی ئەرەب

وەرزی یەکەم

”ڕێڕەوی شیعری کوردی لە ساڵانی (١٩٣٩ – ١٩٩١)ز“

ڕێڕەوی شیعری کوردی لەم ماوەیەدا بەپێی ڕووداوە سیاسی و ڕووناکبیرییەکانی ناو کۆمەڵگای کوردی، بۆ سێ قۆناغی شیعری جیاواز دابەشدەکرێت، هەوڵدەدەین لێرەدا بە شێوەیەکی کورت و واتادار باس لەو قۆناغانە بکەین.

قۆناغی یەکەم | ساڵانی (١٩٣٩- ١٩٥٨)ز

شیعری کوردی لە قۆناغی پێشودا لەڕووی ڕوخسار و ناوەرۆکەوە هەنگاوی گەورەی نابوو کاریگەری هەبوو بەسەر شیعری ئەم قۆناغە .

شیعری زیندوو گوزارشت لەکاتی لەدایکبوونی دەکات و هەڵگری سیما و تایبەتمەندی قۆناغی نووسینی دەقەکە بێت، بۆیە ساتەوەختی پەژارە و ژەنگی سیاسیی کاتی شەڕی دووەمی جیهانی و خەباتی سیاسی و خۆپیشاندانەکانی کۆمەلانی خەڵک لە عیراق بە گشتی و لە کوردستان بەتایبەتی بە ڕادەیەکی زۆر جێگە و شوێنەواریان بەسەر گۆڕانکارییەکانی شیعری کوردی لەم قۆناغە بەجێهێشت.

لەپاڵ پەیدابوونی هەندێک دەنگی تازە هەمان ئەو شاعیرانە دەبیستین کە لە قۆناغەکانی پێشوودا دەنگی ڕەسەنی شیعری کوردی بوون، بەڵام هەندێک گۆڕانکارییان بەسەر دەقە شیعرییەکانیاندا هێناوە.

یەکەم: لە ڕووی ناوەڕۆکەوە

ڕەنگە لەم قۆناغەدا گۆڕانی گرنگ لە بواری شیعری کوردی لە ڕووی ناوەڕۆکەوە ڕوویدابێت، سەرەڕای ئەو خاڵە هاوبەشانەی کە لەگەڵ ناوەڕۆکی شیعری کوردی قۆناغی پێشوودا دەبینین، گەلێک لایەنی جیاوازیش بەرچاو دەکەون، کە خاسیەتی ناوەڕۆکی شیعر لە قۆناغەکەدا دەخەنە بەرچاو لە ڕووی نەتەوایەتی و نیشتیمانپەروەرییەوە، بەهۆی سەرهەڵدانی ئەو ڕووداوە سیاسییە گرنگانەی بەسەر کوردستان و ناوچەکەدا هاتن، هەستی کوردایەتی ئاراستەیەکی تری لە شیعری کوردی وەرگرت، چونکە خەباتی سیاسی ئەو سەردەمە خرایە ناو دەقە شیعرییەکان، بەمەش ناوەڕۆکی شیعری کوردی زیاتر ڕووی لە شیعری سیاسی و نەتەوایەتی و چینایەتی کرد، شیعر بوو بە هۆکارێک بۆ هوشیارکردنەوەی میللەت لەپێناوی بەدەستهێنانی مافەکانیدا.

(هەردی، دڵدار، کامەران موکری، دیلان، جگەرخوێن، هێمن، هەژار) لەناو کۆڕی خەباتی سیاسی ئەو ساڵانە هاتنە ناو جیهانی شیعری کوردییەوە. لێرەدا نمونەیەک لە شیعری (هێمن) دەهێنینەوە، کە بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ دەرخەری ئەو ڕاستییەیە کە هەست و نەستی کوردایەتی بە تەواوەتی شیعری کوردی قۆناغەکەی داگیرکردووە کە دەڵێت:

کوردم ئەمن

گەرچی تووشی ڕەنجەڕۆیی و حەسرەت و دەردم ئەمن
قەت لەدەست ئەم چەرخە سپڵە نابەزم، مەردم ئەمن
ئاشقی چاوی کەژاڵ و گەردنی پڕخاڵ نیم
ئاشقی کێو و تەلان و بەندەن و بەردم ئەمن

(بۆ لەبەرکردنە)

هەر لە چوارچێوەی بابەتی نیشتمانپەروەریدا (جگەرخوێن) دێتە گۆڕەپانەکەوە هەستی کوردانەی خۆی بۆ سەربەخۆیی و هەڵکردنی ئاڵای کوردستان دەردەبڕێت و دەڵێت:

ئـالا مـن

ئـــالا ســـێ ڕەنـگێ تــو
بــنــاڤ و دەنــــگێ تــو
نـیـشـــانا جـەنــــگێ تــو
ئەی خورتێن کوردان ســلاڤێ لێ بکـــەن

(بۆ لەبەرکردنە)

هــەروەک چــۆن خەبات لەپێناوی ســەربەخۆیی کوردســتان لە شــیعری کوردیدا شــوێنی دیاری هەبوو، بەهەمان شــێوە شــاعیرانی کورد شــیعریان بۆ خەباتی گەلانی تر لەپێنــاو ســەربەخۆییدا نووســیوە، هەوڵیانــداوە لە ڕێی ئــەو شــیعرانەوە پەیامی خەباتی هاوبەشــی گەلانــی چەوســاوە و ژێردەســتە بۆ ســەربەرزی و ڕزگاربــوون لەکۆتی ژێر دەســتەیی پیشــانبدەن، واتا شــیعری کــوردی پەیامێکــی مرۆڤایەتی هەڵگرتبــوو، هەرگیز بــە تەنیــا لە بیــری نەتەوەکــەی خۆیدا نەبــوو، تا بــە ئاراســتەیەکی ڕەگەزپەرســتانەیدا بەڕێــت، بەڵکو شــیعری کوردی کانیاوی بیــری ئازادیخوازی گەلانی تــری جیهانیش بوو.

لایەنێکــی تــر لــە ناوەڕۆکــی شــیعری کــوردی قۆناغەکــە بریتییــە لــە باســکردنی سروشــت. کە لە شــیعری ئــەم قۆناغەدا لەو وەســفە ڕووتەی کە لە شــیعری کلاســیکدا هەبــوو دەربازبوو، بۆ ئەوە بوو کە هەســتی ڕۆڵەی کورد بۆ خۆشەویســتی کوردســتان بجوڵێنــن تــا وڵاتەکەیــان زیاتــر خۆشــبوێت. (دیلان)کــە دیمەنی سروشــتی کوردســتان کاری تێــدەکات و دەڵێت:

بــەهــار

وا بــەهـــار دیـــسان تـــارای ئەپۆشـــێ
گوڵاڵـــە پیاڵـــەی خـوێـنـــین ئەنـــۆشێ
نێرگـــس ئەنـــدام شـــۆڕ ڕەنـــگێ زێڕینـــێ
وەنەوشـــە و کرێـــوش پەڕەی چیـــن چینێ

(بۆ لەبەرکردنە)

هـەر لـەم قۆناغـەدا بابەتـی جوانیـی ژن و کێشـەکانی خراونەتـەڕوو. شـتێکی بەرچاوە کە لە شـیعری کوردی، ژن جیاوازتر باسـیکراوە. چونکە باسـکردنی (ژن) تەنها لـە چوارچێـوەی جووانـی ڕوخسـاریدا نەمـاوە بەڵکـو لا لەکێشـەکانی کراوەتـەوە. شـاعیران وا باسـی ژنیـان کردووە، کـە وەک پیاو ئەرک و مافی هەیـە و دەبێت لە کۆڕی سیاسـی و تێکۆشـاندا بەشـداربێت، دەبێـت ژنی کورد لـە کۆتی دیلـی و دواکەوتوویی و هەمـوو ئـەو داب و نەریتانـە ڕزگارببێـت کە دەرفەتی بەشـداربوون لـە بوارەکانی ژیاندا بـۆ ژنان لاوازدەکـەن و ڕۆڵیان ناهێڵن.

(بێکەس) ئەم دیمەنە دواکەوتووەی ناو کۆمەڵگا بەرجەستە دەکات ودەڵێت :

نەسرین

مەڵـێ مـن کچـم، تـۆش وەکـو منی
موحـتاجی عیلـم و فـەن و خوێندنـی
مەجبـوری ئیـش و خزمەتـکردنی
هەسـتە تێکۆشـە تـا خوێنـت گەرمـە
سـەرپۆش فڕێـدە چ وادەی شـەرمە

(بۆ لەبەرکردنە)

لەم شـیعرەی بێکەس ئەم چەشـنە ئاوێتەکردنەی ژن لەگەڵ کێشـە سیاسـییەکاندا بـوو بـە هـۆی ئـەوەی ڕەنگدانـەوەی ژن لـە شـیعری کـوردی قۆناغەکـەدا تەنها وەک خۆشەویسـت سـەیر نەکرێـت، کـە دیارترین شـاعیری ئـەم قۆناغـە لە بواری شـیعری خۆشەویسـتی بـۆ (ژن) (ئەحمـەد هەردی)یـە کـە دەڵێـت:

چەپکە گوڵێك بۆ ست فاتمە

گەرچـی دڵـداری لــە خـاکی ئێمـەدا ئەفسانەیــە
هــەربە تــەنیا بــۆ کــوڕی خاوەن تـەلارو عانـەیە
گیانەکــەم! ئەمــما دڵـی من لـــەو دڵـە شێتانەیــە
بێ ئەوەی هیچ شـك بەرێ، کوژراوی ئەو چاوانەیــە
هەربەتەنیا خۆشەویســتی شـك ئەبەم، ســت فاتمــە
ســەروەتم نــاوی، بـــزەی تۆ ئـــەو پـەڕی ئـاواتمە

(تەنها دوو دێڕ بۆ لەبەرکردنە)

دیـاره لــەم ماوەیــەدا لەپاڵ کێشــەی سیاســی، کێشــەی کۆمەڵایەتــی و چینایەتی لــە کۆمەڵگــەی کوردیــدا هەبوون. شــاعیرانی کورد زیرەکانە لەگەڵ کێشــەی سیاســیەکە ئاوێتــەی کــردوون، ســەرجەم دەقە شــیعرییەکانی ئــەم قۆناغــە پاڵپشــتی چینــی چەوســاوەبوون و دژی زۆرداران وەســتاونەتەوە و بەردەوام هاوڕێــی جوتیار و کرێکار و خەڵکــی زەحمەتکێـش بـوون. لــەم بارەیــەوە (قانیــع) دەڵێـت:

قەڵاچۆی دوژمن

بـــا هەمــوو جوتیــار و پاڵــە و ڕەنجبــەران
یــــەکگرن تـــا دەبنــە هێــز و پشتــیوان
هەڵگـــرن یەکســـەر دروشـــمی هاوبەشـــی
بـــی جیــاوازی لــەســەر ڕەمــز و نیـــشان

(بۆ لەبەرکردنە)

بەم شێوەیە بۆمان دەردەکەوێت کە شـاعیرانی کورد لـەم قۆناغـەدا ڕوویان لە کێشــەی سیاســی و نەتەوایەتــی و چینایەتــی کــردووە. لــە هەمـان کاتیشـدا بایەخیـان بــە ئاشــتی و هاوخەباتــی و مرۆڤدۆســتی داوە.

دووەم: لە ڕووی ڕوخسارەوە

لەم قۆناغەدا شاعیران زیاتر بایەخ بە ناوەرۆک دەدەن، بەڵام لە ئاستی تاکە کەسیی شاعیرانیش چەند هەوڵێک دەبینرێت، کە بۆ گۆڕین و نوێکردنەوەی ڕوخسار و تەکنیکی شیعر دراون، وەک لە تاقیکردنەوە شیعرییەکانی (قەدری جان، گۆران، دیلان و کامەران)دا بەرچاودەکەون: ساڵی (١٩٥٤)دیلان لە پارچە شیعری (ڕێگەی خەبات) بنیاتی دەقی شیعری کوردی دەگۆڕێت و بەرەو قاڵبی ئازادی دەبات.

هەر لەم بوارەدا لە ساڵی (١٩٥٧)ز کامەران موکری لە شیعری (ئەی کچە شوان) ڕوو لە شیعری ئازاد دەکات دەڵێت:

ئەی کچە شوان

ئەی کچە شوان
هەڵاڵەیی
ئەی کەنیزەی کەژی کوێستان
بە شێنەیی
نەرم و نیان
بە ئاوازی شمشاڵەکەت
بە لەرەی لێوە ئاڵەکەت
هەستی خۆشیم بێنە فڕین
بۆ ناو گوڵزار
چەم و نزار

(بۆ خوێندنەوە)

ئەو هەوڵە تاکە کەسییانە بەردەوام بوون، بەڵام نەیانتوانی بە تەواوی ڕێچکەی شیعری ئازاد بکەنەوە. لایەنێکی تری ڕوخساری شیعر کە گرنگیپێدراوە، زمانی شیعرە بەرەو کوردیی پەتی هەنگاوی ناوە، هەروەها فەرهەنگی شیعری ئەم قۆناغە زیاتر دەوڵەمەندکراوە، بوارە جیاجیاکانی خەباتی سیاسی و شیعری جوانی سروشت و کێشەکانی ژن و دەیان وشەی تریان هێنایە ناو شیعری کوردی.

هەر لەم قۆناغەدا بە سوودوەرگرتن لە فۆلكلۆری كوردی گەلێك لە شاعیران، زمانی شیعری ئەو قۆناغەیان دەوڵەمەندتركردووە (قەدری جان) یەكێك بوو لەو شاعیرانەی كە ئەم هەوڵەیداوە.

كاروانێ مە

ئەم هیچ نەوەستیاین، ناوەستین
ل سەرڤێ رێیا دوور
سەرڤێ رێیا دژوار
ئەم دچن و ئەمێ بچن
بەرب ئارمانجا خۆ
ل بن باران
ل سەر بەرفان
باو باگەرل شكەفتان
دبن دلۆپان
ب لنگێ خاس
كاروانێ مە دچە
بەرب ئارمانجا خۆە

(بۆ خوێندنەوە)

لەم قۆناغەدا ئەو دەوڵەمەندییەی زمانی شیعر لە لایەک و فراوانبوونی ئاسۆی بەردەم ئەندێشە بوو بەهۆی ئەوەی كە وێنەی شیعریش گۆڕانی بەسەرداببێت و مەبەستی دەربڕین لە بیر و هەست و سۆزی شاعیراندا بنیاتبنرێت و بابەت و ناوەرۆكە شیعرییەكانیان پێبەرجەستەبكرێت.

هەر لەم قۆناغەدا لەگەڵ فراوانبوونی خەباتی نەتەوایەتی (سرود)یش بەرەو پێش چوو، بە تایبەتی ئەو سرودانەی كە بۆ جەژنی (نەورۆز) دەگوتران لە شیعرە بەناوبانگەكەی (پیرەمێرد)دا دەردەكەوێت كە دەڵێت:

نەورۆز

ئـــەم ڕۆژی ســـاڵی تازەیـــە نـــەورۆزە هاتـــــەوە
جـــەژنێکی کـــۆنی کـــوردە بە خـــۆشی و بەهاتـــەوە
چەنـد ساڵ گوڵـی هیـوای ئێمـە پـێ پەسـت بـوو تاکـو پار
هـــەر خـوێنـــی لاوەکـــان بـــوو، گوڵـی ئاڵـی نـەو بەهـــار

(بۆ لەبەرکردنە)

بـــە شـــێوەیەکی گشـــتی ئەوەمـــان بـــۆ ڕووندەبێتـــەوە کـــە شـــیعری کـــوردی لـــەم قۆناغـــەدا لـــە ڕووی تەکنیک و ناوەڕۆکـــەوە هەڵقوڵاوی ناوجەرگـــەی کۆمەڵی کوردەواری بووبێـــت، واتـــە گوزارشـــتێکی ڕاســـتەقینەی ژیانـــی ئاســـایی خەڵـــک بـــوو.

شـــاعیرانی کـــورد ویســـتویانە و مەبەســـتیان بـــووە، کـــە کۆمەڵانـــی خەڵـــک وشـــیاربکەنەوە بـــۆ ئـــەوەی لـــە داوا و مافـــە ڕەواکانـــی خۆیـــان بێدەنـــگ نەبـــن، بۆیـــە بە زمانـــی ئەوان شـــیعریان نووســـیوە، ئیـــدی بۆمان هەیە، بڵێین شـــاعیرانی کـــورد زمانحاڵی بەوەفـــای میللەت بـــوون و خۆیان لە ســـەنگەری میللەت جیانەکردۆتەوە، ڕوداوە سیاســـی و کۆمەڵایەتییەکانـــی ئـــەم قۆناغـــەی گەلـــی کوردیـــان بەرجەســـتەکردووە.

قۆناغی دووەم — ڕێڕەوی شیعری کوردی لە ساڵانی (١٩٥٨ -١٩٧٠)ز

لەم قۆناغەدا لە عێراق دوو ڕووداوی سیاسی گرنگ ڕوویاندا.

١- شۆڕشی چواردەی تەمموزی (١٩٥٨)ز ئەم ڕووداوە بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ کاردانەوەی بەسەر باری ڕوناکبیری و ئەدەبی گەلانی عیراق بەگشتی و کورد بەتایبەتی هەبوو.

٢- سەرهەڵدانی شۆڕشی ئەیلول لە (١٩٦١)ز، ئەم ڕووداوە سیاسییە ڕاستەوخۆ بەشێوەیەکی دیار کاریگەری بەسەر باری ڕوناکبیری و ئەدەبی کوردی لە کوردستانی عیراقدا هەبوو.

یەکەم: لە ڕووی ناوەڕۆکەوە:

شیعری کوردی هەر لە سەرەتای بەرپابوونی شۆڕشی چواردەی تەمموز ساڵی (١٩٥٨)ەوە، ڕاستەوخۆ دەنگی خۆی خستەپاڵ ئامانجەکانی ئەم شۆڕشە، بە هیوای ئەوەی کە لەسایەی شۆڕشدا کورد بە مافە سیاسییەکان شادبێت، هەر ئەم تێڕوانینەش بۆ شۆڕش لەو قۆناغەدا وایکرد کە شاعیرانی کورد دەیان شیعر بۆ شۆڕش و سەرکردایەتی شۆڕش بڵێن هەروەها، بەرگریان لەو دەسکەوتانە دەکرد کە شۆڕش بە دەستی هێنابوو.

ئەو هیوایەی کە کورد بە شۆڕشی تەمموزی هەبوو، هەر زوو پوکایەوە، چونکە بەرەبەرە پشت لە ماف و خواستەکانی گەلی کورد کرا. لێرەدا دەتوانین بڵێین شاعیرانی کورد هەر لە سەرەتاوە درکیان بەو پاشگەزبوونەوەیەی سەرکردایەتیی شۆڕش بەرامبەر بە گەلی کورد کردبوو، بۆیە دەبینین کۆمەڵێک دەقی شیعری کوردی لەسەرەتای شەستەکانی سەدەی ڕابردوودا ئەو نائومێدییەی کورد بەرامبەر بە شۆڕش دەردەخەن...

لەگەڵ سەرهەڵدانی شۆڕشی ئەیلول، شیعری کوردی ڕاستەوخۆ چووە ناو سەنگەری پێشمەرگە و زیاتر جەختیان لەسەر مافە سیاسی و نەتەوەییەکانی گەلی کورد دەکردەوە. هەر بۆیەش سیمای هەرە دیاری ناوەڕۆکی شیعری کوردی لەم قۆناغە مەبەستی سیاسی و نەتەوایەتی بوو. نمونەی ئەم بەشدارییە ڕاستەوخۆیەی شیعری کوردی لە شۆڕشدا شان بە شانی پێشمەرگە لەم شیعرەی (هەژاری موکریانی) دەردەکەوێت کە دەڵێت:

سرودێك بۆ پێشمەرگە

نیشـتمانی کــــورد، گەلێـك پیــــرۆزی، ســوێندت پــێ ئەخــۆم
بــــــۆ ســـەربەخۆییــت بـــە گیـــان و بە مـــاڵ، بـــە قوربانی تۆم
زۆرلاوی ئـــازات، لـــــە کــۆڕی خەبــات، خوێنــی خۆیان ڕشــت
زۆر شـێخ و پیـران، لـــە زانــــا و ژیــران، خۆیــان دا بــە کوشــت

(بۆ لەبەرکردنە)

ئـەم بایەخدانـە بـە کێشـەی نەتەوایەتـی، نـەک هـەر نەبـوو بەهـۆی ئـەوەی کە ئاسـۆی بەردەمـی شـاعیران تەسـک بکاتـەوە، بەڵکـو فراوانتریکرد و شـاعیرانی کورد لەپاڵ ئاوڕدانـەوە لـە خەباتـی نەتەوەکەیـان باوەشـیان بـۆ خەباتـی گەلانـی تـری مافخـوراو کـردەوە، هەروەک چۆن (کامـەران موکری) ڕوو لە شۆڕشـی گەلی جەزائیر دەکات و (دیـلان) پشـتگیری شۆڕشـی کۆنگـۆ دەکات.

دووەم: لە ڕووی ڕوخسارەوە:

لـەم قۆناغـەدا بەهۆی ئـەوەی بابەتی سـەرەکی لـە ناوەڕۆکی دەقە شـیعرییەکاندا سیاسـی بـوو، ئـەوا زمانی شـیعریش لـە چوارچێـوەی هەمـان بابەتدا دەسـوڕایەوە، سـۆزی شـاعیران لەسـەرەتای ئـەم قۆناغـەدا، واتـە لە مـاوەی نێوان سـاڵانی (١٩٥٨ تـا ١٩٦١)ز هەڵگـری سـیمای خۆشـی و شـادی بـوو، بەرامبـەر بە شـۆڕش، ئومێدی بەدیهێنانـی مافەکانـی گەلـی کـورد بـوو، هـەر بۆیـەش ئـەو وشـە شـیعریيانەی لەم ماوەیـەدا دەقـی شـیعریان پێدەنووسـرا شـادی و گەشـبینی و ئومێـدی تێـدا دەبینرا. لەگەڵ سـەرهەڵدانی شۆڕشـی ئەیلول (١٩٦١-١٩٧٠)ز، زمانی شـیعر بەرگی خەم و پەژارە و نائومێدی پۆشـی بە تایبەتی لەسـەرەتای هەڵگیرسـاندنی شۆڕشدا، چونکە لەم ماوەیەدا ڕژێم بەوپەڕی توندوتیژی کوردی دەچەوسـاندەوە و کوردسـتانی کاولدەکرد. بەڵام دیاریشـە کە خەباتی گەلی کورد و سـەرکەوتنەکانی پێشـمەرگە تیشـکی گەشبینی پەخشـدەکرد، هەر بۆیە زمانی شـیعریش بـەرەو هەڵگرتنی شـەقڵی بەرەنگاربوونەوە و چۆکدانەدان دەڕۆیشـت، بەو پێیە شـیعر لەم سـەردەمەدا ئەوەندەی مەبەستی گەیاندنی پەیامەکـە بـوو، ئەوەنـدە مەبەسـتی دەرخسـتنی توانسـتی زمانـی شـیعری نەبـوو.

لە ڕووی (کێش و سەروا)وە، لە شیعری ئەم سەردەمە زیاتر کێشی بڕگەیی و سەروای مەسنەوی (جووتسەروا)ی پەیڕەوکردووە، لەگەڵ ئەمەشدا لای (دیلان و قەدری جان) شێوازی بەکارهێنانی سەروا، تا ڕادەیەک گۆڕانی بەسەردا هاتووە و دەقە شیعرییەکان بەرەو بنیاتی شیعری ئازاد براون.

دیارە ئەم هەوڵانەی لەم سەردەمەدا لەپێناوی گۆڕینی قالبی شیعری دراون هەوڵی تاکە کەس بوون و نەبوون بە دیاردە، تەنانەت ئەو هەوڵە نوێگەرییەی کە لە تاقیکردنەوە شیعرییەکانی (سوارەی ئیلخانی زادە) دا دەبینرێن لە کوردستانی خۆرهەڵاتدا هەر لە بازنەی هەوڵی تاکەکەسیدا مایەوە و نەبوو بە ڕەوتێکی دیاری شیعری کوردی لەم قۆناغەدا.

لێرەدا نموونەیەک لە شیعرێکی (گۆران) دێنینەوە، لەژێر ناونیشانی (بێشکەی مناڵ) تێیدا بە ئاشکرا سەروای تازە دەبینرێت کە شاعیر دژی شەڕ و شەڕخوازان وەستاوە و لەگەڵ ئاشتی دایە....

(بێشکەی منال)

ئـای چـەن خۆشـە: مالێـك بـێ وا
ڕووی دنیـا، ئـەم پـەڕتا ئـەو پـەڕ
دڵنیـا بـین بێشـکەی سـاوا
نـابـێ بـە خـۆڵەمێشی شـەڕ

(بۆ لەبەرکردنە)

قۆناغی سێیەم ڕێڕەوی شیعری کوردی لە ساڵانی (١٩٧٠-١٩٩١)ز

قسـەکردن لە ڕێڕەوی شـیعری کـوردی ئـەم قۆناغە لـە دوو ماوەی جیـاوازدا بەم شێوەیە:

ئ) ڕێڕەوی شیعری کوردی لەنێوان ساڵانی (١٩٧٠ـ ١٩٧٥).

ب) ڕێڕەوی شیعری کوردی لەنێوان ساڵانی (١٩٧٥ ـ ١٩٩١).

ڕێڕەوی شیعری کوردی لەنێوان ساڵانی ١٩٧٠ – ١٩٧٥ ز

شـیعری کـوردی لـەم قۆناغـەدا گۆڕانـی زۆری بەسـەرداهات بەبـەراورد بە قۆناغەکانـی پێشـووتر، ئەمـەش بەهۆی ئەو بارودۆخە سیاسـییەوە بوو، کە شـۆڕش هێنایـە کایەوە.

مـاوەی نێـوان سـاڵانی (١٩٧٠ – ١٩٧٥) ماوەیەکـی کـورت و کەمخایـەن بوو، بـەڵام تا بڵێـی گرنگ و کاریگەربـوو، هەروەک کاردانـەوەی گەورەی بەسـەر ئەدەبی کوردی بەگشـتی و شـیعری کـوردی بەتایبەتی بەجێهێشـت، ئەم گۆڕانـەش ناوەڕۆک و ڕوخساری شـیعری گرتەوە.

دیارتریـن سـیمای شـیعری، لـەم قۆناغـەدا بریتیبـوو لە سـەرهەڵدانی گرووپی (ڕوانگـە) لە سـاڵی (١٩٧٠)دا، ئەم گرووپـە توانی ڕۆڵێکی گرنگ و کاریگـەر ببینێت، لەو گۆڕانانەی کە بەسـەر ناوەڕۆک و ڕوخسـاری شـیعری قۆناغەکەدا هات، ئەو ڕۆڵەش لە شـیعری کوردیـدا تا سـاڵانێکی زۆر بەردەوامبوو.

شـاعیرانی ڕوانگـە هەڵگـری تێڕوانینێکـی جیاوازبـوون بـۆ شـیعر، ئەوان لەپـاڵ ئەو گۆڕانەی بەسـەر ڕوخسـاری شـیعریاندا هێنا، دەیانویسـت شـیعر پەیامـی یاخیبوون بگەیەنێـت، ئـەم هەسـتەش بەجۆرێـک بـوو تێکـڕای شـیعری کـوردی لـەم قۆناغەدا گرتبووەوە.

تایبەتمەندیی شیعری کوردی لە (١٩٧٠-١٩٧٥)ز

یەکەم: لەڕووی ناوەڕۆکەوە

شیعری کوردی ئەم قۆناغە هەڵگری گوتارێکی نەتەوەیی قوڵبوو، ئەویش بریتیبوو لەو پەیامەی کە بەرگری لە پاراستن و مانەوەی نەتەوەی کورد دەکرد، شیعر دژی جەور و ستەم و زۆرداری دوژمن دەوەستایەوە و لەم بوارەدا وەک هێزێکی کاریگەر رۆڵی بینیوە، ئەم هەستە بە ئەندازەیەک کاریگەربوو، ڕەنگە کەم شاعیری کورد ببینین کە شیعری بۆ کورد و سەربەخۆیی کوردستان نەنووسیبێت.

شیعر لەپاڵ ئەو ناوەرۆکە باوەی کە شیعری کوردی قۆناغەکانی پێشووی پێدەناسرێتەوە لە بابەتی وەک (خۆشەویستی) و (نیشتمانی)، گەلێک بابەتی نوێ لە شیعری ئەم قۆناغەدا بەرچاو دەکەون وەک بابەتی (مرۆڤ و مرۆڤایەتی، ژیان و مردن، شارستانیەت، ژن وەک خاوەن کێشەیەک.......هتد).

هەروەها شیعر لەم قۆناغە هەڵگری بیری فەلسەفی و مەعریفیی بوو، بەتایبەتی ئەو بیرە فەلسەفییانەی کە سەرچاوەکەی خۆرئاوای هاوچەرخ بوون، ئەمە لە کاتێکدا شیعری کوردی لە قۆناغەکانی پێشووتر سەرچاوەی بیرە فەلسەفییەکەی لە کلتوری خۆرهەڵاتەوە وەرگیرابوو.

یاخیبوون دیارترین خاسیەتی شیعری کوردی ئەم قۆناغە بوو، لە بنەڕەتدا دوو جۆر یاخیبوون هەیە کە بریتین لە:

أ یاخیبوونی کۆمەڵایەتی

یاخیبوونە لە داب و نەریتە کۆمەڵایەتییە باوەکان.

ب یاخیبوونی سیاسی

ئەم جۆرە یاخیبوونەش لەپێناوی ئازادی و سەربەستی مرۆڤە.

(لەتیف هەڵمەت) یەکێکە لە شاعیرە دیارەکانی قۆناغەکە، بە سوودبینین لە ئەفسانە و هێما مێژووییەکانی ناو کلتوری نەتەوەیی جیهانی وێنەی ئەم یاخیبوونە، پیشاندەدات و دەڵێت:

یاخی بن

پێتـان ئەڵێـم ..... یاخـی بـن ..... یاخـی بن
لـــەم هـــەمـوو نـەخشە و باجــە
یاخی بـــن لەم مەیدانــە ..... لەم گەراجە
کـە مرۆڤی وەك ئـــامراز تیایا هەراجــە

(بۆ لەبەرکردنە)

فەلســەفەی ژیـان و مـردن مەبەسـتێکی تـرە، لـەو مەبەسـتە گرنگانـەی کە لە شـیعری قۆناغەکـەدا هەبوو، لێرەدا شـاعیرانی کـورد وەک بابەتێکی گرنگ لەم پرسـە دواون، تێڕوانینـی هزری و فەلسـەفی خۆیـان لەم بارەیەوە خسـتووەتەڕوو، هەندێکیان ڕەشـبینانە لە ژیانیان ڕوانیوە و بە شـتێکی دەمامککراوی کاتییان زانیوە، بەڵام هەندێکی تریـان گەشـبینانە لە ژیانیـان ڕوانیوە و ڕووە گەشـەکەیان بەرجەسـتەکردووە.

هـەر بۆیـە پرسـیارە فەلسـەفییەکانی شـاعیران لـە چوارچێـوەی ژیـان و مردنـدا بـوون و دواجـار هەرخۆیـان ڕەشـبینانە وەڵامیـان داونەتەوە، یاخـود وەڵامی پرسـیارەکانیان بـۆ خوێنـەر بەجێهێشـتووە. (شـێرکۆ بێکـەس) لـە شـیعری (گینگڵ)دا بەڕونـی تێڕوانینـی خـۆی دەربـارەی ژیـان و مـردن دەخاتـە ڕوو و دەڵێـت:

گینگڵ

ویستم ئەوە لە زەریایەك بگەیەنم
گەر جۆگەکان نەبن....... ناژی
خـنـکـانـدمـی
ویستم ئەوە لە بروسکە بگەیەنم
گەر هەورەکان نەبن .....ناژی
سـوتـانـدمـی
تۆ کێی ـ تۆ کێی؟
هەتاوێکم بەبێ ئاسۆ........

(بۆ لەبەرکردنە)

شــاعیرانی ئــەم قۆناغــە کەمتــر کەوتوونەتــە ژێر کاریگەریی شــاعیرانی پێش خۆیان، واتــە لــە هەوڵــی ئەوە دابــوون کە لە شــیعری ئەوان لابــدەن، تەنها لــەو کاتانەدا ســودیان لێبینیــون کــە شــیعرەکانیان درێژەپێــدەری ڕەوتــی یاخیبونــی ئەم شــاعیرانە بــووە، لەگەڵ ئەمەشــدا لــە ئەدەبــی کوردیــدا کاریگەریی شــیعری ئــەم قۆناغە بەســەر تەواوی شــیعری ســاڵانی دوای خۆی دیارە .

دووەم: لە ڕووی ڕوخســار

چــۆن گــۆڕان بەســەر ناوەرۆکــی شــیعری کوردی ئــەم ماوەیەدا هــات، بە هەمان شــێوە گۆڕان بەســەر ڕوخســاری شــیعری کوردی قۆناغەکەشــدا هات. بەشــێوەیەکی گشــتی لە ڕوخســار و تەکنیکی شــیعری ئەم ماوەیــە دەدوێین.

وێنەی شــیعری یەکێکە لــە خاڵە هەرە بنەڕەتییەکانی ئەو گۆڕانەی کە بەســەر فۆرم و تەکنیکــی شــیعری کوردیــدا هات، وێنــەی شــیعری بەتەواوەتی خــۆی دەربازکردووە لــە لاســاییکردنەوە و وێنــەی دووبــارە، گەلێــک وێنــەی شــیعری جــوان بەکارهاتــووە سەرچاوەکەی لە ڕوداو و کارەساتە مێژوویی و نەتەوەیی و جیهانییەکانەوە وەرگیراون. لە شــیعری ئەم ماوەیــەدا وێنەی ڕوتی ڕەوانبێژی بەکارنەهاتووە، بەڵکو وێنەی شــیعری لــەم ماوەیــەدا لەپێنــاو گەیاندنــی پەیامێکدا بــووە و مەبەســتێکی تایبەتــی لەگەڵدابووە.

هەرچی دەربارەی زمانی شــیعرە ئەوەی ئاشــکرایە، هیچ گۆڕانێک لە شــیعردا بەبێ گــۆڕان لــە زمانی شــیعردا ڕونادات، شــیعر زمانێکی جیاوازی هەیە، کە لــە زمانی خەڵک جیــاوازە. شــاعیران لــەم قۆناغــەدا هەوڵیانداوە، کە وشــەکان لە ناو دەقە شــیعرییەکاندا لــە ئامــاژە کۆنــەکان داببــڕن و ئاماژەی نوێیــان بدەنێ، واتــای فەرهەنگی لە وشــەکان دادەماڵێــت و واتــای نوێیــان پێدەبەخشــێت. ئــەو گۆڕانەی لــە بەکارهێنانی وشــەدا لەم ماوەیــەدا بەڕادەیەکــە، کــە زمانێکــی خوازەیــی پانتایــی دەقــی شــیعری داگیــردەکات. ئەمــەش وادەکات وشــەکان ڕاســتەوخۆ واتــا بەدەســتەوە نــادەن. هــەر بۆیــەش زمانــی شــیعر لــەم قۆناغــەدا ئاڵــۆزە و خوێنەری شــیعر بەئاســانی لە واتای وشــەکان نــاگات. هــەر دەربــارەی زمانی شــیعر لــەم ماوەیەدا لــە چوارچێــوەی کوردیــی پەتیدا زمانــە شــیعرییەکە دەســوڕایەوە بــەڵام لــە ئاســتێکی دەوڵەمەندتــر لــە زمانــی پەتیــی قۆناغەکانــی پێشــووتر. لەپاڵ ئــەم گۆڕانکاریانەشــدا گەلێک وشــە و زاراوەی نوێ هاتە ناو زمانی شــیعرەوە وەک (ئەهریمەن، ئاهوڕامزدا، گیڤارا، زەردەشــت و ئاڤێســتا......هتد) ســەرەڕای ئــەو ئاڵۆزییــەی لە زمانی شــیعری ئــەم قۆناغــەدا بەرچاودەکەوێــت، گەلێک

دەقی شیعری دەبینین لەپێناو گەیاندنی مەبەستی ڕاستەوخۆی شیعرەکاندا بە شێوەیەکی سادە خراونەتە بەردەست.

لایەنێکی تر لەم بابەتە گرنگی زۆری هەیە بریتییە لە بەکارهێنانی (هێما و نیشانە) لە دەقە شیعرییەکاندا بە هێما و نیشانەی خۆماڵی و جیهانیەکانەوە.

سەبارەت بە کێشی شیعری ، شاعیرانی کورد زیاتر پەیڕەویان لە شیعری ئازاد کردووە، لەگەڵ کرانەوەی ڕێچکەکەشدا دیاردەی مامەڵەکردنێکی جۆراوجۆر لەگەڵ چەمکی شیعری ئازاد سەریهەڵدا و بوو بەهۆی ئەوەی کە زۆرجار هەرسێ چەمکی شیعری (ئازاد و بێسەروا و پەخشانە شیعر) تێکەڵبکرێت، بەمەش تارادەیەک بەرهەمە چاکەکانی شیعری ئازاد دەشاردرانەوە.

دیارترین شەقڵی شیعری ئازادی کوردی دوای بڵاوبوونەوەی بانگەوازی ڕوانگە لەوە دابوو ڕوویان کردە بەکارهێنانی کێشی چوار برگەیی و هەشت برگەیی.

دەربارەی (سەروا)ش بەهەمان شێوەی بەکارهێنانی کێش مامەڵەی لەگەڵدا کراوە، چونکە سەروای (یەکگرتوو) و (مەسنەوی) یان بەکارنەهێناوە، بەڵکو بەشێوەیەکی ئازادانە مامەڵەی لەگەڵدا کراوە.

تەکنیکی شیعری ئەم ماوەیە سودی لە داستانە میللی و فۆلکلۆرییەکانی ناو کلتوری کوردی و جیهانی بینیوە، ئەم سودبینینەش بە ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ بێت. خاڵێکی تر لە تەکنیکی شیعری ئەم ماوەیەدا بریتییە لەوەی وەک مرۆڤ مامەڵە لەگەڵ شتە بێگیانەکان کراوە، (هەرچەندە ئەم حاڵەتە بە شێوەی تر لە شیعری (گۆران) دا دەبینرێت لە قۆناغی پێشوتردا. ئەم حاڵەتەش بریتییە لەوەی کە شاعیر لەجیاتی ئەوەی پاڵەوانەکانی لە مرۆڤ دروستبکات، پاڵەوانی دەقەکانی لە شاخ و دەشت و ئاو ...هتد دروستکردووە).

لایەنێکی تری گرنگ، لە شیعری ماوەی نێوان ساڵانی(١٩٧٠- ١٩٧٥) کە بە شێوەیەکی گشتی لێرەدا باسیبکەین بریتییە لە پەیدابوونی دەنگی شاعیرانی ژن، کە لە ڕووپەڕی ڕۆژنامە و گۆڤارەکانی ئەو ڕۆژگارەدا دەبینرێن، کاریگەری ئەم دەنگانە لە قۆناغی دواتری شیعری کوردیدا دەرکەوت و بوو بە هەوێنی لەدایکبوونی گەلێک دەنگی زیندووی ژنە شاعیرانی کورد لە ساڵانی دواتردا، نمونەی ئەو ژنە شاعیرانەی لەم ماوەیەدا شیعریان دەنووسی (دایکی سۆلاڤ، ئەرخەوان، شەونم بەرزنجی، دایا جوان........).

شیعری کوردی لەنێوان ساڵانی (١٩٧٥- ١٩٩١)ز:

شـیعری کـوردی لـە سـاڵانی (١٩٧٥ –١٩٩١) هەندێـک لایەنـی جیـاوازی تێدایە، لەچـاو شـیعری کـوردی سـاڵانی (١٩٧٠– ١٩٧٥) بۆیـە دەبێـت، بە شـێوەیەکی تایبەت باسیبکەین.

سـاڵی (١٩٧٥)ز شـۆڕش توشـی نسـکۆ هـات، ڕاسـتەوخۆ کاردانەوەی بەسـەر باریـی ڕوناکبیریـی کـوردی بـە گشـتی و شـیعر بەتایبەتـی هەبـوو، لـە دەرئەنجامدا گەلـی کورد بۆ ماوەیەک تاسـا، نووسـەرانیش ماوەیـەک بەدوای وەڵامێکـی مەنتیقی و هۆکارەکانـی ئـەم ڕوداوەدا وێڵبوون. هەر لەگەڵ دەسـت پێکردنەوەی شۆڕشـدا شـیعر وەک چەکێکـی کارتێکـەر گریسـەند.

شـۆڕش لـە کاتێکـی دژواردا سـەریهەڵدایەوە، پێویسـتبوو بـە هەمـوو شـێوە و شـێوازێکی خەبـات بەشـداری تێدابکرێـت، یەکێک لەو شـێوازە کاریگەرانەی شـۆڕش درکیپێکردبـوو ئـەدەب بـە گشـتی و شـیعر بەتایبەتـی بوو.

شـیعر بـوو بـە هـۆکاری ڕەتکردنـەوەی واقیـع و زیندووکردنـەوەی هۆشـیاری نەتەوەیـی، هاوشـانی تفەنـگ لـە دژی دوژمـن لـە سـەنگەر دابـوو. چونکـە نەدەکـرا لـە سـەردەمی بەرەنگاربوونـەوەدا شـاعیران بێدەنگبـن، بەڵکو دەبوو ڕۆڵی پێشـڕەوی لـە شۆڕشـدا بگێـڕن ئەمەش بـوو بە هۆی ئـەوەی، شـیعر بـەرەو بەرەنگاربوونەوەی ڕاسـتەوخۆ بچێت لـە بیـر و ئامانجدا.

واتـە جارێکی تر شـیعری بەرەنگاری لـە ئەدەبی کوردیدا بوژایـەوە، ئەم جارەیان شـیعر درێـژە بە خەباتی ڕەوای کـورد دەدات و بەرەنـگار دەبێتـەوە، ڕەتیدەکردەوە و نەفرەتـی لـە دوژمن دەکرد و واقیعی دەگۆڕی و هەوڵیدەدا سـەر لە نـوێ کۆمەڵگایەکی کـوردی شۆڕشـگێڕ بنیاتبنێتەوە. چونکە لەم قۆناغەدا شـیعری کـوردی ئەرکی گۆڕا بۆ بەرەنـگاری، شـیعری بەرەنگاریـش بریتییـە لەو جـۆرە شـیعرە، کە درێژە بـە خەبات دەدات و بەرەنگار دەبێتەوە و ڕەت دەکاتەوە و دەگۆڕێت و سـەر لە نوێ بنیاتدەنێتەوە، لـەم قۆناغەدا ئەو شـاعیرانە دەیان نووسـی کە:

أ- ڕاستەوخۆ بەشداری شۆڕش بوون.

ب- لە ناوەوەی کوردستان بوون بەڵام ناڕازیبوون لە دوژمن.

پ- ئەو شاعیرانەی لە دەرەوەی کوردستان دەژیان.

نمونەی شیعری بەرەنگاری لەم شیعرەی (ئەنوەر قادر محەمەد) دا دەردەکەوێت.

خۆ من چەمە زستانە نیم، هەر هاوین هات هەڵپڕوکێم
ئەستێرە نیم، شەو نەبێ نەتوانم بفڕم
خۆریش نیم، بەباڵەوە لە ڕۆژدا ئاسمان تەی کەم
چۆن کپ ئەبم!

(بۆ لەبەرکردنە)

ئەم واقیعە سیاسییە تاڵەی قۆناغەکە واینەکرد، کە شیعری کوردی بەرەو ڕەشبینی بڕوات، بەڵکو بەردەوام هیوای بە ئایندەیەکی گەشبوو، هەر بۆیەش شاعیرانی کورد بە چاوی ئومێدەوە بۆ ئایندەیان ڕوانیوە، بەگەشبینییەوە ئاسۆی ڕوناکیان لە ئاسمانی کوردستاندا بینیوە، (موئەیەد تەیب) کە لەم ماوەیە بە زاری کرمانجیی سەروو شیعری دەنووسی، هیوایەکی گەورەی بە دوارۆژێکی مەزن هەبوو، ستەمی زۆری دوژمن چۆکی پێدانادات و سەربەرزانە دەڵێت:

(سبە نەکە گری دایێ)

سبە دایێ
پێلاڤا من ......
ژ تاجا میرێ بلندترە
داوەتا من......
ژ هەمی گۆڤەندا خۆشترە
بەژنو باڵا من ......
ژ بوهارێ ب خەملترە
ئەڤجا چاوا دێ کەی گرێ؟
سینگێ خۆیێ تەمەت دەریا
دێ ڤە قوتی؟

❖ ❖ ❖ ❖

پرچا خۆیا وەکی بەفری
دی فەچری؟
نەدایی نە!
نەکەی نەکەی!
جل و بەرگێت خۆ ڕەش بکەی
دەرگەهی کولکی مەیی خۆش
بۆ خەم و نیهارا فەکەی

(کۆپلەی یەکەم بۆ لەبەرکردنە)

بەشێوەیەکی گشتی شیعر لە ماوەی نێوانی ساڵانی (١٩٧٥- ١٩٩١) دوو دەستە شاعیر دەیاننووسی، دەستەیەکیان هەر ئەو شاعیرانە بوون کە دەنگی دیاری ماوەی نێوان ساڵانی (١٩٧٠- ١٩٧٥) بوون (شێرکۆ بێکەس، عەبدوڵلا پەشێو، لەتیف هەڵمەت، عەبدولڕەحمان مزوری و دڵشاد مەریوانی...... هتد)

دەستەیەکی تریان ماوەی نێوان ساڵانی (١٩٧٥ – ١٩٩١) بوونە دەنگی دیار (ئەنوەر مەسیفی، جەمیل ڕەنجبەر، موئەیەد تەیب، جەوهەر کرمانج، نەوزاد ڕەفعەت.... هتد).

شیعری بەرەنگاری دەبێتە هۆکارێک بۆ شکاندنی ترس لە دوژمن و بەرزکردنەوەی ورەی کورد بەرامبەر بە دوژمن و بەخشینی هیوا و ئومێدی سەرکەوتن بە خەڵکی، کە شکستی شۆڕشی ئەیلول تا ڕادەیەک ئەو هیوا و ئومێدەی بەرەو کزی بردبوو، بەڵام شیعر وەک هۆکارێکی بەهێزی ڕوناکبیری توانی بەشداریکی کارا بێت لە بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی گەلی کورد و لە سەنگەری بەرگریدا هاوکاری پێشمەرگە بێت.

هەربۆیەش(پێشمەرگە وەک داینەمۆی شۆڕش) ،(شەهید وەک هێمای قوربانی دانی کورد)، (کوردستان وەک مەڵبەندی ژیان و خاکی پیرۆزی نەتەوە) بوونە سێ توخمی سەرەکیی شیعری بەرەنگاری.

شەهید (جەمیل ڕەنجبەر) لەم ڕۆژگارەدا کە خۆی پێشمەرگە و شۆڕشگێڕبوو بە نوکی خامە لە مەیدانی بەرەنگاری دەنووسێت و بە ورەیەکی بەرز و گەشبینیەکی زۆرەوە دەڵێت:

ڕووبارێکی خوێناوی

مـەلی هـەژار
لـە فرگـەی ژان هەڵدەنیشـی
پێشـمەرگەی لـی دادەبـەزی
هەرچـی کانیـاوی سـەنگەرە
بـۆ ڕووبـاری بەهــاری دەزی

(بۆلەبەرکردنە) ١٩٧٩

دوژمـن لـەم ماوەیەدا هەمـوو ڕێگاکانی قەڵاچۆکردنی کوردی گرتبـووە بەر، یەکێک لەو کارە دڕندانەی کە بەســەختی لەم ماوەیەدا درێژەی پێدا، پرۆســەی نەگریســی ڕاگواســتنی کورد لە ناوچەکانی خۆیان و نیشــتەجێکردنیان بوو لەو شوێنانەی کە خۆی مەبەستی بوو. سیاسەتی پاکتاوی نەژادی کورد لە ساڵانی هەشتای سەدەی ڕابردوودا گەیشتە لوتکە بەوەی دەســتی دایە ئەنفالکردنی کورد و کیمیابارانکردنی هەڵەبجە و ناوچەکانی تری کوردســتان. هەر بۆیە شیعری کوردی هەوڵیداوە، لە ئاستی خەمی پڕ ناسۆری گەلەکەی بێت.
ئەوەتـا بـۆ مەرگبارانـی هەڵەبجـە (جەوهـەر کرمانـج) بە نوکـی خامەی شـیوەندەکات و بـۆ ئـەم تاوانـە کەموێنەیەی مێـژووی مرۆڤایەتـی دەڵێت:

(هەڵەبجە دووەم هاتن)

هەڵەبجە...
بێشـــــــکە و جـــۆلانـــەی
ئەحمـەد موختـار و گـۆران بـوو
هەڵەبجە...
جێـــگا نـــزارگەی ئاشـــقان بوو
هەڵەبجە...
تـاجـی ســـەروەری شـەهیدانی
کوردســـتان بـــــــــــــوو

(بۆ لەبەرکردنە) ١٩٨٨

شیعری کوردی لەم سالانەدا جگە لەو ڕۆحە بەرەنگارییەی کە پێیدەناسرێتەوە جوانترین شیعری بۆ ژن و مەبەستەکانی تری شیعر نووسیوە، لە خاسیەت و سیمادا شیعری وا نووسراون کە لەگەڵ ڕەوتی بەرەوپێشەوە چوونی شیعری کوردی لە قۆناغەکەدا بگونجێنێت.

لەم لایەنەشەوە دەنگی شاعیرانی وەک (محەمەد عومەر عوسمان، فەرەیدون عەبدول بەرزنجی، قوبادی جەلی زادە، دلاوەر قەرەداغی و جەمال غەمبار.... هتد) دەبینرێت.

ئەو شاعیرانەی لە دەرەوەی کوردستان دەیاننووسی زیاتر هەستێکی پڕ لە خۆشەویستییان بۆ کوردستان هەبوو، بەتایبەتی هەستی گەڕانەوە بۆ خاکی نیشتمان لە دەقە شیعرەکانیاندا ڕەنگیداوەتەوە، هەر ئەمەش وادەکات، کە بڵێین یەکێک لە سیما دیارەکانی شیعری ئەم ماوەیە سەرهەڵدانی هەستی نامۆبوونی شاعیرانە، کە لە ڕێی شیعرەکانییانەوە گەیاندویانەتە کوردستان، (عەبدوڵلا پەشێو) یەکێکە لەو شاعیرانەی هەر لەسەرەتای سالانی (حەفتا)ی سەدەی ڕابردوو کوردستانی بەجێهێشتووە لە شیعری (سەربازی ون) دا کە لە مۆسکۆ سالی (١٩٧٨)ز نووسیویەتی هەستی پڕ تاسەی بەرامبەر بە خاکی کوردستان و ژمارەی زۆری شەهیدانی کوردستان دەربڕیوە و دەڵێت:

سەربازی ون

کە وەفدێ دەچێتە شوێنێ
بۆ سەرگۆڕی سەربازی ون
تاجە گوڵێنەیەك دێنێ
ئەگەر سبەی
وەفدێك بێتە وڵاتی من
لێم بپرسێ:
کوانێ گۆڕی سەربازی ون
دەڵێم:
گەورەم!
لە کەناری هەرجۆگەیێ

لــــەسەر سەکۆی هەر مزگەوتی
لــەبەر دەرگای هــەر مـــاڵی
هەر کلـێسەیـی
هەر ئەشکەوتی،
لــــەسەر گابــەردی هەر شـاخی
لــــەسەر درەختی هــەر باخـــی
لەم وڵاتە:
لــــەسەر هــەر بســتە زەمینــی
لـــەژێر هــەر گــەزە ئاسـمانی
مــــەترسە کەمێــك ســەرداخەو
تـــاجە گوڵینەکـــەت دانـــی!

(بۆ لەبەرکردنە)

”ڕەخنەی ئـەدەبی“

وشەی (ڕەخنە) و چەمکی (ڕەخنەی ئەدەبی):

وشـەی ڕەخنە، بەرامبەر وشـەی (نقد)ی عەرەبی و وشـەی (کریتیک)ی لاتینی بەکاردەهێنرێـت. ڕەخنـەی ئەدەبـی لەپاڵ (مێـژووی ئـەدەب و تیۆری ئـەدەب)دا دەبنە سـێ لقـی لێکۆڵینـەوەی بەرهەمـی ئەدەبی، واتـە ڕەخنـەی ئەدەبی لقێکـی لێکۆڵینەوەی ئەدەبییـە و بایـەخ بە لێکۆڵینـەوەی بەرهەمـی ئەدەبی دەدات.

ئەرکـی ڕەخنـە (شـیکردنەوە، ڕاڤەکـردن، هەڵسـەنگاندنی دەقـی ئەدەبـی یـان دیارکردنـی بەهـای دەقـی ئەدەبییـە)، واتـە ڕەخنـەی ئەدەبـی لـەو بنەمـا (هونەری و هزریانـە) دەکۆڵێتـەوە، کە دەقـی ئەدەبییان لێ بنیاتدەنرێت و بە شـێوەیەکی زانسـتانە بەهـای ئـەو بنەمایانـە دیاریـدەکات، بەمـەش ئاسـت و ڕادەی گرنگـی و بایەخـی دەق بـۆ خوێنـەر و داهێنەریـش دەستنیشـان دەکات، بۆیـە دەتوانیـن بڵێین ئەگـەر ئەدیبان بەرجەسـتەکەری جوانـی و ڕەنگرێژکەری ژیان و دەروونی مرۆڤ بـن، ئەوا ڕەخنەگران بـۆ خۆیـان بزوێنـەری (چالاکیی ئەدەبـی و بزوتنـەوەی ئەدەبـی و داهێنانـی ئەدەبین).

دەبێت (ڕەخنەگر) لێکۆڵەرێکی ئەدەبی شـارەزا بێت و زانیاریی تەواوی دەربارەی (مێـژوی ئـەدەب و تیـۆری ئەدەبـی) هەبێـت و سـەرباری ئـەوەش چێژوەرگرێکـی ئەدەبیـش بێـت و زانیـاری لـە بـواری (سیاسـی، کۆمەڵایەتـی، ئابوری و ڕۆشـنبیری) وەربگرێـت و لـە زانسـتە مرۆیی و زانسـتەکانی تریش شـارەزا بێت.

مێژوی ڕەخنەی جیهانی:

لـە مێـژوی ڕەخنەی جیهانیـدا دوو ڕێڕەوی ڕەخنەیی بەدی دەکرێـن بریتین لە: (ڕەخنـەی خۆرئاوایی و ڕەخنـەی خۆرهەڵاتی)، ئەو دوو ڕێـڕەوەش چۆن تایبەتمەندی خۆیـان هەبـووە بە هەمان شـێوە کاریگەریشـیان لەسـەر یەکتر هەبـووە و دەبێت.

یەکەم: ڕەخنەی خۆرئاوایی:

سەرەتای ئەم ڕێڕەوە ڕەخنەییە دەگەڕێتەوە بۆ پێش زایین و لە ئەدەبی یۆنانی دەستیپێکردووە.

یەکەم هەنگاو لەو ڕێڕەوەدا لەکاتی ئاهەنگگێڕان بە بۆنەی جەژنەکانییانەوە بوو، کە شانۆگەرییان پێشکەشکردووە و لیژنەیەکیان بۆ هەڵبژاردنی باشترین دەقی (تراژیدی یان کۆمیدی) کە بە شیعر بوو دەستنیشان کردووە. جا هەڵبژاردنی باشترین دەق لەلایەن ئەو لیژنەیە بۆ خۆی چالاکییەکی ڕەخنەیی بوو، چونکە بەپێی چەند پێوانەیەکی هونەری و هزری دەقەکانیان هەڵبژاردووە، هەر لەو ماوەدا، واتە سەدەی شەشەمی پێش زایین، شاعیرێکی یۆنانی کەناوی (ئەرستۆڤانیس)بووە، لە بەرهەمێکی کۆمیدیی خۆیدا بە ناونیشانی (بۆقەکان)، ڕاوبۆچوون و تێڕوانینی ڕەخنەیی دەربارەی سێ شاعیری گەورەی یۆنانی خستووەتە ڕوو، ئەو سێ شاعیرەش (یوربیدز)و(ئەسخیلۆس) و(سۆفۆکلیس) بوون.

لەگەڵ بوونی ئەو چالاکییە ڕەخنەییانەشدا دیارترین ڕێبازی ڕەخنەی ئەدەبی لەلای فەیلەسوفە یۆنانییەکان نەخشێنراوە، (ئەفلاتون) و (ئەرستۆ)ش باشترین نموونەی ئەو مەیدانەن.

(ئەفلاتون) ڕای وابوو، کە شاعیران ناتوانن ڕاستییەکان بە خەڵکی بگەیێنن و لەبری ئەوەی چاکەیان فێرکەن هەڵیان دەخەڵەتێنن و دەروونیانتێکدەدەن و وایانلێدەکەن کە جڵەو بدەنە دەست هەست و سۆز نەک ئەقڵ.

هەرچی (ئەرستۆ)بوو بە پێچەوانەی (ئەفلاتون) بەرهەمی شیعری بەسودبەخش داناوە، بەتایبەتی تراژیدیا کە دەتوانێت دەرونی بینەر لە هەست و سۆزی ترس و بەزەیی پاکبکاتەوە. (ئەرستۆ) لە بەرهەمی (هونەری شیعر) کۆمەڵێ دەستور و یاسای هونەری بۆ تراژیدیا دارشتووە، کە بوونەتە بناغەی تیۆری ڕەخنەی ئەورووپی بە گشتی و بنەمای ڕەخنەی کلاسیکی نوێ، هەر لەو کاتە وەک ڕێبازێکی ئەدەبی لە سەدەی حەڤدەدا لە فەرەنسا سەری هەڵداو گەشەیکرد.

لەو سەردەمەدا ڕەخنەگرێکی بەناوبانگی فەرەنسی کە ناوی (بوالۆ)بوو ڕاوبۆچوونەکانی (ئەرستۆ)ی جێگیرکرد و کردی بە پێوانەی ڕەخنەی کلاسیکی نوێ لە ئەورووپا، هۆیەکەشی ئەوەبوو، کە ڕێبازی کلاسیکی بۆ خۆی لە ئاکامی بوژاندنەوە و لاساییکردنەوەی بەرهەمی یۆنانییەکان و ڕۆمانییەکان سەریهەڵداوە.

گرنگترین بنەماکانی ڕەخنەی کلاسیکی نوێ بریتیبوون لە:

١-جڵەودانە دەسـت ئەقڵ و ژیری و دوورکەوتنەوە لە هەسـت و سۆز و دەربڕینی کەسی.

٢- بایەخدان بە چێژی دروست.

٣- گرنگیدان بە بەها مرۆڤایەتییە گشتییەکان.

لەدوای ڕێبازی کلاسیکی ڕێبازی ڕۆمانتیکی لە ئەوروپا سەریهەڵدا پێوانە ڕەخنەییەکانی ڕێبازی کلاسیکی ڕاستەوخۆ ڕەتکرانەوە، بەڕادەیەک کە دەتوانرێت بوترێت ئەگەر پێوانەکانی ڕەخنەی کلاسیکی هەڵگێڕینەوە ئەوا پێوانەکانی ڕەخنەی ڕۆمانتیکمان دێنە بەردەست.

بەو پێیە دیارترین پێوانە ڕەخنەییەکانی ڕێبازی ڕۆمانتیکی بریتین لە:

١- بایەخدان بە هەست و سۆزی کەسی و دوورکەوتنەوە لە ئەقڵ.

٢- گرنگیدان بە بەها کەسییەکان و بەلای تاکە کەسەوە گرنگن.

لـەم ڕووەوە نووسـەرێکی ڕۆمانتیکـی فەرەنسـی کـە (ئەلفرید دی موسـێ)یە دەڵێ: ئـەوەی گرنـگ بێـت بـەلای منـەوە ئەوەیـە کـە گـوێ نەدەمـە ئەقـڵ، ئەمە لـە کاتێـکدا کە (بوالـو)ی ڕەخنەگرێکی کلاسـیکی بـوو و گوتویەتی: هەمیشـە بەدەنگ ئەقڵـەوە بچۆ لەوەوە یەکێتیـی بەرهەمەکانـت بەدەسـت بهێنـە.

دیارتریـن ڕەخنەگـری ڕێبازی ڕۆمانتیکی (مەدام دی سـتال) و (سـانت بیڤ) بوون، بـەلای یەکەمیانـەوە دەبێـت دەقی ئەدەبـی ڕەنگـدەرەوەی ژیانی کۆمەڵایەتی و خورەوشـت و نەریتـی کۆمـەڵ بێـت، بـەلای دووەمیشـیانەوە دەقـی ئەدەبـی ڕەنگـدەرەوەی هەسـت و سـۆزی نووسـەرە، هەربۆیە دەبێت ڕەخنەش تیشـک بخاتە سـەر دەروونی نوسـەر و ناخی نووسـەرمان بۆ ڕۆشـنبکاتەوە.

دیـارە ئـەو پێوانـە ڕەخنەییانـەی لـە ڕێبـازی ڕۆمانتیکـی بۆ شـیعری ویژدانـی (لیریکی) دەسـتیاندەدا بەرهەمـی خـودی و کەسـی بـوون، بەپێچەوانـەی بەرهەمی کلاسـیکەکان، کە تراژیدیـا و کۆمیدیـا بـوون و بابەتـی بوون، لـە دوای ڕێبـازی ڕۆمانتیکی کۆمەڵـێ ڕێبازی تـری ئەدەبی سـەریانهەڵدا، وەک ڕێبازی (ریالیـزم، پەرناس، هێماگـەری و فۆرمالیزم) لەپاڵ ئـەم ڕێبازە ئەدەبییانەشـدا چەنـد ڕێبازێکی ڕەخنەیـی هاتنەکایەوە کـە گرنگترینیان (ڕێبازی شـیکاری دەرونـی، ڕێبازی مارکسـی، ڕێبازی شـێوەگەرایی یان بنیاتگـەری) بوون.

بەگشـتی ڕەخنـەی نـوێ لـە ئەدەبـی ئەورووپـی سـەدەی نـۆزدە پێیادەگرێـت کـە دەبێت پێوانـە ڕەخنەییـەکان بابەتی بن و لـە بازنەی تێڕوانینی کەسـیی ڕەخنەگـردا نەهێڵرێتەوە و ڕاسـتەوخۆ لە سروشـتی دەقـی ئەدەبی خۆیـەوە بەدەسـت بهێنرێن.

دووەم: ڕەخنەی خۆرهەڵاتی

مەبەست لەو ڕێڕەوەیە کە سەرەتا لە ئەدەبی عەرەبیدا سەریهەڵداوە و دواتر لەلایەن ئەدەبی میللەتە موسڵمانەکانی ترەوە فراوانتر و بەربڵاوترکراوە و بووەتە تیۆریکی ڕەخنەیی تایبەت بەو گەلانە، سەرەتای ئەم ڕێڕەوە لە ئەدەبی عەرەبی سەردەمی (جاهیلی)یەوە دەستپێدەکات، ئەوەش کاتێ، کە هۆزە عەرەبەکان ساڵانە لە بازاڕی (عوکاز) لە نزیک مەککە کۆدەبوونەوە و شاعیرانی هەر هۆزێک بەرهەمی خۆیان بۆ شاعیرێکی گەورەی ئەو کاتە کەناوی (نابیغەی زوبیانی) بووە خوێندووەتەوە ئەویش وەک دادوەرێکی ئەدەبی و ڕەخنەگرێک ڕاو بۆچوونی خۆی دەربارەی دەقە شیعرییەکان خستووەتە ڕوو، پێوانە ڕەخنەییەکانیش زیاتر هونەری بوون، لە دەوری وشە و واتای جوان و گونجاو و شیاو و شایستە سووڕاونەتەوە.
پاش بڵاوبوونەوەی ئاینی پیرۆزی ئیسلامیش پێوانە ڕەخنەییەکان لە ڕێنماییەکانی ئایینی ئیسلامەوە بەدەست دەهێنران و لە ڕوانگەی باوەڕی ئایینی شاعیرەوە لە دەقەکان داوادەکرا کە دەبێت شاعیران (پەیامدار)بن و بەرهەمەکانیان لە خزمەتی کۆمەڵگە ئیسلامییەکەدا بێت.

ڕەخنەی ئەدەبی کوردی:

ئەدەبی کوردی مێژوویەکی دێرینی هەیە و کۆنترین جۆری ئەو ئەدەبەش شیعرە، لەگەڵ لەدایکبوون و بەرەوپێشچوونی شیعری کوردیدا ڕەخنەی ئەدەبیش سەریهەڵداوە و گەشەیکردووە بەو پێیەی هەر لەگەڵ پەیوەندیکردنی دەقی ئەدەبی بە گوێگر یان خوێنەر، تێڕوانینی ڕەخنەییش بۆ پەسەندکردن یان پەسەندنەکردنی دەق سەرهەڵدەدات، ئەگەر بەشێوەیەکی سادەش بێت و پێوانە ڕەخنەییەکانیش زانستی نەبن.
لەگەڵ ئەوەشدا چالاکی و بەرهەمی ڕەخنەییمان لەچاو بەرهەمی شیعریدا کز و لاواز دەبینرێت، چونکە تا ئێستاش وتار و لێکۆڵینەوەی ڕەخنەیی پێش سەدەی بیستەممان نەهاتووەتە بەردەست و ئەو بەرهەمە ڕەخنەییانەی کە هەن مێژووەکەیان بۆ ساڵانی دوایی بیستی سەدەی بیستەم دەگەڕێتەوە، کە ڕۆژنامەگەریی کوردی تیایدا بەرەو گەشەسەندن چووە و چاپەمەنیی کوردیش بەرەو پێش چووە.

شاعیرانی کورد و هەندێ بۆچوونی ڕەخنەیی:

لەگەڵ دیاردەی کزی و لاوازی لە ڕەخنەی ئەدەبی کوردیدا، دەکرێت ئەو ڕاستییە بخەینە پێش چاو کە لە قۆناغە جیاجیاکانی شیعری کوردی پێش سەدەی بیستەم چالاکیی ڕەخنەیی لە ئارادا بووە و شاعیرانی کورد خۆیان لە بەرهەمە شیعرییەکانیاندا تێڕوانین و بۆچوونی ڕەخنەییان خستووەتە بەردەست و دەستنیشانی کۆمەڵێ پێوانەی ڕەخنەییان کردووە.

مەلای جزیری لە بەیتە شیعرییەکانیدا کۆمەڵێ باسی ڕەخنەیی وروژاندووە و لە دەقێکی شیعریدا دەڵێت:

ئەحسەن ژ ڤی نەزمی لەتیف   چەندی سڤك هاتی خەفیف
مەحبوب بدەستێ خوی شەریف   نەقدی مە مووهر و سککەدا
ئەحسەن ژ ڤێ وەسفێ ڕەفیع   ئەشکال و ئەوزاعێن بەدیع
تێتن ژ نوورێ وەك ڕەقیع   بێ عەیب و نەقس و ڕەخنەدا

(تەنها بۆخوێندنە)

مەلای جزیری وشەی ڕەخنەی بەو واتایە بەکارهێناوە، کە ئێستا بەکاری دەهێنن لەپاڵ ئەو وشەیەشدا کۆمەڵێ زاراوەی ڕەخنەی بەکارهێناوە کە هەریەکەیان تایبەتن بە چەند پێوانەیەکی ڕەخنەی شیعرییەوە، وەک (نەزمی لەتیف)و (سڤك) و (ئەشکال و ئەوزاعین بەدیع)، بەو پێوانانەش ئەو بنەما ڕەخنەییە دەستنیشان دەکات، کە بەلایەوە: باشترین شیعر ئەو شیعرەیە، کە وشەکانی جوان و چێژبەخش و ڕەوانبن و واتاکانیشیان سود بەخشبن.

شاعیرێکی تری کورد کە بەوردی ئاوڕی لەچەند کێشەیەکی ڕەخنەیی داوەتەوە(ئەحمەدی خانی)یە کە لە (مەم وزین)ەکەیدا کۆمەڵێ پێوانەی ڕەخنەیی ئەو سەردەمە دیاردەکات، دەڵێت:

لی هێڤی دکەم ژ موستەعیدان   حەرفان نەگرن ل موستەفیدان
ئەڤ نامە ئەگەر خراپە گەر قنج   کێشایە مە دگەل وی دوو سەد ڕەنج
نەوبارەیی تیفلی نەورەسیدە   هەر چەند نەهن قەوی گوزیدە
لی من ژ ڕەزان نەکر تەمەتوع   مانەندی دزان بکەن تەتەبوع

(تەنها بۆخوێندنە)

لێرەدا (خانی) ئەو ڕاستییە دەخاتە بەردەست کە دەقی شیعری دوای لەدایکبوونی لەلایەن ڕەخنەگرانەوە ڕەخنەی لێدەگیرێت، بۆیە ئەمیش داوا لە ڕەخنەگران دەکات، کە لە کاتی ڕەخنەگرتندا ڕەنج و ماندووبوونی شاعیریان لەبەرچاو بێت و ئەگەر کەمو کورییەکیش لە شیعرەکەدا هەبوو، ئەوا نەیکەنە بەهانە و بەیەکجاری دەقەکە بێسود و بێکەڵک دابنێن، چونکە هەموو دەقێک، کە ڕەسەن بێت و دزراو نەبێت وەک ڕۆڵەی شاعیر وایە و لای شاعیر خۆشەویستە و کەسیش پێی خۆش نییە کە بە خراپی لە منداڵەکانی بڕوانرێ، بەو تێڕوانینە (خانی) ئاوڕی لە باسێکی ڕەخنەیی گرنگ داوەتەوە کە کێشەی داهێنان لەم دوو بەیتەدا ڕوون و ئاشکرایە:

ئەی خامە تەژی گەلەك درێژکر   ئەڤ نامە بەسە تە پڕ قرێژکر
هەرچەندە کەلام شوبهی دوڕبەت   بێ قەدر دبت دەما کو پڕبت

(بۆ لەبەرکردنە)

واتە: ئەی قەڵەم تۆ درێژەت بە باسەکە داوە، ئیتر بەسە و لە کورتی بیبڕەوە چونکە وتەکان ئەگەر وەک گەوهەریش بن کە زۆربوون بێنرخ دەبن.

لێرەدا خانی باسێکی گرنگی ڕەخنەیی دەوروژێنێ کە ئەویش باسی (کورتبڕی)یە لە دەقی شیعریدا، کە تا ئەمڕۆش پێوانەیەکی ڕەخنەی شیعرییە و هەمیشەش داوا لە شاعیران کراوە، کە هەوڵبدەن بە کەمترین وشە زۆرترین واتا بدەن بەدەستەوە.

لەبەرهەمی شیعری شاعیرانی کرمانجیی خوارووشدا دەتوانرێت ئەو ڕاستییە بەدەست بهێنرێت کە چالاکیی ڕەخنەیی هاوتەریبی چالاکی شیعر بووە و بەپێی کۆمەڵێ پێوانەی ڕەخنەیی چ شاعیران خۆیان، یان گوێگرەکانیان بووبێت، ڕاوبۆچوونی ڕەخنەییان دەربارەی دەقی شیعری دەربڕیوە.

لە چەند بەیتێکی (نالی)دا کۆمەڵێ پێوانەی ڕەخنەیی خراونەتەڕوو کە لە بنەما گرنگەکانی ڕەخنەی ئەدەبی سەردەمەکە بوون، لەو بەیتەدا کە دەڵێ:

کەس بە ئەلفازم نەڵێ خۆ کوردییە خۆ کردییە
هەر کەسێ نادان نەبێ خۆی تالیبی مەعنا دەکا

(بۆ لەبەرکردنە)

دیـارە لێـرەدا (نالـی) ڕووی لەو کەسـانە دەکات، کە ڕەخنەیان لێگرتـووە و توانجی ئەوەیـان لێـداوە کـە شـیعر بە زمانـی کوردی دەنووسـێت و شـیعری کوردیـش بەهرە و هونەرمەنـدی تیـادا نییـە، پێیـان دەڵـێ هونەرمەنـدی لەوەدایـە کـە چـۆن توانیویەتی بـە زمانـی کوردی ئـەو واتا جوان و ناسـکانە دەربڕێت، بـەم پێیەش (نالی) بـەو پێوانە ڕەخنەییـە (وشـە و واتـا)ی شـیعری هەڵسـەنگاندووە، کـە بەلایـەوە بەهـای دەق واتای جـوان و نوێیـە نـەک هـەر بەتەنها وشـە و واژەی جـوان و ڕازاوە.

لە بەیتێکی تردا نالی دەڵێ:

نالـی عەجـەب بـە قووەتـی حیکمـەت ئـەدا دەکا
مەعنایـی زۆر و گـەورە بـە لەفـزی کـەم و بچـوك

(تەنها بۆخوێندنەوەیە)

کەواتـە لێـرەدا (نالی)یـش وەک ئەحمـەدی خانـی دەستنیشـانی ئـەو بنەڕەتـە ڕەخنەییـە دەکات کـە بەلایەوە شـیعری جـوان و بەهادار ئەو شـیعرەیە، کـە بەکەمترین وشـە زۆرتریـن واتـای دەربڕیوە.

(سـالم) لـە چەنـد بەیتێـک باسـی لـەو پێوانـە ڕەخنەییانـە کـردووە کـە لەسـەردەمەکەیدا ڕەخنەگـران بایەخیـان پێـداوە وەک لـەم پارچـە شـیعرە دا :

لـە ڕۆژی ئیمتیحانـا دیـم بەرابـەر تالیـب و مەعشـوق
کەمـەر بەسـتەی هونـەر هاتـن لـە تیپـی عیشـق بازانـا
لەیـەك لا نالـی و مەشـوی لـە لایـێ سـالم و کـوردی
لـە هەنگامـەی هونـەر گەرمی تـکا جوبـوون لـە مەولانا
لـە مەیدانـی بەلاغـتدا بەسـواری مەرکەبـی مەزمـوون
بـە کـوردی هەریـەکە تـازی سـواری بـوون لـە بابانـا

(تەنها بۆخوێندنەوەیە)

ئەو چەشـنە شانازیکردنەی سـالم بە توانای شیعری خۆی و شاعیرانی هاوڕێیەوە، پـەردە لەسـەر ئـەو ڕاسـتییە هەڵدەداتـەوە، کـە بنەڕەتێکی گرنگـی ڕەخنەیی لـەو قۆناغە ئەدەبییـەدا توانـای بەکارهێنانـی هونەرەکانـی ڕەوانبێـژی بـووە، بۆیە دەڵێت: شـاعیرانی کـورد توانیویانـە ڕەوانبێـژی عەرەبـی بخەنـە ژێر ڕکێفی خۆیـان و بە زمانـی کوردی لە مەیدانـی ئەو زانسـتە ببنە سـوارچاکی سـەردەمەکەیان.

(حاجـی قـادری کۆیی)یـش لـە چەنـد بەیتێکـی شـیعرەکانیدا ئاوڕی لـە چالاکی ڕەخنەیـی سـەردەمەکەی داوەتەوە و کۆمەڵـێ بنەڕەتی ڕەخنەییمان بۆ دیـاردەکات، وەک لـەم بەیتانەیـدا دەیبینین:

شـەییهی جۆلا کە ڕازی نەبێ بەسـەر دری خـۆی
مەلێـن فەسـاحەتی کـوردی بە فارسـی نـاگا
بەلاغەتـێکی هـەیـە هیـچ زوبـانی نایگاتـێ
لە بـێ تەعەسـوبی کوردانـە بێ ڕەواج و بەها
کـە خۆتـی تێنەگەیێـی لە نـیکتەکانی نـەگەی
ئەڵێی هەمـووی هەزەیـانە خـوا بـەڵای لێدا
بـەڵام ئەوانەی کە سـەڕافی زێـڕو زیوی قسـەن
بە شـاهـڕەوایـە دەزانـن سککەێکـە ڕەوا

(تەنها بۆخوێندنەوەیە)

لێـرەدا حاجـی قـادر زیرەکانـە گرنگیـی ڕەخنەمان بـۆ دەستنیشـاندەکات و ئەو ڕاسـتییە دەخاتـە بەردەسـت کە ڕەخنەگر دەبێت کەسـانی شـارەزا و بەتوانا بـن، چونکە هەمـوو کەسـێ ناتوانێ ببێتە ڕەخنەگر، کە حاجی بە (سـەڕافی زێڕ و زیوی قسـە) ناویان دەبـات، لەلایەکـی تریشـەوە بە پشتبەسـتن بـە پێوانەیەکـی ڕەخنەیی ئەو سـەردەمە، کە پێوانـەی ڕەوانبێـژی و ڕونبێـژی بـوو. بەهای شـیعری کـوردی دیاردەکات و شـانی پێ لەشـانی شیعری فارسـی دەدات.

ئـەو چالاکـی و پێوانـە ڕەخنەییانە، کە لە ئەدەبی کوردی پێش سـەدەی بیسـتەمدا تەنها لـە شـیعردا ڕەنگیان پێداوەتەوە و لە وتـار و لێکۆڵینەوەدا نەخراونەتە بەردەسـت.

ڕەخنەی ئەدەبی کوردی لە دوای شەڕی یەکەمی جیهانی:

لەگەڵ سەرهەڵدان و بەرەوپێشچوونی چاپەمەنی کوردیدا ڕەخنەش گەشەیکرد. ئەگەر ئاوڕێک لەو بەرهەمە ئەدەبییانە بدەینەوە، کە لابەلا تێڕوانینی ڕەخنەییان خستووەتە بەردەست، یان ڕاستەوخۆ بۆ خۆیان وتار و لێکۆڵینەوەی ڕەخنەیی بوون.

بەرهەمێک لەو بەرهەمانە کتێبێکی (ئەمین فەیزی بەگ)ە کە لە ساڵی (١٩٢٠)دا بە ناونیشانی (ئەنجومەنی ئەدیبان) لە ئەستەمبوڵ چاپکراوە. لەو کتێبەدا بەکورتی باس لە ژیانی چەند شاعیرێکی کورد کراوە و نمونە لە شیعرەکانیان خراوەتە بەردەست، بەم پێیە ئەو کتێبە دەچێتە خانەی مێژوی ئەدەب نەک ڕەخنە، لەگەڵ ئەوەشدا هەندێ ڕاوبۆچوونی ڕەخنەیی دەربارەی ئەو شاعیرانە خستووەتە ڕوو، دەربارەی نالی دەڵێ:

(زەکای ئینکار ناکرێ لاکن ئەوەندە سەنایعی لەفزییەی ئیستیعمال کردووە پیاو ڕەنگە بڵێ شیعری ئەو نەتیجەی علم و ئیشتیغالە). **(تەنها بۆ خوێندنەوەیە)**

دیارە لێرەدا مەبەست لەوەیە کە (نالی) لە داهێنانی شیعریدا زیاتر بایەخی بە لایەنی جوانکاری داوە و هونەرمەندانە مامەڵەی لەگەڵ دەقی شیعریدا کردووە و داهێنانەکانی ئاکامی زانست و زانیاریی شیعرییە زیاتر لەوەی هەڵقوڵاوی بەهرەی شیعری بێت.

لە باسی (مەولەوی)دا ڕای وایە مەولەوی لە ڕێکخستنی سەرواوادا داهێنانی کردووە، کاتێ لە چوارینێکدا سەروای نیوە دێری یەکەم و سێیەمی هاوسەروا کردووە و نیوە دێری دووەم و چوارەمیشی بە سەروایەکی تر هاوسەروا کردووە، ئەم چەشنە بەکارهێنانەی سەروای لە شیعری هیچ میللەتێکەوە وەرنەگرتووە بەڵکو خۆی دایهێناوە.

(شیخ نوری شیخ ساڵح) لە ساڵی (١٩٢٦) لە ڕۆژنامەی (ژیانەوە)دا بە زنجیرە لێکۆڵینەوەیەکی دەربارەی ئەدەب بەگشتی و شیعر بەتایبەتی بڵاوکردووەتەوە، لەگەڵ ئەوەی ئەو لێکۆڵینەوەیە زیاتر دەچێتە خانەی (تیۆری ئەدەب) بەڵام لەو باسانەیدا کە دەربارەی (جوانی)ی دەقی ئەدەبییە لە ڕەخنەی ئەدەبی نزیکدەبێتەوە بە تایبەتی لەو باسەیدا کە جیاوازیی نێوان زمان و شێوازی ئاخاوتنی ڕۆژانە و شێوازی زانستی و شێوازی ئەدەبی دیاردەکات.

بەرهەمێکی تری بڵاوکراوەی نووسەرانی کورد لە بواری ئەدەب و ڕەخنەی ئەدەبیدا، ئەو وتارەیە کە (برایم ئەحمەد) بە ناوی خوازراوی (سیاپۆش) ساڵی (١٩٣٢) بە ناونیشانی (شاعیرەکانمان) بڵاوی کردووەتەوە، ئەم وتارەش نەک هەر ڕاستەوخۆ دەچێتە خانەی ڕەخنە، بەڵکو دەرگایەکی نوێش لەبەردەم ئەدەب و ڕەخنەی ئەدەبی کوردیدا دەکاتەوە،

وشـیارانە دەیـەوێ سـیمایەکی تـازە بـە ئەدەبی کـوردی بپۆشـێ و بەرگێکی نـوێ بکاتە بەر ڕەخنـەی ئەدەبـی کوردی.

هـەر لـە وتـاری (سـیاپۆش) هەوڵـدەدات چەمکێکـی نـوێ بـۆ شـیعری کـوردی بخاتـە بەردەسـت و بەپێـی ئـەو چەمکـە شـیعری شـاعیران هەڵسـەنگێنرێت، بۆیـە دەڵێـت: (شـیعر تەرجومانـی دڵـە چـی بە دڵا بێت ئێـش و ئـازار و دەرد و خەفەت و هیـوا و نائومێدی، بـاوەڕ و تـرس و بـێ باکـی و خراپی و چاکیمان بـە کەلیماتـی ڕێکوپێک لە شـێوەیەکی دڵگیرا بـۆ دەردەخـات، کـە هەرکـەس لـە ئانـی خوێندنەوەیـدا شـێوەیەکی دڵی خـۆی تیـا دەبینێت، شـیعر چرایەکـە، تاریکـی ژیانمان بـۆ ڕۆشـن و یارمەتیمان ئەدات لـە دۆزینـەوەی حەقیقەتا).

(تەنها بۆ خوێندنەوەیە)

وتارەکـە بۆخـۆی و لەو سـەردەمەدا بـە تێڕوانینێکـی ڕەخنەیی گەلێ نـوێ دادەنرێت و شـوێنێکی دیـار لـە ڕێـڕەوی ڕەخنـەی کوردیـدا دەگرێت.

دوای ئـەم وتـارەی (سـیاپۆش) وتـار و لێکۆڵینەوەیەکـی ڕەخنەیـی ئەوتـۆ لـە سـییەکانی سـەدەی ڕابـردوودا بڵاونەکراوەتـەوە، کە بـەڕادەی ئەو گرنگ بـن و ڕاسـتەوخۆ بچنە خانەی ڕەخنـەی ئەدەبییـەوە، ئـەوەی کە لەو سـاڵانەدا دێتـە بەردەسـت کتێبێکی (عەلی کەمـال باپیر) ە کە سـاڵی (١٩٣٩) بە ناونیشـانی (گوڵ دەسـتەی شـوعەرای هاوعەسـرم) بڵاوی کراوەتەوە، ئـەم بەرهەمـەش دەچێتە خانـەی (مێژووی ئـەدەب) نەک (ڕەخنـەی ئەدەب) چونکـە بەکورتی بـاس لـە ژیانی چەند شـاعیرێکی کـوردی هاوچـەرخ دەکات و نمونـەی شـیعرەکانیان دەخاتە بەردەست.

لەگـەڵ بڵاوبوونـەوەی گۆڤـاری (گەلاوێـژ)دا زەمینەیەکـی لەبـار ڕەخسـا بـۆ وتـاری ڕەخنەیـی و کۆمەڵێ نوسـەر لە بـواری (کرداری)دا چەنـد وتاری ڕەخنەییـان بڵاوکردووەتەوە، بێگومـان ئـەو وتارانـەش لە ئاسـتی جیاجیادا بـوون و زۆر جـار بۆخۆیان بوونەتـەوە جێگای ڕەخنەلێگرتـن، هـەروەک لەو وتـارەی (جەمیل بەنـدی ڕۆژبەیانی)دەردەکەوێت، کـە تیایدا ڕوو لـە گۆڤـاری گەلاوێـژ دەکات و دەڵێ (تـکا دەکەم- لێـت دەپاڕێمەوە- خۆت ئـەم ئەرکی ڕەخنە بازییـە بگـرە مـل، مەیدە بەکەس وردبینانە وشـە و وتـەکان والابێژ کەو مەیدان بـەوە مەدە کە هەنـدێ کـەس لە توێـی پـەردەوە ئامانجی بێفـەر بڵاوبکاتەوە یا وشـەی بێجـێ بەکاربێنێ).

(تەنها بۆ خوێندنەوەیە)

لـە سـاڵی (١٩٤١ز) بەرگـی یەکەمـی (شـیعر و ئەدەبیاتـی کـوردی) ڕەفیـق حیلمی کەوتـە بەردەسـتی خوێنـەران، ئەگـەر چـی ئـەم بەرگـەی زیاتـر دەچێتە خانـەی مێـژووی ئەدەبەوە بەڵام لە هەندێ شـوێندا ڕاوبۆچوونی ڕەخنەیی دەربارەی شـاعیرەکان خسـتووەتە بەردەسـت.

لەگەڵ فراوانبوونی ئاسۆی بەردەمی ئەدەبی کوردی، ڕەخنەی ئەدەبیش بواری چاکتری لەبەردەمدا کردنەوە، لەساڵی (١٩٥٢)دا بە بڵاوبوونەوەی (مێژووی ئەدەبی کوردی) عەلائەدین سەجادی خوێنەری کورد زیاتر ئاشنای شیعر و شاعیرانی نەتەوەکەمان بوون و بواری هەڵسەنگاندن و تێڕوانینی ڕەخنەیی زیاتری لەبەردەمدا کردنەوە کە دەچێتە خانەی (مێژووی ئەدەب).

لە ساڵی (١٩٥٦)دا بەرگی دووەمی (شیعر و ئەدەبیاتی کوردی) ڕەفیق حیلمی، لەپاڵ باسی ژیان و شیعری دەستەیەک لە شاعیرانی کورد، کۆمەڵێ ڕاوبۆچوونی ڕەخنەیی وردیان دەربارەی خستووەتە ڕوو، بۆیە دەچێتە خانەی (ڕەخنەی ئەدەب)، هەروەک لەم تێڕوانینەی کە دەربارەی (گۆران)ی شاعیر دەڵێت: (گۆران شاعیرێکی (فەننان)و(واقعی) یە بێ ئەوەی لە ڕەخنە یاخود واتاکەی خۆمان بە گومان بین، ئەڵێین (گۆران) بە ڕاستی بوێژێکی واقعی و فەننانە، بوێژێکە کە مادەی شیعرەکانی لە کانگای ژیان واتە ژیانی کۆمەڵایەتی کورد هەڵێنجاوە وە کردوویە بە چیوەی ئەدەب، ئینجا لەم وێنە سیحراوی و دڵ ڕفێنەدا کە پێی ئەڵێن (شیعر) بۆی هێناوەتە دەرێ)

(تەنها بۆ خوێندنەوەیە)

لەسەرەتای ساڵی (١٩٥٨) بە دەرکردنی گۆڤاری (شەفەق) لە کەرکوک بەو وتارە ڕەخنەییانەی کە تیایدا بڵاوکراوەتەوە، ڕەخنەی ئەدەبی گەشەسەندنێکی دیاری بەخۆیەوە بینی، چونکە وتارە ڕەخنەییەکان وردتر و زانستانەتر بوون و جێگای بایەخپێدانی ئەدەبدۆستان بوون هەر بۆیەش دەبینین کە نووسەران لەسەر لاپەڕەی ئەو گۆڤارە کەوتوونەتە ئاڵوگۆڕکردنی ڕاوبۆچوونی ڕەخنەیی دەربارەی هەندێ باسی ئەدەبی و شیعری شاعیرانی ئەو سەردەمە، وەک وتاری (کامەران و دیارییەکە)ی مارف بەرزنجی و (کورد و شیعر)ی هەسان* و (کوردو ئسلوبی شیعر)ی مارف خەزنەدار و (شیعر و نووسینی کوردی) ڕەفیق حیلمی و وتارێکی تری ڕەخنەیی مارف بەرزنجی بەناونیشانی (کۆن و تازە لە شیعردا) کە دەڵێت: (شاعیرو بوێژانی ئەم سەدەی بیستەمە کۆت و زنجیری کۆنیان شکاند و قاڵبێکی تریان دروستکرد. وازیان لە قافیە هێنا، وەزنیان بە چەشنێکی کە هەڵسوڕاند، جاران وەزن لەسەر کەرتە شیعر دائەمەزرا، ئیمرۆ لەسەر (تەفعیلە) دائەمەزرێ، گوێ نادرێتە کورتی و درێژی کەرتەکانی شیعر بەڵام مۆسیقا ئەپارێزێ ئەویش بە لانەدان لە وەزن).

(تەنها بۆ خوێندنەوەیە)

(*) هەسان: ناوی (عومەرعارف)ە.

هەر لە ساڵی (١٩٥٨) دوای شۆڕشی چواردەی تەمموز بواری ئەوە لەبەردەم نووسەرانی کورد کرایەوە کە لێکۆڵینەوەی ڕەخنەیی بڵاوبکەنەوە، وەک لێکۆڵینەوەکەی (حسێن عارف) کە بەناوی (محەمەد سدیق عارف) و بەناونیشانی (کامەران و هۆنراوەی نوێ) بڵاوکرایەوە و لێکۆڵینەوەیەکی (محەمەدی مەلاکەریم) دەربارەی (حاجی قادری کۆیی) و لێکۆڵینەوەیەکی (کامیل حەسەن بەسیر) بە زمانی عەرەبی و بە ناونیشانی (کامران شاعر من کوردستان).

هەر لەبواری گەشەسەندنی ڕەخنەی کوردیدا نابێت لە یادمان بچێت کە بە کردنەوەی بەشی کوردی لە ساڵی (١٩٥٩-١٩٦٠ز) لە کۆلیژی ئادابی زانکۆی بەغداد بوونی بابەتی ڕەخنە لە پرۆگرامی خوێندنی ئەو بەشەدا و وتنەوەی ئەو بابەتە بۆ ماوەیەک لەلایەن (گۆران)ی شاعیرەوە، ڕەخنە سیما و شەقڵێکی گەشتر و زانستانەتری وەرگرت.

لە ناوەڕاستی شەستەکانیشدا بە ئامادەکردنی چەند نامەی ئەکادیمی لەلایەن ئەو خوێندکارانەی کە لە دەرەوەی عیراق بڕوانامەی دکتۆرایان لە ئەدەبی کوردیدا بەدەست هێنا بوو ڕەخنەی ئەدەبی هەنگاوێکی نوێی بەرەوپێشچوونی بۆ ڕەخسا، وەک (ڕیالیزم لە ئەدەبی کوردیدا) (د.عیزەدین مستەفا ڕەسول) و (کورتەی مێژوی هاوچەرخی ئەدەبیاتی کوردی) (د. مارف خەزنەدار) و (حاجی قادری کۆیی- ژیان و بەرهەمی) (د.ئیحسان فوئاد).

لە ساڵی (١٩٧٠) لەگەڵ سەرهەڵدانی بزوتنەوەی (ڕوانگە)دا ئاسۆیەکی نوێ لەبەردەم چالاکیی ڕەخنەییدا کرایەوە و لەپاڵ بەرهەمی بڵاوکراوەی نووسەرانی ئەو بزوتنەوەیە کۆمەڵێ وتاری ڕەخنەییش دەربارەی بزوتنەوەکە خۆی و دەربارەی بەرهەمە ئەدەبییەکان بڵاوکرانەوە، بەم پێیە خودی بزوتنەوەی ڕوانگە بوارێکی نوێ و فراوانی لەبەردەم ڕەخنەشدا کردەوە، هەر بۆیە (شێرکۆ بێکەس) لەو کاتەدا وتوویەتی:

(هەموو بەرهەمێکی ئەدەبی پێویستە دوو پێوانەی بۆ بکرێت پێوانەیەکی سیاسی و پێوانەیەکی هونەری ئەم دوو پێوانەیە دووڵای یەک مەسەلە پێکدەهێنن کە ئەویش ڕەخنە گرتنی ئەدەبییە بۆیە بەیەکەوە گرێدراون و یەک کار ئەکاتە سەر ئەوی تر).

(تەنها بۆ خوێندنەوەیە)

لەدوای ساڵی (١٩٧٥)ز ئەگەر چی تا ڕادەیەک ئەدەب و ڕەخنەی کوردیش وەک شۆڕشەکەی توشی جۆرە نوشستییەک بوو، بەڵام خۆڕاگری و چۆکدانەدانی ئەدیبان و نووسەرانی کورد نەک هەر بوو بە هۆی ئەوەی کە بەرهەمی ئەدەبیمان بەردەوام بێت و بە زیندوویی بمێنێتەوە، بەڵکو خولیای داهێنان و هەنگاونان بەرەو پێشچوون بوو. بە سیمای دیاری ساڵانی هەشتای ئەدەبی کوردی.

"پەخشــان"

پەخشان بەشێکە لە ئەدەب

پەخشــان بریتییە لەو دەربڕین و نووســراوانەی کە هەست و سۆزی مرۆڤ نیشاندەدات پەخشــانی نوێ بە گشــتی بایەخ بە سەروا نادات.

جۆرەکانی پەخشان:

بەشێوەیەکی گشتی پەخشان دەکرێت بە دوو جۆر:

١- پەخشانی زانستی:

ئـەو پەخشــانەیە کـە باس لە بابەتێکی زانســتی دەکات و هەســت و ســۆزی تێدا نییە، وەک بابەتەکانــی (کیمیا، فیزیا، پزیشــکی، بیرکاری....).

٢- پەخشانی ئەدەبی:

ئـەو پەخشــانەیە کـە زیاتـر بایــەخ بــە هەســت و ســۆز دەدات، بـۆ ئـەوەی کار لــە بەرامبەرەکــەی بـکات و چێــژی پێببەخشــێت، وەک (وتاری ئەدەبی، چیرۆک، یاداشــت، نامــە، ژیاننامــە، وەرگێڕانــی ئەدەبی).

” وتـــار “

وتـار هونەرێکـی ئەدەبییـە نوسـەر بـە شـێوەیەکی کـورت و ورد و سـەرنجڕاکێش لایەنێکـی ژیـان باسـدەکات و بیـروڕای خـۆی دەربـارەی دەخاتـەڕوو.

خاسیەتەکانی وتار

١- کورتی، دەبێت وتار لە چەند لاپەڕەیەک تێپەڕ نەکات.
٢- لەبەرچاوگرتنی جوانکاری لە دەربڕیندا.
٣- تەکنیـک لـە نووسـیندا، هـەر نووسـەرێک ڕێگایەکـی تایبەتـی خـۆی هەیـە بـۆ ڕونکردنـەوە و دارشـتنی بابەتەکـەی بـە زمانـی ڕوناکبیـری سـەردەم.
٤- بابەتی وتار ڕەنگدانەوەی بیر و هەست و سۆزی خودی خاوەنەکەیەتی.

جۆرەکانی وتار:

وتـار بابەتـی هەمەچەشـنە لەخۆدەگرێـت، وەک (وتاری سیاسـی، وتـاری ئاینی، وتـاری ڕەخنەیی، وتـاری مێژویی، وتـاری کۆمەڵایەتی و وتاری ئەدەبـی.......).

لـە قۆناغەکانـی پێشـوی خوێندنـدا باس لە سـەرەتا و سـەرهەڵدانی وتـاری کوردی کـراوە، لێـرەدا لـە ڕێـڕەوی گەشەسـەندنی وتـاردا باس لە چەنـد قۆناغێـک دەکەین:

قۆناغی یەکەم — ساڵانی (١٩٣٩ -١٩٥٨)ز:

بەڵگەنەویسـتە کـە هەمـوو دەم گەشەسـەندن و لاوازبوونـی بەرهەمـی ئەدەبی کوردی، پەیوەنـداری ئـەو بارودۆخـە سیاسـی و کۆمەڵایەتـی و ئابوریەیـە کـە بەرهەمەکـەی تێدا هاتووەتـە ئاراوە.

لـە عیـراق لـە سـاڵی (١٩٣٩)دا گۆڤـاری (گەلاوێژ) دەرچـوو، کە بەدرێژایی (١٠) سـاڵ تا (١٩٤٩) بەردەوامبـوو. لەمـاوەی دەرچوونـی ئـەم گۆڤـارەدا هەموو بەشـەکانی ئـەدەب بە تایبەتـی وتـار، گەشەسـەندنێکی باشـی لـە ڕوخسـار و ناوەڕۆکدا بە خـۆوە دیوە.

لـە میانـی دەرچوونـی ئـەم گۆڤـارەدا تەوژمێکـی تـری وتـار دەبینیـن بەهـۆی

دامەزراندنی کۆماری کوردستان لە ساڵی (١٩٤٦)ز لەو ماوە کورتەی تەمەنی کۆماردا ئەدەب بە گشتی هەنگاوی بەرەوپێش ناوە، چەندین گۆڤار و ڕۆژنامەی هەمە چەشنە دەرچوون، لەوانە (ڕۆژنامەی کوردستان ١٩٤٦، هەڵاڵە ١٩٤٦، گڕوگاڵی منداڵان ١٩٤٦).

پاشان لە ساڵانی چل و پەنجاکاندا لە عیراقدا پێش شۆڕشی (تەمموزی ١٩٥٨) چەندین ڕۆژنامە و گۆڤاری تر هاتنە ئاراوە، کە بەهۆیانەوە وتار هەنگاوی بەرچاوی ناوە، لەوانە (ڕوناهی ١٩٤١، نزار ١٩٤٨ و هیوا ١٩٥٧،......) لە وتارنووسە دیارەکانی ئەم قۆناغە (حوزنی موکریانی، عەبدولڕەحمانی زەبیحی، جەلادەت بەدرخان و ڕوقیەی قادری ......).

گرنگترین خاسیەتەکانی وتار لەم قۆناغەدا:

١- زمانی وتارەکان گەشەیان بەخۆیانەوە بینی چونکە زیاتر بەرەو کوردیی پەتی دەبران (هەرچەندە هەندێک جار وشەی عەرەبی دەقاودەق لە نووسیندا بەکارهێنراوە).

٢- خاڵبەندی زیاتر بایەخی پێدراوە.

٣- بەهۆی سەرهەڵدانی وتارنووسی ژنەوە ژنی کورد هاندەدرا بۆ خوێندن و خوێندەواری و بابەتی سەرەکی ناوەرۆکی وتارەکانیان بوو.

٤- زۆر وتاری وەرگێڕدراو لە زمانەکانی دیکەوە دەکرانە کوردی ناوەرۆکی وتاری کوردییان پێ دەوڵەمەندتر دەکرا.

ئەم پارچەیەی خوارەوە نموونەی وتارێکی ئەدەبییە کە لە گۆڤاری (دەنگی گێتی تازە) دا بە خامەی (کامەران موکری) لە ساڵی (١٩٤٦)ز دا بڵاوکراوەتەوە بە ناونیشانی (شەونمی بەری بەیان).

شەونمی بەری بەیان

(بەری بەیان بوو، هێشتا جیهان پەردەی دەستی لانەدابوو، ڕووم کردە باخێک، ئەم هەموو گوڵ و گوڵزارانە ئامادەبوون بۆ هاتنی بلبل دەست لە ملیان کات. دڵۆپی شەونم بریسکەی ئەهات، بە چەشنی فنجانی زیوی سەرزێرپیاڵەی ئاڵتون، کاتێکم زانی بلبل بە ناڵینەوە دەرکەوت، کەچاوی کەوت بە گوڵ گەشاوە، ئەوە و قەترەی شەونمی زێڕینی لەسەر لێویەتی، تۆزێ دڵی هاتەوە جێی خۆی و دەستی کرد بە خوێندن و خەریک بوو دەم بەری دڵۆپێ لەو ئاورنگەی سەرلێوی گوڵ بخواتەوە، خەوی لێکەوت...).

(تەنها بۆ خوێندنەوەیە)

قۆناغی دووەم سالانی (١٩٥٨- ١٩٧٠)ز:

لـەم ســالانەدا زۆر گۆڕانـکاری سیاســی و کۆمەلایەتـی و ئابـوری و ڕوناکبیـری ڕویانـدا، کـە کاریگەرییەکـی قوڵیـان لـە ئەدەبـی کـوردی دروســتکرد.

لـە دوای شۆڕشــی (١٤ ی تەممـوزی ١٩٥٨) یاسـاکانی ڕژێمـی پێشـوو گـۆڕان، لەوانــە بــواری ڕادەربڕیــن و چاپەمەنـی فراوانتــر و ئازادتــر بــوون، ئەمانە بــوون بەهۆی بــەرەو پێشــچوونی وتــار لــەم قۆناغــەدا، بەتایبەتـی بەهۆی ئـەو گۆڤـار و ڕۆژنامانەی کە بڵاودەکرانــەوە لەوانــە (شــەفەق١٩٥٨، ڕای گەل١٩٥٩، بڵێســە١٩٥٩ و ڕۆژی نــوێ١٩٦٠...).

بـەلام لـە ســەرەتای ســالانی شەســتدا بەهـۆی هەڵگیرســانی شۆڕشــی ئەیلـول و تێکچوونی بارودۆخی سیاســیی کوردســتان بابەتی وتار بەرەو لاوازی و سستی ڕۆیشتووە. لـە ناوەڕاسـتی شەسـتەکان و دواتـر بەهـۆی دەرچوونـی چەنـد ڕۆژنامـەو گۆڤارێـک بــوار بــۆ گەشەســەندنی وتــار ژیایــەوە، لەوانــە ڕۆژنامــەی (برایــی، برایەتــی١٩٦٧)ز و (گۆڤـاری سـلێمانی ١٩٦٨)ز .

لـە نووســەرە ناودارەکانی وتار لەم قۆناغەدا (عیزەدین مســتەفــا، شــێخ محەمەدی خــاڵ، ڕەمــزی قــەزاز و ئەبــو زەید مســتەفا ســندی....)

گرنگترین خاسیەتەکانی وتار لەم قۆناغەدا:

١- زمانـی وتــار پوختەتــر بوو لە ڕووی وشــە و زاراوە دەوڵەمەندتر بــوون، بەتایبەتی کــە زمانـی نووسـینی وتــار بــە زاری کرمانجیـی خــوارو بــوو هەروەها وشــە و زاراوەی زارەکانــی تــری تێکەڵکراوە.

٢- هەوڵدراوە ڕێنووســێکی ڕاســت و دروســت پەیڕەوبکرێت شــێوازە هونەرییەکەشی بــەرز و پڕ لــە جوانکاری بێت.

٣- لــە ڕووی ناوەرۆکــەوە بابەتــی سیاســی بــۆ خــۆی ســەرەکیترین بابەت بــوو، کە باســی بیــری ئازادیخــوازی و پێشــکەوتنخوازی کــراوە. زیاتریــش جەخت لەســەر بیروبــاوەڕی نەتەوەیــی و مافەکانــی کــورد و یەکگرتنــەوەی کوردســتان کــراوە.

٤- لەپــاڵ گەشەســەندنی وتــاری سیاســی، وتــاری کۆمەلایەتــی و مێژوویــی ئاســۆی فراوانتریــان لەبەردەم کرایەوە بە تایبەتی باســی ئەو بابەتانە کــراوە کە پەیوەندییان بــە نەتەوەی کــورد هەبوو.

٥- لـەم قۆناغـەش زۆر وتـار لـە زمانەکانی بێگانـەوە وەرگێـڕدراون بۆ سـەر زمانی کـوردی لـە هەمـوو بوارەکانـی ئەدەبـی و ڕوناکبیری.

نمونـەی وتارێکـی ئـەم قۆناغـە کە بـە خامەی (ڕەمـزی قەزاز) نووسـراوە لە سـاڵی (١٩٦٧)ز، لـە ژمـارە (٢٩)ی ڕۆژنامـەی (برایـی)دا بڵاوبکردووەتـەوە و نووسـیویەتی:

(...ئـەم گرانییـە ئێسـتا بلاوبووەتەوە بـە وڵاتـا، گرانییەکی ڕاسـتەقینە و تـەواو نییە، بەڵکـو گرانییەکی دروسـتکراوە لەلایـەن چەند جامبازێکـی دڵ ڕەقی بێ بـە زەییەوە، ئەمانـە وەك زەروو وانـە، هەمیشـە خەریکی مژینـی خوێنی چینی هـەژارو کرێکارن، ئەمانە لەسـەر لاشـەی چینـی هـەژارو کرێکار باخـەی سـامان و کۆشـك و تەلاریان دادەنێـن و ئەیبەن بە ئاسـمانا، هەموو بیرو بـاوەڕو ئامانجیان لە ژیانا پـارە کۆکردنەوەو دەسـتکەوتی خۆیانە...).

(تەنها بۆ خوێندنەوەیە)

قۆناغی سێیەم سالانی (١٩٧٠- ١٩٩١)ز

لـە دوای ڕێککەوتنـی (١١ی ئـازاری ١٩٧٠) بزوتنـەوەی ئەدەبـی لە کوردسـتان تا ڕادەیەکـی بـاش پێشـکەوتووە، گەلێـک یانـە و کۆمەڵـە دەرکەوتـن، هـەر یەکێکیـان بـۆ گەیاندنـی بیـری خۆیـان چەنـد گۆڤـار و ڕۆژنامەیـان دەردەکـرد، ئەمـەش هەنگاوێکی تر وتـاری بەرەوپێـش برد. هەروەک ئـەم بارودۆخە بزوتنەوەیەکی ڕۆشـنبیری و هۆشـیاری لەنـاو نووسـەران و جەمـاوەردا خوڵقانـد، گەلێـک ڕۆژنامـە، گۆڤـاری ئەدەبی، زانسـتی و ڕوناکبیـری وەک (زانیـاری ١٩٧٠)، (نووسـەری کـورد ١٩٧١)، (ڕۆژی کوردسـتان ١٩٧١)، (کـۆڕی زانیـاری کـورد ١٩٧٣) دەرچوێندران.

بێگومـان ئـەم ڕووە گەشـەی بـەرەو پێشـچوونی وتار تـا سـاڵی (١٩٧٤)ی خایاند بەڵام نسـکۆی شـۆڕش و هەڵگیرسـاندنەوەی شـۆڕش لە سـاڵی (١٩٧٥) و چەند سـاڵێکی دوای ئـەو ڕوداوە بـۆ خۆیـان چەشـنە ئاسـتەنگێکیان لەبـەردەم ئەدەبی کوردی بەگشـتی و هونـەری وتـاردا دروسـتکرد و کاتـێ ڕاگەیاندنـی کوردی لەو چەند سـاڵەدا ئـەو ڕووە گەشـەی پێشـووی نەمـا و کەوتـە ژێر فشـارەوە.

لەگەڵ هەموو ئەم ئاستەنگانەشدا نووسەرانی کورد لە شارەکاندا، لە دوای نسکۆ و لەو چەند ژمارە کەمەی ئەو گۆڤار و ڕۆژنامانەی کە لەو سەردەمەدا دەردەچوون وەک (هاوکاری، بەیان و ڕۆشنبیری نوێ) بەردەوامبوون و توانییان وتار بەرەوپێش ببەن. هەر لە پاڵ ئەمەدا نووسەرانی شاخیش لەدوای نسکۆ لە بڵاوکراوەکانی شۆڕش چالاکانە بایەخیان بە وتار داوە، بەتایبەتی وتاری سیاسی لە بڵاوکراوەکانی شاخ (نووسەری کوردستان، گزنگ، هەڵمەت، قەندیل، هەڵوێستی ئەدەب و بانگ،...) بوون.

لە دەنگە دیارەکان و قەڵەم ڕەوانەکانی وتارنووسین لەم ساڵانەدا (تەها بەرواری، مستەفا نەریمان و جەمال خەزنەدار،...).
هەروەها ساڵانی هەشتای سەدەی ڕابردوو نووسەرانی کورد لە ڕێگای بەرهەمە ئەدەبییەکانەوە دژی سیاسەتی توانەوەی نەتەوەکەیان خەباتیاندەکرد، هەر بۆیە وتارەکانی ئەو ساڵانە بۆخۆیان دەبوونە بنەما و پێکهێنەرێکی پتەوی ئەدەبی کوردی.

گرنگترین خاسیەتەکانی وتار لەم قۆناغەدا:

١- لە سەرەتای ساڵانی حەفتا زمانی وتار گەشەیەکی دیاری بەخۆیەوە بینی کە لە قۆناغەکانی پێشووتر بەو ڕادەیە نەبینرابوو. بە تایبەتی کە پرۆگرامی خوێندن لە قۆناغەکانی ناوەندی و ئامادەیی بە کوردی دانران، ئەمەش وایکرد، کۆمەڵێک وشە و زاراوەی نوێ بێتە ناو فەرهەنگی زمانی کوردی و دەوڵەمەندتری بکات.

٢- لەدوای نسکۆی شۆڕشی لە ساڵی (١٩٧٥)ز دیاردەیەک بە ئاشکرا هەستی پێدەکرێت، بەتایبەتی لە بڵاوکراوەکانی ناو شاردا کە بریتی بوو لە دەربڕینی ناڕاستەوخۆ، واتە پەنابردنە بەر بەکارهێنانی هێما و نیشانە، ئەمە لە کاتێکدا لەسەرەتای حەفتاکاندا نووسەران بێ ترس و سڵکردنەوە هەست و سۆز و بیری خۆیان دەردەبڕی چونکە بارودۆخەکە ئازادی و سەربەستی بۆ نوسەران فەراهەمکردبوو.

٣- لەم قۆناغەدا وتار وەک هۆیەک بۆ پاراستنی زمانی کوردی بەکاردەهێنرا، چونکە ڕژێم هەوڵی شێواندن و لەناوبردنی زمانی کوردی دەدا.

٤- لەدوای نسکۆی (١٩٧٥)ز جیاوازی کەوتە نێوان نوسەرانی شار و شاخ لە خستنەڕووی بابەتەکاندا، چونکە ئەو سەربەستییەی نووسەرانی شاخ هەیانبوو هەرگیز نووسەرانی شار نەیانبوو.

لەبەرئەوەی وتاری سیاسی لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکانی ناو شاردا پاشەکشەی کرد بەرامبەر ئەوە لە بڵاوکراوەکانی شاخ واتا ناو شۆڕش بایەخی زۆری پێدەدرا و زیاتر گەشەیدەکردو نووسەرانی شاریش هەوڵیاندەدا لە ڕێگەی وتارە کۆمەڵایەتی و مێژویی و ڕۆشنبیرییە گشتییەکاندا بیر و بۆچوون و هەست و سۆزی نەتەوایەتیان پیشانبدەن.

وەک لەم دەقەی (سەبری بۆتانی):

((ئەدەبا کوردی ژ ستراناً زمانێ کوردیڤە دەستپێکریە. لێ مخابن نەهاتییە نفیساندن....ئەز ڤێ دبێژم چکۆ بێگومان ئەگەر سترانەك تەنێ ژێ بەری چەند هزار سالەکا بهاتا نفیساندن مەو بیانیا ژێ دێ بگۆتا ژهنگێ ڤە پەیدا بوویە. ڤێجا گەرەکە باشتر بهێتە زانین کو سترانا کوردی شعرە، سەرهاتییە، چیرۆکە، پەسنە، ڕێزگرتنە، بیروباوەڕە، شیرەتە، ئەڤینە، ئۆل و ئایینە، کورت و کرمانجی شین و شادی وفەلسەفا ژینا میللەتێ مەیە......)).

(تەنها بۆ خوێندنەوەیە)

چیرۆکی کوردی لە شەڕی دووەمی جیهان

چیرۆکی هونەری، وەک بابەتێکی ئەدەبی تازەی بێگانە هاتە ناو ئەدەبی کوردییەوە، لە بنەڕەتدا هونەرێکی ئەوروپییە پێویستی ژیان وایکردووە، وەک ڕوخسارێکی هونەری لەناو هەموو نەتەوەکانی جیهاندا بڵاوبێتەوە، لە کۆمەڵگەی کوردیش بارودۆخی بۆ هەڵکەوت، ئینجا سەری هەڵدا و پێگەیشت، ئاشکراشە هەموو داهێنانێکی نوێ بە سادەیی دەستپێدەکات، ئینجا گەشەدەکات و پێشدەکەوێت، دەبێت ئەو ڕاستییەش بزانین، کە بێ ئەو سەرەتایە ئەوەی ئێستا هەیە نەدەبوو دوای ئەوەی لە قۆناغەکانی پێشووی خوێندن باسی سەرەتا و سەرهەڵدان و دەرکەوتنی چیرۆکی هونەریی کوردی کرا، ئەوا لە شەڕی دووەمی جیهانەوە چیرۆکی هونەریی کوردی بەپێی چەند قۆناغێکی مێژویی بەم شێوەیەی خوارەوە دابەشدەکەین.

١- چیرۆکی هونەریی کوردی لەساڵی ١٩٣٩ تا ساڵی ١٩٥٨
٢- چیرۆکی هونەریی کوردی لەساڵی ١٩٥٨ تا ساڵی ١٩٧٠
٣- چیرۆکی هونەریی کوردی لەساڵی ١٩٧٠ تا ساڵی ١٩٩١

قۆناغی یەکەم: چیرۆکی هونەری کوردی لەساڵی (١٩٣٩ – ١٩٥٨)ز

دەتوانین ئەم قۆناغە ناوبنێین بە قۆناغی گەشەسەندنی چیرۆکی هونەری کوردی، چونکە لەم قۆناغەدا هونەری نووسینی چیرۆکی کورت گەشەیکرد، دەرچوونی چەند گۆڤار و ڕۆژنامەیەکی وەک (گەلاوێژ، دەنگی گێتی تازە لە بەغدا ، هاوار ، ڕۆژا نوو لە شام، ڕۆژنامەی ژین و ژیان لە سلێمانی) ڕۆڵێکی بەرچاویان هەبوو لە گەشەسەندنی ئەم تەرزە چیرۆکە.

چیرۆکی کوردی لە گۆڤاری گەلاوێژ (١٩٣٩-١٩٤٩)ز

یەکێک لەو هونەرە ئەدەبییانەی گۆڤاری گەلاوێژ لە (١٩٣٩- تا ١٩٤٩)ز ڕۆلێکی ئاشکرا و دیاری لە جێگیربوون و ڕەگ داکوتانیدا هەبوو، (چیرۆکی هونەریی کوردی) بوو.

گەلاوێژ هەر لە یەکەم ژمارەی گۆشەیەکی تایبەتی بۆ چیرۆک داناوە، ناوی (چیرۆکی ئەم مانگە)ی لێناوە، لە سەرجەم ژمارەکانی ئەم گۆشەیە دەبینرێت، تا دوا ژمارەی کە (١١٦)یە، چونکە بە بەشێکی سەرەکیی ئەدەبی نوێیان زانیوە، هەر لەم گۆڤارەدا ئاوڕدانەوە لە چیرۆکی وەرگێڕدراو کارێکی زۆر بەجێبووە بۆ چاوکردنەوەی لاوەکانی، ئەوساش بە کەڵکبوو، چیرۆکە وەرگێڕدراوەکان هی ئەو نووسەرانە بوون کە ناوبانگیان هەبوو لە جیهاندا.... سەرنجی خوێنەر و نووسەرانی کوردیان ڕادەکێشا، چیرۆکەکانیش زیاتر لە زمانی ئینگلیزی و هەندێکیشیان لە زمانی عەرەبییەوە وەرگێڕدراون.

بابەتێکی دیاری ناوەرۆکی چیرۆکەکانی گۆڤاری گەلاوێژ ناکۆکی و ململانێی نێوان دووچینی سەرەکیی کۆمەڵ، کە دەرەبەگ و ئاغاکان لەلایەک و جوتیار و کاسبکارانی کوردستان لەلایەکی ترەوە بوو، کە وێنەی ژیانی پرمەینەتی ئەو ڕۆژانەی شەڕی دووەمی جیهانی بوون، هەر لە پای ئەو بابەتەدا ڕەخنەگرتن لە نەریت و خورەوشتی دوواکەوتووی کۆمەڵایەتی بوو بە بابەتێکی تری چیرۆک لەو ماوەیەدا. لە چیرۆکەکانی (گەلاوێژ) ئەوەش دەبینرێت کە نوسەرەکان بەتەواوی لایەنگری جوتیارن هەروەها لە بەشێک لە چیرۆکەکان ئافرەت کراوە بە پاڵەوانی چیرۆک، هەندێک دیاردە خراپی کۆمەڵگە وەک: شیربایی و کچ فرۆشتن باسکراوە.

هەر ئەم چەشنە بایەخدانەی چیرۆکنووسانی کورد بەو جۆرە کێشە و دیاردە کۆمەڵایەتییانە بوو بە هۆی ئەوەی کە ڕاستەوخۆ چیرۆکی کوردی بەرەو ڕێبازی ڕیالیزمی هەنگاوبنێت، دیارترین چیرۆکنووسەکانی گەلاوێژ، (شاکر فەتاح، عەلائەدین سەجادی و برایم ئەحمەد)بوون.

تەکنیك و زمانی داڕشتنی چیرۆکەکان:

چیرۆکەکانی سەرەتای گۆڤاری گەلاوێژ لە ڕووی زمان و تەکنیکییەوە پێشکەوتنی ئەوتۆیان پێوە دیار نییە، واتا زمانی نووسینی چیرۆکەکان کوردی پەتی نییە، وەک زمانی نووسینی ئەو سەردەمە، پڕیەتی لە وشەی عەرەبی و فارسی، هەروەها لە ڕووی تەکنیکییەوە بەگشتی شێوازی چیرۆکەکان گێڕانەوەی ئاساییە و هیچ کاریگەرییەکی هونەری نوێی چیرۆکی پێوەنییە، زیاتر شێوەی ڕاپۆرت نووسینیان پێوەدیارە، یاخود گەلێ چیرۆکنووس هەوڵیانداوە باسێکی فۆلکلۆری یا ئەفسانەیی بێنن بەرگی چیرۆکێکی هونەری بەبەردا بکەن.

بەڵام دواتر زمانی نووسینی چیرۆکەکانی گۆڤاری گەلاوێژ بەرەو کوردی پەتیی ڕەوان دەڕوات و لە وشەی بێگانە پاکدەکرێتەوە لە جێگایان وشەی کوردی ڕەسەن یان وشەی گونجاو بەکارهێنراوە. هەروەها شێوەی هونەری نوێ و تازەتر بەکارهاتووە، واتا دەتوانین بڵێین چیرۆکەکانی گەلاوێژ لە ڕووی تەکنیکی هونەرییەوە لەچاو پێش خۆیان بەرەوپێشچوون و سیمای هونەری نوێیان پێوە دیارە، ڕستە و وەسفەکان بەسۆز و کاریگەرن و زنجیرەی باسەکان هەر لەسەرەتاوە تا کۆتایی بەیەکەوە بەندن و خوێنەر ڕادەکێشن بۆ چێژ لێوەرگرتنیان.

چیرۆکی کوردی لە گۆڤاری هاوار (١٩٤١ - ١٩٤٣)ز

گۆڤاری (هاوار) لە ساڵی (١٩٣٢)ز کە لە شام دەردەچوو لە(١٩٤١ تا ١٩٤٣)ز بایەخی زۆری بە بڵاوکردنەوەی چیرۆک داوە و لە نرخ و بەهای ئەم هونەرە تازەیە باش تێگەیشتبوو.

لە لاپەڕەکانی ئەم گۆڤارەشدا چەند چیرۆکنووسی بەتوانا و بەهرەمەند هەڵکەوتن کە دیارترینیان (جەلادەت بەدرخان، کامەران بەدرخان، قەدری جان، ئوسمان سەبری و نورەدین زازا.... هتد) بوون چیرۆکەکانی گۆڤاری هاوار بە زاری کرمانجی سەروو نووسراون و هەندێکیان بە چیرۆکی هونەری دادەنرێن، چونکە پلەی هونەرییان بەرزە، ئەوانی تریش سیمای چیرۆکی فۆلکلۆری کوردییان پێوەدیارە بەشێکیشیان بە زمانی گیانداران نووسراون...

لـە ڕووی ناوەڕۆکـەوە زیاتـر هەوڵیانداوە، پرسـی نەتەوایەتـی و خەباتی چینایەتی بخەنـەڕوو، ڕەخنـە لە ناهەمـواری بـاری کۆمەڵگە بگـرن، هەروەهـا دەردی هەژاری و نەخوێنـدەواری بخەنـەڕوو، ئەم گۆڤارەش بایەخیـداوە بە چیرۆکی وەرگێـڕاو بەتایبەتی لـە زمانـی فەڕەنسـی و عەرەبییـەوە دەکرانە کـوردی، هەندێـک جاریش هـەر چیرۆکە کوردییـەکان لـە هەمان ژمارەدا کـراون، بە فەڕەنسـی کە ئەمەش ئەزموونێکـی تازە بوو لە ئەدەبـی کوردیدا.

لە ڕووی تەکنیکیشـەوە بەشـی زۆری چیرۆکە نووسـراو و بڵاوکراوەکان لە ئاستێکی هونەری پێشـکەوتوودان و تەواو و تۆکمەن چونکە چیرۆکنووسـەکان زمانی فەڕەنسـی و ئەڵمانـی و ئینگلیزییان زانیوە.

قۆناغی دووەم | چیرۆکی هونەریی کوردی لە ساڵی (١٩٥٨- ١٩٧٠)ز

لـەم قۆناغـەدا بـەدواوە بەهـۆی ئاڵۆزبوونـی باری سیاسـیی وڵات و سـەرهەڵدانی شۆڕشـی ئەیلـول لـە سـاڵی ١٩٦١ز بەربەرەکانـی ئەدەبـی کـوردی و چاپەمەنـی کوردی دەکـرا، ئـەم بارودۆخـەش کە بەسـەر مێـژووی نەتەوایەتیماندا هـات جۆرێک لـە نائومێدی باڵـی کێشـا بەسـەر ئەدەبی کوردیـدا و چەند سـاڵانێکی خایانـد، دیارە چیرۆکـی کوردیش کپـی و سسـتی و دواکەوتنـی بەخۆیـەوە بینـی، بـەڵام ئـەم بارودۆخـە هـەر وا نەمایەوە، لـە ناوەڕاسـتی سـاڵانی شەسـتدا چیرۆکی کـوردی تـا ڕادەیەک پشـوی پیاهاتـەوە، چەند گۆڤـار و ڕۆژنامەیەکیـش دەرچـوون و زەمینەیەکـی لەباری بۆ ڕەخسـا کـە جارێکی دیکە پێشـبکەوێتەوە.

چیرۆکی کوردی لە گۆڤاری شەفەق (١٩٥٨)

لـە سـەرەتای سـاڵی ١٩٥٨ز لە شـاری کەرکوک گۆڤـاری (شـەفەق) دەرچوو، کە ڕۆڵێکـی بەرچـاوی هەبـوو لـە پێشخسـتنی چیرۆکـی هونەریـی کـوردی بـۆ نمونـە: گرەوێکـی ڕێکخسـت بـۆ باشـترین سـێ چیرۆکـی کـورت بۆ ئەم مەبەسـتەش، سـێ خەڵاتـی تەرخانکرد کە لە ئەنجامدا چیرۆکی (چای شـیرین)ی (حسـین عارف) پاداشـتی یەکەمـی وەرگرت، کە بەناوی خواسـتراوی (محمد صدیق عـارف) بڵاوکرایەوە، چیرۆکی (چەنـدم لـێ ئەسـتێنی)ی (مسـتەفا صالـح کەریم) پاداشـتی دووەمـی پێـدرا، چیرۆکی

(شـەویّکی دریـّژ)ی (محەمـەد سـالّح دیـلان)ی شـاعیریش پاداشـتی سـێیەمی پێـدرا.
لـەم ماوەیـەدا چەنـد چیرۆکنووسـێک بـۆ یەکەمجـار دەسـتیاندایە بڵاوکردنـەوەی چیرۆکـی کـورت، لە قۆناغەکانـی دواتریش هەر ناویان دەدرەوشـێتەوە وەک (حسـێن عـارف، جەمـال بابـان، محـەرەم محەمـەد ئەمیـن، حەسـەنی قزڵجـی ... هتد).
لـەم قۆناغـەدا چەنـد چیرۆکنوسـێک بـۆ یەکەمیـن جـار چیرۆکـی مامناوەنـدی بڵاودەکەنـەوە و جێگیریدەکـەن لەوانـە (جەمـال بابـان) بـە چیرۆکـی (خانـزاد ، پەڵـە هەوریّکـی چڵکـن) و (جەمـال نەبەز)یـش بـە چیرۆکـی (لالـۆ کەریـم) و (محمـد صالح سـعید) بـە چیرۆکـی (کاروانـی)... (کـە ئـەم چیرۆکانـە مـاوەی ڕووداوەکان و ژمارەی کەسـەکانیان لـە چیرۆکـی کـورت زیاتـرە، بـەڵام ناگەنـە چیرۆکی دریـّژ واتـا (ڕۆمان)).
دەبێـت ئـەوەش بزانین، کە پێشـتر دوو چیرۆکـی مامناوەندی بە نـاوی (لە خەوما) ی (جەمیـل صائیـب) سـاڵی (١٩٢٥)ز لـە (١٩٧٥)ز چاپکراوە و (مەسـەلەی ویژدان) ی (ئەحمـەد موختـار جاف) لە سـاڵی (١٩٢٩)ز نوسـراوە و لـە سـاڵی (١٩٧٠)ز چاپکراوە.
بـەڵام لەبەرئـەوەی لەکاتـی خۆیـدا بـە کتێـب بڵاونەکراونەتـەوە، لـە قۆناغـی خۆیاندا جێگیر نەکـراون.

چیرۆکەکانی ئەم سەردەمە دوو جۆری سەرەکین:

هەندێک لـەو چیرۆکانـە زۆر سـادەن و بابەتەکانیـان دوور لـە ڕوخسـاری هونـەری خراونەتـە بەرچـاو، لـە بازنـەی نائومێـدی دەخولێنـەوە و پێشـکەوتنیان بەدەسـت نەهێنـاوە.
بەشـێکی تریشـیان گەشـەو پێشـکەوتنیان پێوە دیارە، چ لە ڕووی ناوەرۆک و ڕواڵەتی هونـەری و ڕەوانـی زمانـەوە بێـت، لـە ڕووی ئەوەی کـە مۆرکـی کوردەوارییان پێوە دیاربێـت، قارەمانەکانیـان کەسـانی نـاو کۆمەڵـی کـوردەواری بـوون، ڕووداوەکانیش ڕووداوی سـەردەمەکە بـوون، ناوەرۆکـی چیـرۆک لـەم قۆناغـەدا بایەخـی بە کێشـەی سیاسـی و کۆمەڵایەتـی و چینایەتـی سـەردەمەکە داوە.
لەم قۆناغە بەدواوە چیرۆکنووسەکان هەوڵیانداوە زۆر بە ئاشکرا باسی بابەتە سیاسییەکان بکەن، لەبەرئەوەی چیرۆکنووسەکان زۆربەیان لەگەڵ شۆڕشی کورد و سەر بە بزووتنەوەی نیشتمانی بوون، چ بە بیروباوەڕ بێت، یان بە کردار، ڕۆژانەش

بە چاوی خۆیان چەوساندنەوە و ئەشکەنجەدانی گەلەکەیان دەدیت، بەدەستی ڕژێمی داگیرکەری کوردستان، ئەمەش بوو بە هۆی ئەوەی کە نرخی هونەری چیرۆکەکان بێتە خوارەوە، لە داهێنان بکەوێت، زمانی چیرۆکەکان سادە بێت و شێوە و تەکنیکیان لاواز بێت. بە ئاشکراش مەبەست بدەن بە دەستەوە.

هەندێـک جاریـش بارودۆخی سیاســی پوختــی و ڕەوانــی پێشــووی لاوازکردووە لــە ڕووی دارشـــتندا چیرۆکەکانی بــەرەو چڕکردنەوە بــردووە تا ڕادەیەکیـش ڕەمزیان بەکارهێنــاوە.

قۆناغی سێیەم: چیرۆکی هونەریی کوردی لە ساڵانی (١٩٧٠ -١٩٩١)ز

ســاڵی (١٩٧٠)ز بــە قۆناغێکــی نــوێ دادەنرێــت لــە مێــژوی عیــراق بــە گشــتی و گەلــی کــورد بەتایبەتــی، لەبەرئــەوەی لــەو ســاڵەدا بــۆ یەکەمجــار حکومەتی عیــراق دانی بــە مافــە ڕەواکانــی گەلــی کــورد نــا، لــە ڕێکەوتنامــەی ١١ی ئــازاری (١٩٧٠)ز کــە لەگەڵ ســەرکردایەتی شــۆڕشــی کــورد مــۆری کردبوو، ئەمــەش بەماوەی گەشەســەندن و ئاڵوگۆڕ دادەنرێــت لــە هەمــوو ڕوویەکــەوە، دیــارە زەمینەیەکــی لەبــار و ڕێگــە خۆشــکەر بوو بۆ ئــەوەی چەندیــن دەزگای ڕۆشــنبیری کــوردی بێنەکایــەوە، هەروەها کۆمەڵێــک ڕۆژنامە و گۆڤــاری جۆراوجۆر بە زمانی کــوردی دەربچن، وەک ڕۆژنامەکانی (هــاوکاری، بیری نوێ، ژیــن) هەروهــا گۆڤــاری (بەیــان، ڕۆژی کوردســتان و ڕۆشــنبیری نوێ) هەمــوو ئەمانەش زەمینەیــان بــۆ بڵاوکردنەوەی کۆمەڵێک چیرۆک لەو گۆڤار و ڕۆژنامانەدا خۆشــکرد، لەگەڵ چاپکردنــی چەندیــن کۆمەڵــە چیرۆکێــک.. کە دواتــر بوون بە هــۆی گەشەســەندنی زیاتری چیرۆکــی کــوردی لــە ڕووی ڕوخســار و ناوەرۆکەوە، خــۆ دەرچوونی بەیانــی (ڕوانگە) لە بەهــاری ســاڵی (١٩٧٠)ز یەکێــک بوو لەو هــەوڵ و ڕێبازە نوێیانەی کــەوای کرد ژمارەیەک چیرۆکنــووس پەیدابــن جگە لە ســازدانی کۆڕی ئەدەبــی و زاڵبوونی کەشــوهەوایەکی باش بۆ گفتوگۆکردن دەربارەی باری ڕۆشــنبیری گشــتی، ڕوانگە چیرۆکی کوردی لە سســتی و دووبارەبوونــەوە ڕزگارکــرد. زەمینەیەکی نوێی بــۆ چیرۆکی کوردی ئامادەکــرد، دیوارێکی لەنێــوان چیرۆکــی کــۆن و نوێدا دروســتکرد. بــە تەکنیکی تــازە و بەکارهێنانــی دیالۆگ* و

(*) دیالۆگ: یەکتر دواندن

مەنەلۆگ* و چڕکردنەوەی گێڕانەوە و بەکارهێنانی تەوژمی هۆش ئاستی چیرۆکی کوردی بەرزکردەوە.

لەسەرەتای سالانی حەفتادا کۆمەڵێک چیرۆکنووسی قۆناغەکانی پێشوو بە بۆچوونی تازە و کەرەستەی تازەوە بەردەوامبوون، وەک: (حسێن عارف، محەمەد مەولود (مەم)، کاکە مەم بۆتانی و مستەفا ساڵح کەریم)..هەروەها چەند چیرۆکنووسێکی تازەش بۆ یەکەمینجار دەستیان بە نووسینی چیرۆک کرد کە دواتر ناوبانگیان پەیداکرد وەک (محەمەد موکری، محەمەد فەریق حەسەن، رەئوف بێگەرد و شێرزاد حەسەن...)

لەم قۆناغەدا دوو ڕوداوی تر کاریگەرییان بەسەر ڕەوتی چیرۆکی کوردییەوە هەبوو کە ئەوانیش شکستی شۆڕشی مەزنی ئەیلول بوو لە ناوەڕاستی سالانی حەفتادا، هەروەها هەڵگیرسانی شەڕی درێژ خایەنی هەشت ساڵەی نێوان عیراق و ئێران (١٩٨٠- ١٩٨٨)ز.

ئەم ڕوداوانە کاریگەرییەکی زۆریان بەسەر ئەدەبی کوردی بەگشتی و چیرۆکی کوردی بە تایبەتی هەبوو، لەساڵی (١٩٧٠)ز بەدواوە بەشێوەیەکی گشتی بابەتەکانی چیرۆکی کوردی گۆڕانیان بەسەرداهات هەرچەندە هەندێ لەو بابەتانەی پێشوو دووبارە دەبنەوە بەلام لەپاڵ کێشەی کرێکار و خاوەنکاری دەوڵەمەند، گیروگرفتی شاریش بوو بە هەوێنی چیرۆک.. لەدوای ساڵی(١٩٧٥)ز و سەرهەڵدانەوەی شۆڕش جۆرێکی تر لە چیرۆک پەیدابوو کە چیرۆکی (بەرگری لە مافە ڕەواکانی گەلی کورد) چونکە دوای شکستی (١٩٧٥)ز مان و بوونی گەلی کورد کەوتە مەترسی.

تاوانی قڕکردن و لەناوبردن (جینۆساید) بە ئاشکرا بەرامبەر کورد پەیڕەودەکرا و کورد کەوتە بەرامبەر هێزێکی دڕندەی وەک بەعس کە خاوەن تازەترین چەکی سەردەم بوو، بۆیە چیرۆکنووسە کوردەکان ئەرکێکی پیرۆزیان کەوتە سەرشان کە ئەویش داکۆکیکردن بوو لە مانی نەتەوەی خۆیان و هانی خەڵکیان دەدا بۆ بەرگریکردن و هۆشیارکردنەوە لە ڕووی بیروباوەڕەوە.

(*) مەنەلۆگ : خۆدواندن

تەکنیکی چیرۆکی کوردی لە قۆناغی (١٩٧٠ - ١٩٩١):

١- چیرۆکـی کـوردی لەم قۆناغەدا سـودی لە بەیت و لاوک و داسـتانی کۆنی فۆلکلۆری وەرگرتـووە، کـە ئەمـەش ئاوڕدانەوەیەکـی پیـرۆز و سـەرەتایەکی لەبـار بـوو بـۆ چیرۆکنووسـان، کـە ئاوڕ لـە گەنجینەی (بەیت و لاوک)ی کـوردی بدەنەوە و بەکاریان بێنـن بۆ خسـتنەڕوو و بەرجەسـتەکردنی هیوا و خەمەکانی مرۆڤـی کوردی هاوچەرخ وەک لـە چیرۆکـی (لاوکـی سـوارە)ی (محەمـەد فەریق حەسـەن) و (بەیتی سـمۆ)ی ڕەئووف بێگـەرد و (هێلەگ)ی عەبدوڵڵا سـەراج...

٢- هەروەهـا لـە چیرۆکـی کـوردی (ڕەمـز) بـە شـێوەیەکی فـراوان و بەربـڵاو بەکارهێنـراوە، کـە شـێوەیەکە لـە شـێوەکانی تەکنیـک بـۆ جوانـکاری بەکاردێـت، هەروەها بۆ داپۆشـین و شـاردنەوەی ئەسـڵی مەبەسـتی چیرۆکنووس بەتایبەتی لەو بارودۆخانـە ڕێـی دەربڕینی ڕاسـتەوخۆ لە نووسـەران دەگیرێت، بەهـۆی بارودۆخی سیاسـیی توندوتیـژی داگیرکەران بۆ نمونـە (ڕەووبەراز) ڕەمزی داگیرکەرە یان شـەڕ خوازییـە... (داربـەڕو) ڕەمزی کـورد و خۆڕاگری کـورد و ڕەگ داکوتانـی ئەوە لەناو خاکـی کوردسـتان (ئەسـپ) زۆر جار ڕەمزی شۆڕشـە.

٣- چیرۆکـی کـوردی لەم قۆناغەدا سـودی لە هونەری سـینەما وەرگرتـووە کە ئەمەش چەکێکـی تـازەی دایە دەسـت نوسـەر، بـووە هـۆی شـکاندنی قاڵبی خۆبەسـتنەوەی چیرۆکنـووس لـە کاتێکـی دیاریکـراو کە ئەمـەش لـە چیرۆکەکانی (ئەحلام مەنسـور، ئەنـوەر محەمـەد تاهیر و عەبدوڵـلا سـەراج...) دەبینرێت.

٤- کاریگەریـی ئەدەبـی بێگانـە واتـە چیرۆکـی گەلانی تر زۆر بەئاشـکرا دیارە بەسـەر چیرۆکەکانـی ئـەم قۆناغـەدا، بەتایبەتـی چیرۆکەکانـی ئەمریـکای لاتینـی و ئەڵمانی و ڕوسـی.. بەشـێوەیەکی ئاشـکرا لە نیوەی دووەمی سـاڵانی هەشـتادا، ئەمەش شـتێکی ئاسـاییە چونکـە دەکرێـت، سـود لـە ئەزمونـی چیرۆکـی گەلانـی تـر وەربگیرێت بۆ دەوڵەمەندکـردن و بەرەوپێشـبردنی ئەزمونـی چیرۆکـی خۆمان.

٥- لە ڕووی زمانەوە، ناکرێت بڵێین کە زمان لای هەموو چیرۆکنوسانی ئەم قۆناغە وەک یـەک یـا بەیەک ئاسـت ناو بنرێت، بگـرە لای چیرۆکنوسـیش لە کۆمەڵـە چیرۆکێکەوە وەک ئەوەکـەی تـر نییە، زمان لای هەندێک چیرۆکنوس، زۆر سـادە و سـاکارە درێژە پێـدەری زمانـی نووسـینی چیرۆکـە لـە قۆناغەکانی پێشـووتر لەگـەڵ گۆڕانکارییەکی

کـەم، بـەڵام لای هەندێک چیرۆکنوسـی تر زمانی نووسـینی چیرۆکـەکان جیاواز تر و چڕوپڕتـر و تۆکمەتـر بوو، بۆ نمونە چیرۆکنوس (شـێرزاد حەسـەن) بەئاشـکرا دیارە خـاوەن زمانێکـی دەوڵەمەنـدی تایبەت بـە خۆیەتی، زمانی شـیعر زاڵە بەسـەر زمانی چیرۆکەکانیـدا، کە خوێنەر ڕادەکێشـێت، وایلێدەکات چێژ لـە خوێندنەوەی چیرۆکەکانی وەربگرێت.

لـە هـەردوو کۆمەڵـە چیرۆکەکانـی (تەنیایـی) کـە لـە سـاڵی ١٩٨٣ز و (گوڵـی ڕەش)، کـە لـە سـاڵی ١٩٨٩ز بڵاوکراونەتـەوە دیـار و بەرچـاوە...

لای (حسـێن عارف)زمانی نوسـینی چیرۆک تۆکمە و بە پێـزە، بەتایبەتی لە کۆمەڵە چیرۆکەکانی (تویێشـووی سـەفەرێکی سـەخت)ە سـاڵی (١٩٧٩) و (گەلەگورگ) کە لە سـاڵی ١٩٨٣ز بڵاوکراوەتـەوە، بەتایبەتی لە کۆمەڵە چیرۆکـی (گەلەگورگ) زمان زۆر دەوڵەمەندتـر و شـیرینتر و سەرنجڕاکێشـترە، لەچـاو هەموو چیرۆکەکانی پێشـوتری.

"ڕۆمـان لە ئەدەبی کـوردیدا"

ڕۆمـان واتـە چیرۆکی دریـژ، ڕوداوەکـانـی زۆر چڕوپڕن، مـاوەی ڕوداوەکانی زۆر دوور و درێژتـرن لـە هـی چیرۆکـی کـورت و چیرۆکـی مامناوەنـدی، هەروەهـا ژمارەی کەسـەکانی لـە هـی چیرۆکـی کـورت و مامناوەنـدی زیاتـرن.

ڕۆماننوسـین یەکێکـە لـە هونـەرە ئەدەبییـە گرانـەکان، لـە سـەدەی حەڤدەهەم لە ئەوروپـا سـەریهەڵداوە، بـەڵام چەرخـی زێڕینـی ڕۆمان لـە ئەوروپـا سـەدەی نۆزدەهەم و نیـوەی یەکەمـی سـەدەی بیسـتەمە، زۆر لـە ڕەخنەگـران ڕۆمـان بە داسـتانی سـەدەی تـازە ناودەبـەن، نوسـینی ڕۆمـان لەناو گەلانـی خۆرهەڵات لـە چاو گەلانـی خۆرئاوا زۆر دواکەوتـووە.... لـە کاتێکـدا دەیـان ڕۆماننوسـی نـاودار لـە ئەوروپـا و لە هەمـوو جیهان ناوەکانیـان دەدرەوشـێتەوە، ڕۆمانەکانیان بـە بەردەوامی وەردەگێردرێن بۆ سـەر زۆربەی زمانەکانـی جیهـان، کەمتـر نـاوی ڕۆماننوسـانی عـەرەب و فـارس و تورک دەبیسـترێت، نوسـینی ڕۆمـان لەنـاو کـورد زۆر دواکەوتووتـرە لەچـاو نەتەوەکانـی تـری عـەرەب و فـارس و تـورک، چونکـە ئـەو بارودۆخـەی کە بۆ نوسـەرێکی عـەرەب و فـارس و تورک ڕەخسـاوە، هەرگیز بۆ نوسـەرێکی کورد نەڕەخسـاوە، بگرە زۆر جاریش نووسـەری کورد دژایەتیدەکرێـت و دەرفەتـی چاپکردنیـش بـۆ نوسـەری کـورد زۆر دژوار و ئەسـتەم بوو.

سەرەتای ڕۆماننوسین لە ئەدەبی کوردیدا

بـۆ یەکەمجـار نوسـینی ڕۆمـان بـە زمانـی کـوردی لەنـاو کوردەکانـی یەکێتیی سـۆڤیەتی پێشـوو دەسـتپێکردووە، یەکەمیـن هەوڵیـش لەلایـەن نوسـەری گـەورە عەرەبـی شـەمۆ دراوە، لـە سـاڵی ١٩٣٥ز ڕۆمانی (شـڤانی کورد) بـە زاری کرمانجیی سـەروو بە ڕێنوسـی لاتینی نوسـیوە، ئەم ڕۆمانە دواتر کراوە بە ڕوسـی و فەرەنسـی و ئەرمەنـی .... ڕۆمانـی (کـوردی ئەلەگـەز و بەربانـگ) دواتریـش (قـەڵای دمـدم) لە سـاڵی (١٩٦٦ز) نوسـیوە، دوای عەرەبـی شـەمۆ چەنـد نوسـەرێکی کوردی سـۆڤیەتی تـر دەسـتیانکردووە بـە نووسـینی ڕۆمـان، لەوانـە (حاجـی جونـدی) کـە ڕۆمانـی

(هەواریٚ و بەهار هات)ی نوسیوە، (عەلی عەبدولڕەحمان) ڕۆمانەکانی (خاتیٚ خانم و گوندی میٚرخاسا)ی نووسی، ئەم ڕۆمانانە بەشیٚکی زۆریان کاریگەرییەکی ئەوتۆیان نەبووە لەسەر ڕەوتی گەشەسەندنی ڕۆمان لەناو کوردستاندا، چونکە تا درەنگ نەگەیشتوونەتە پارچەکانی کوردستان. نووسەرانی کورد لەناو پارچەکانی کوردستاندا ئەم ڕۆمانانەیان نەخوێندووەتەوە نەیانبینیوون.

ڕۆمانەکان بە شێوەزاری کرمانجی سەروو بە ڕێنووسی لاتینی نووسراون، زمانی نووسینیان زۆر سادە و ڕەوانە.

- بیروباوەڕی سۆشیالیزمی بەسەر ڕوداوەکان زاڵە.
- شێوەی ڕۆمانەکان گێڕانەوەیە وەک داستان و چیرۆکە فۆلکلۆرییەکان، چونکە بناغەی نووسینی ڕۆمانەکان داستان و ئەفسانە و حەکایەتی فۆلکلۆری کوردین، دوورن لە تەکنیکی تازە و هاوچەرخ.

قۆناغی جێگیربوون

لە کوردستان هەر وەک پێشتر ئاماژەمان پێدا، تا سالآنێکی درەنگی سەدەی بیستەم هیچ ڕۆمانێک بە زمانی کوردی نەنوسراوە، بەلآم دواتر دوو هەوڵی دیار هەن، دەتوانین بە بناغەی بنیادی ڕۆمانی کوردی دابنێین، ئەگەر بە هەر بارێکدا تەماشایان بکەین، ناتوانین بە دەستپێشخەرییەکی گەورەیان نەزانین، ئەو دوو هەوڵەش هەردوو ڕۆمانی (پێشمەرگە)ی (ڕەحیمی قازی) و (ژانی گەل)ی (برایم ئەحمەد)ن.

ڕۆمانی (پێشمەرگە) لە ساڵی ١٩٦٠ز لە شاری بەغدا چاپکراوە، کە ڕوداوەکانی دەربارەی سەردەمی دامەزراندنی (کۆماری کوردستان)ە لە دەوروبەری ساڵی ١٩٤٦ز، چونکە نوسەر خۆی لەناوجەرگەی ڕوداوەکان بوو، بۆیە لە خەباتی ئەو سالآنەی گەلی کورد دەدوێت و ڕوداوەکان تێکەڵ بە چەند کێشەیەکی تر دەکات، بەتایبەتی کێشەی جوتیار لەگەڵ دەرەبەگدا.

لە ساڵی ١٩٧٢ز ڕۆمانی(ژانی گەل)ی برایم ئەحمەد لە بەغدا چاپکرا، نوسەر خۆی دەڵێت لە ساڵی (١٩٥٦)ز نوسیویەتی بەلآم لەبەر نەبوونی دەرفەتی گونجاو

نەیتوانیوە لە کات و سەردەمی خۆیدا چاپیبکات. ئەم ڕۆمانە زیاتر لە (ڕۆمانی پێشمەرگە) دەنگی دایەوە و لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکانی ئەو کاتە کۆمەڵێک وتار و لێکۆڵینەوەی لە بابەت بڵاوکرایەوە، پێویستە ئاماژە بەوە بکرێت لە ساڵی ١٩٧٦ ز ڕۆمانی (قەڵای دمدم)ی عەرەبی شەمۆ، لەلایەن (شوکر مستەفا) لە زاری کرمانجیی سەروو بۆ زاری کرمانجی خواروو وەرگێڕدراوە.

زمانی نوسینی ڕۆمانە کوردییەکان لەم قۆناغەدا زمانێکی تۆکمە و کوردییەکی زۆر ڕەوانە، خوێنەر بۆ خۆی ڕادەکێشێت. ناوەڕۆکی ئەم ڕۆمانانە سیما و شەقڵی خەباتی نەتەوایەتییان پۆشیبوو، ڕووداوەکان خۆماڵین و لەناوجەرگەی کۆمەڵی کوردەواری هەڵهێنجراون، شێوەی نووسین زیاتر گێڕانەوەیە، دوورە لە تەکنیکی هاوچەرخ و تەمومژ و ئاڵۆزی.

قۆناغی گەشەسەندن

ئەم قۆناغە لە هەشتاکانی سەدەی بیستەم دەستپێدەکات و دوو دیاردەی ئاشکرای پێوە دیارە:

١) ژمارەی ڕۆمانی خۆماڵی نووسراو بە زمانی کوردی زیاتر دەبینرێت لە چاو قۆناغەکانی پێشووتر.

٢) ژمارەی ڕۆمانی وەرگێڕاو لە زمانی بێگانە بە شێوەیەکی بەرچاو زیاددەکات.

ئەم دوو دیاردەیە لەم سەردەمەدا دوو دیاردەی دڵخۆشکەربوون بۆ ئەوەی ببنە ڕێخۆشکەر بۆ گەشەسەندنی ڕۆمان بە زمانی کوردی، چونکە پێشتر ژمارەی ڕۆمان بە زمانی کوردی لە پەنجەکانی دەست تێنەدەپەڕین. کە ئەمانەن:

١- حسێن عارف لە ساڵانی هەشتا هەردوو ڕۆمانی (شار و ئەندێشەی مرۆڤێک)ی چاپکرد

٢- عەزیزی مەلای ڕەش (کوێخا سێوی و غەوارە) چاپکرد.

٣-خەسرو جاف (کۆردەرە و هیچ) ی چاپکرد.

٤-عەبدوڵڵا سەراج (هەڵکشان بەرەو لوتکە)ی چاپکرد

٥- دکتۆر نافیع ئاکرەیی (بوهژین)ی چاپکرد

٦-(محەمەد موکری) ڕۆمانەکانی (سەگوەڕ و تۆڵە و هەرەس) لە شاخ دوور لە چاودێری حکومەت چاپکرد

٧- (حەمە کەریم عارف)یش (کۆچی سوور) لە شاخ دوور لە چاودێری حکومەت چاپکرد.

٨- محەمەد ئوزون لە سوید ڕۆمانی (مرنا کالەکی ڕەند و هاوارا دیجلەیێ) بە زاری کرمانجی سەرو و چاپکرا.

دیارە ڕوداوی سیاسیی و باسی خەباتی ڕەوای کورد، ژیانی پێشمەرگایەتی نێو شاخ بوو بە هەوێنی چاوهەڵهێنانی ئەم بەرهەمە تازانە، لەم ڕۆمانانەدا باس لە کێشەی گوندنشینەکان دەکرێت، وەک ڕۆمانەکانی (عەزیزی مەلای ڕەش).

زمانی ڕۆمانەکانیش پاراوتر و پوختەر و چڕتر کراونەتەوە ئەمە لەپاڵ دیاردەی بایەخدان بە زارۆچکە ناوچەیی جوتیاران، ئەگەرچی لەم قۆناغەشدا شێوازی گێرانەوە بە زۆربەی ڕۆمانەکانەوە دەبینرێت هەست بەوەش دەکرێت، کە ڕۆماننوسەکان بایەخیان بە تەکنیکی نوێ و خۆدواندن (مەنەلۆگ) داوە سەرکەوتووانەش بەکاریانهێناون.

دەبێت ئەوەش بزانین کە ئەم قۆناغە ڕێگەی خۆشکرد بۆ ئەوەی ڕۆمانی کوردی لە قۆناغی نۆهەتەکان زۆر زیاتر پێشبکەوێت، گەشەسەندنێکی وا بەخۆیەوە ببینێت کە هەرگیز گەشەسەندنی وای بە خۆیەوە نەبینیبێت.

لەپاڵ ئەم ڕۆمانە کوردییانەدا کۆمەڵێک ڕۆماننوسی کورد هەن، بە زمانی بێگانە ڕۆمانیان نوسیوە بە ڕەچەڵەکیش کوردن و ناوبانگی جیهانییان هەیە (یەشار کەمال) کە بە تورکی دەینوسی و هەندێک لە ڕۆمانەکانی کراون بە کوردی وەک (ئەفسانەی چیای ئاگری، حەمەدۆک، کاریتە ... هتد) ... (سەلیم بەرەکات) بە عەرەبی دەنوسێت کە کوردێکی سوریایە، ڕۆمانی (پەڕ ، دلشاد)نوسیوە و کراون بە کوردی، (ئیبراهیمی یونسی) بە فارسی دەنووسێت، ڕۆمانی (دایکم دووجار گریا) نوسیوە و کراوە بە کوردی و ئەم ڕۆمانەی دەربارەی کارەساتی ئەنفالی گەلی کوردە لەلایەن ڕژێمی بەعس، هەروەها(عەبدولمەجید لوتفی) کە بە زمانی عەرەبی ڕۆمانی (پێشبینی لێزانە قەرەجەکە)ی نوسیوە و لەلایەن (شوکر مستەفا) کراوەتە کوردی.

ئەگەر چی ئەم ڕۆمانانە لە ڕووی زمانەوە بە کوردی دانانرێن، بەڵام لە ڕووی ناوەرۆکەوە بەشێکی زۆریان باسی ژیان و خەباتی ڕەوای گەلی کورد دەکەن.

بەشی ڕەوانبێژی

"ڕەوانبێژی"

ڕەوانبێژی: قسە و هۆنراوە ڕەوان و جوان و کاریگەر بێ لەگەڵ بارودۆخی گوێگر و هەڵوێستی قسەکردنەکە بگونجێت، بۆئەوەی مەبەستەکەی بەڕوونی لە خوێنەر بگەیەنێت و چێژی پێببەخشێت و کاریتێبکات. ئەمەش بە هەڵبژاردنی (وشەی لەبار و دارشتنی تۆکمە و ڕێکخستنی ژیریژییانە دێتەدی).

زانستی ڕەوانبێژی لەو هونەر و دەستوور و بنەمایانە دەکۆڵێتەوە کە دەبن بە مایەی ڕەوانی و جوانی و کاریگەری قسە و پاراستنی لە لێلی.

لێرەدا باسی هەندێك لە بابەتەکانی ڕەوانبێژی دەکەین:

یەکەم ڕەگەزدۆزی

دوو وشە یان زیاتر لە شێوەدا، وەک یەک وا بن یان لەیەک نزیک بن، بەڵام واتایان جیابێت. نمونە:

ئەگەر خاڵت بڵێم میشکی خەتایە
عەزیزی من ئەمەم عەینی خەتایە
(حاجی)

لە کۆتایی هەردوو نیوە دێردا، وشەی (خەتا) هاتووە، هەردوو وشەکە لە شێوەدا یەک شتن بەڵام لە مانادا جیان. یەکەمیان (خەتا) شوێنێکە لە تورکستانی چین، کەچی دووەم بەمانای گوناه و تاوان هاتووە.

نمونەیەکی تر:

بە ئاه و گریان دیسان هاتەوە هەوری نیسان
جگەر پڕئاو و ئاور وەك عاشقی بێ قەرار
(وەفایی)

لـەم دێـڕەدا ڕەگـەزدۆزی لـە وشـەکانی (ئاو) و (ئـاور – ئاگر) دایە. ئەم دوو وشـەیە هەرچەنـدە لـە شـێوەدا تـەواو وەک یـەک نیـن، بـەڵام لەیـەک نزیکـن. جیاوازییـان تەنیـا ئەوەیـە کـە وشـەی (ئاور) یـەک پیـت (ر)ی کۆتایی لە وشـەی (ئـاو) زیاترە.

جۆرەکانی ڕەگەزدۆزی

ڕەگەزدۆزیی دوو جۆری هەیە کە ئەمانەن:

» ڕەگەزدۆزی تەواو

» ڕەگەزدۆزی ناتەواو.

أ ڕەگەزدۆزیی تەواو

لە ڕەگەزدۆزیی تـەواو وشـەکان لـە ڕوخسـاردا واتـە لـە (ژمارەی پیت - جـۆری پیت - ڕیـزی پیـت) وەک یەکـن.

نمونە:

ئەوەی ڕێگای لە کوردەکان گۆڕی
لەعنەتی خـوا لە ئەلحەد و گۆڕی

(مەلای گەورە)

ڕەگەزدۆزیـی تـەواو لەنێـوان وشـەی(گۆڕی) ی کۆتایـی نیـوەی یەکـەم و (گـۆڕی) کۆتایـی نیـوەی دووەمدایە، ئـەم دوو وشـەیە ڕوخسـاریان وەک یەک وایە، بـەڵام واتایان جیـاوازە، واتـای یەکەمیان (ڕێگـە لێگۆڕین)ە کـە کارە، بـەڵام دووەمیان نـاوە واتە(قەبر)...

أ ڕەگەزدۆزیی ناتەواو

لە ڕەگەزدۆزیی ناتەواو وشەکان لە ڕوخساردا تەواو وەک یەک نین، بەڵام لەیەک نزیکن.

جیاوازییەکە لە یەکێک لەمانە (ژمارەی پیت - جۆری پیت - ڕیزی پیت) دەبێت:

» بۆی هەیە وشەکان لە ژمارەی پیتەکان جیاوازبن، واتە یەکێ لە وشەکان پیتێکی لەوی تر زیاتر بێت. زیادەکەش لە سەرەتا یان لە ناوەڕاست، یان لە کۆتایی وشەکە هاتبێت. نموونە:

مەعشوق تویی ب فەخر و نازی
عاشق تویی لێك بێ نیازی
(خانی)

ڕەگەزدۆزی لە وشەکانی (ناز) و (نیاز) دایە، دووەمیان (نیاز) یەک پیت (یـ) لە یەکەمیان (ناز) زیاترە و پیتی زیادەکە (یـ)کەوتووەتە ناوەڕاستی وشەکەوە.

» یان وادەبێت وشەکان لە جۆری پیتێک جیاوازبن، جا ئەو پیتە گۆڕاوە چ لە سەرەتا، یان لە ناوەڕاست، یان لە کۆتایی بێت. نموونە:

پیری بە تەنیا ڕەحمەتە
پیری و هەژاری زەحمەتە
(حەمدی)

لە دێرە شیعرەکەدا ڕەگەزدۆزیی ناتەواو لەنێوان وشەکانی (ڕەحمەتە) و (زەحمەتە) دا هەیە چونکە پیتی یەکەمیان جیایە.

» بۆی هەیە وشەکان لە ڕیزبوونی پیتەکان جیابن، نموونە:

خاترێکی شۆخ و خۆش و بێ غەم و جەمعم هەبوو
ئێستا بۆ زولفی کەسێ مەشقی پەرێشانی دەکا!
(نالی)

لە نیوەدێری یەکەمدا، ڕەگەزدۆزی لە وشەکانی (شۆخ) و (خۆش) دایە. ئەم دوو وشەیە لە ژمارە و جۆری پیتەکان وەک یەکن، بەڵام ڕیزی پیتەکان گۆڕاوە.

	١	٢	٣
یەکەم	ش	ۆ	خ
دووەم	خ	ۆ	ش

ڕاهێنان

لەم دێرە شیعرانەی خوارەوەدا، ڕەگەزدۆزی دەربهێنە و جۆرەکەی دیاربکە:

١- نە قابیلی حەملی داغ و دەردان
نە مایلی سـەیری باغ و وەردان
(مەلای جزیری)

٢- کاوە کە هـەڵی کرد ئاڵا
گەل لە قـەڵای زۆرداری ئاڵا
(کامەران موکری)

٣- شکانیان کەمانچەی دەسـتم
بەڵام زوو فریاکەوت هەستم
(کامەران موکری)

٤- ئەم وەتەن و ئـاو و گڵـە
پشت و ئـەژنۆ و جەرگ و دڵە
(شێخ سەلام)

٥- قـژ کاڵی، لێو ئـاڵی، پرشـنگی نیگا کاڵ
ئەی کچە جوانەکەی سەرگۆنا نەختێ ئاڵ
(گۆران)

دووەم لێکچواندن

لێکچواندن لەسەر بنەمای بەراوردکردن هاتووە. بۆ ڕوونکردنەوە و چەسپاندنی سیفەتی شتێکە و لەگەڵ شتێکی تر بەراورد دەکرێت، کە سیفەتی مەبەستەکەی تێدا زاڵە، بۆئەوەی سیفەتەکە بەم بەراوردکردنە ڕوونبێتەوە و بەزێدەڕەوییی دەربکەوێت.
نمونەیەک:

منیش ئارەزووی ئەوسام نەماوە عەشقم گۆڕاوە
دڵم هەروەکو گوڵی بێ باران سیس و ژاکاوە

(بێکەس)

لەم دێڕەدا، لێکچواندن لە نیوەی دووەمدا یە. (بێکەس) دەیەوێ باسی دڵی خۆی بکات. بۆ ڕوونکردنەوە دڵی خۆی لەگەڵ گوڵی سیس بەراوردکردووە. بابەتی باسەکە دڵی شاعیرە، ئەمە (لێچوو)ە، گوڵی بێ باران بۆ ڕوونکردنەوەی دڵی شاعیر هاتووە، ئەمە (لەوچوو)ە. سیفەتە هاوبەشەکە سیس و ژاکاوییە (ڕووی لێکچوون)ە (هەروەکو) ئەوزاری لێکچواندنەکەیە.

بنەماکانی لێکچواندن:

لێکچواندن بە گشتی چوار بنەمای هەیە:

١- (لێچوو) ئەمە بابەتی باسەکەیە. لە هەموو بنەماکان لە پێشترە، چونکە باس باسی ئەوە و ئەوانی تر بۆ خزمەتی ئەم هاتوون.

٢- (لەوچوو) ئەوەیان بۆ ڕوونکردنەوەی لایەنێکی (لێچوو) دێت، کە بەراوردەکەی لەسەر بنیاتدەنرێت.

ئەم دوو بنەمایە (لێچوو و لەوچوو) بنەمای بنچینەیین لە لێکچواندندا. بەبێ ئەم دووە لێکچواندن دروستنابێت هەر کام لەم دووە لابدرێت لێکچواندنەکە نامێنێت.

٣- (ڕووی لێکچوون) سیفەت و لایەنی هاوبەشی نێوان هەردوو بنەما بنچینەییەکەیە، ئەم سیفەتە لە لێکچواندنی ئاساییدا، لە (لێچوو) بێهێز و لە (لەوچوو) بەهێزە.

٤- (ئەوزار) وشەیەکە ڕۆڵی بەیەکەوە بەستنی هەردوو بنەمای بنچینەیی لێکچواندن (لێچوو و لەوچوو) دەبینێت. ئەمانەش هەندێ نمونەی ئەوزاری لێکچواندنن: (وەک، وەکو، هەروەک، لەوەدەکا، لەوەدەچێ، ئاسا، چون، وێنەی، چەشنی...).

ئـەم دوو بنەمایـەی دواوە (ڕووی لێکچـوون و ئـەوزار) بنەمـای بنچینەیـی نین، بۆیە دەشـێ باسـبکرێن و دەشـێت باس نەکرێـن. نمونە:

دڵـم زنجیـر ئەکـەم ئەممـا لـە یـاری دڵڕوبـا چ بکەم؟

ڕەگم وشـکە وەکو پووشـە، لە قـووەی کارەبا چ بکەم؟

(قانیع)

لێکچوانـدن لـە نیـوەی دووەمدایـە (ڕەگم وشـکە وەک پووشـە..) قانیع ڕەگـی خۆی لە وشـکایەتیدا بـە پـوش چوانـدووە. بنەماکانـی لێکچواندنەکـە ئەمانەن:

١- ڕەگی شاعیر: لێچوو

٢- پـــووش: لەوچوو

٣- وشکایەتی: ڕووی لێکچوونە

٤- وەکو: ئەوزاری لێکچواندنە

بنەما باسکراوەکانی لێکچواندن:

١. بۆی هەیە هەر چوار بنەمای لێکچواندن هاتبن وەك دوو نمونەکەی پێشتر.

٢. بۆی هەیە سێ بنەما هاتبن ئەمەش دوو جۆرە:

أ. بـۆی هەیـە سـێ بنەمـا باسـکراوەکان (لێچـوو و لەوچـوو و ئـەوزار) بـن و ڕووی لێکچـوون نەهاتبێـت. نمونـە:

قەسـەم بـەو شـەربەتی دیـداری پاکـەت

شـەرابم عەینـی ژەهـری مـارە بـێ تـۆ

(نالی)

لـە نیـوەی دووەمـدا، لێکچواندنەکە بریتییە لە (شـەرابم عەینی ژەهری مـارە) بەبێ یار، شـەرابی خـۆی بە ژەهری مار چوانـدووە. لـەم لێکچواندنەدا، تەنیا سـێ بنەما هاتوون.

١- شەرابی شاعیر: لێچوو

٢- ژەهری مـــار: لەوچوو

٣- عــــەینی: ئەوزارە

(ڕووی لێکچواندن) کە کوشندەییە، نەهاتووە چونکە خوێنەر خۆی دەیزانێت.

ب بۆی هەیە سێ بنەما باسکراوەکان (لێچوو و لەوچوو و ڕووی لێکچوون) بن و ئەوزاری لێکچواندن نەهاتبێ، نموونە:

کوڕ ئایینەیێ جەمالێ زاتن
کەچ مەظهەرێ پورتەوا صیفاتن
(خانی)

لە نیوەی یەکەمدا، لێکچواندن لە (کوڕ ئایینەیێ جەمالێ ذاتن) دایە خانی (کوڕ)ی بە (ئاوێنە) چواندووە کە جوانی زات پێشاندەدەن.

١- کوڕ: لێچوو

٢- ئایینە: لەوچوو

٣- جەمالی زات پێشاندان: ڕووی لێکچوونە

(ئەوزار) نەهاتووە

پ بۆی هەیە تەنیا دوو بنەما بنچینەییەکە (لێچوو و لەوچوو) هاتبن و دوو بنەما نابنچینەییەکە (ڕووی لێکچوون و ئەوزار) نەهاتبن وەک:

دەمێک بوو چاوەڕێی بەفرێکی وا بووم مژدەبێ باری
سەرم بەفرە کەچی هێشتا شەرە تۆپەڵمە بۆ یاری
(پیرەمێرد)

لێکچواندن لە (سەری شاعیرە) کە بە (بەفر)ی چواندووە.

سەرم: لێچوو

بەفر: لەوچوو

ئەوزار و ڕووی لێکچوون نەهاتووە.

ڕاهێنان

لەم دێڕە شیعرانەی خوارەوەدا، لێکچواندن دەربهێنە و بنەماکانیان لەیەك جیابکەرەوە:

١- ئـەمـن شێخم، سـەرم شـاخە، هـەناسـەم
نـەسـیمە، دیـدە کانی، مـێزەرم تـەم
(حاجی قادری کۆیی)

٢- قـەلبێ مە شـوبهێ زێڕە ژ فەیزا تە جەلا گرت
ما ڕوو سـیە و سـیفر سیفەت ڕەنگێ سـەدا گرت
(جزیری)

٣- چ سـرێکت لە ناو دڵدا حەشـارداوە بە پەنهـانی
کە چاوت چەشنی ئاوێنە وەها بێ پەردە درکانی
(ئەحمەد هەردی)

٤- تاکـەی چـون مـەجنون وێڵی هـەردان بم؟
تاکـەی خـەمـزەدەی باری هیـجران بـم؟
(مەولەوی)

٥- بـەژن و باڵاکـەت نمـونەی هەیکەلی یۆنانییە
لار و لەنجەت، مۆسیـقایە، بەسـتەیە، گـۆرانییە
(هەردی)

٦- نـەیلـوفـەر دڵ، تـو ئافـتابی
تـەن شـبهی کـەتان، تـو مـاهتابی
(خانی)

سێیەم خواستن

خواستن بەکارهێنانی وشەیەکە، بۆ دەربڕینی مانایەکی تر، جگە لەو مانایەی کە لە بنجدا بۆی دانراوە، لە خواستندا. تەنیا یەکێ لە دوو بنەما بنچینەکەی لێکچواندن هاتبێت و ئەوی تر نەهاتبێت*.

نمونە:

ئیلاهی! نێرگزا مەی مەست و نازك
ژ دەستی خوارو بەدخواهان بپارێز

(جزیری)

(ئیلاهی: خودایە ، مە: ئێمە ، ژ: لە ، خوار: لارو خراپ ، بەدخواه: بەد نیاز).

خواستن لە وشەی (نەرگز) دایە. مانای وشەکە جۆرە گوڵێکە. جزیری یارەکەی خۆی بە (نەرگز) چواندووە (یار) (لێچووە)، (نەرگز) (لەوچووە) (مەست و نازک) (نیشانەی خواستنە) (ئەوزار) نەهاتووە. بەڵام لەو لێکچواندنەدا دیارە (جزیری) لە دوو بنەما بنچینەییەکە (یار ، نەرگز) تەنیا یەکێکی هێناوە (لەوچوو- نەرگز). ئەوی تری فڕێداوە (لێچو- یار) لەم دێرە شیعرەدا (نەرگز) بۆ یار بەکارهاتووە.

نمونەیەکی تر:

وا نەزانی دەستی غەم یادت لە دڵدا دەرئەکا
ئەشکی خوێنینم دەلیلە بۆ کەسێ باوەڕ نەکا

(هەردی)

لەم دێرە شیعرەدا خواستن لە (دەستی غەم) دایە. لەبەر وشەی (دەست) یەکسەر بیرمان بۆ ئەوە دەچێت کە (غەم) بە (مرۆڤ) چوێنراوە. غەم (لێچووە). مرۆڤ (لەوچووە). ئەمە دوو بنەما بنچینەییەکەی لێکچواندنن. لەم دووەدا تەنیا (لێچوو- غەم) هاتووە، (لەوچوو – مرۆڤ) نەهاتووە.

(*) لە خواستندا دەبێت نیشانەیەک هەبێت تاکو بزانین وشەکە بۆ واتای بنجی خۆی بەکارنەهاتووە.

جۆرەکانی خواستن

خواستن لەڕووی دەرکەوتنی یەکێ لە دوو بنەما بنچینەییەکەوە دەکرێت بە دوو جۆر:

١- خواستنی ئاشکرا

ئەو خواستنەیە کە لە دوو بنەما بنچینەییەکەی لێکچواندن تەنیا (لەوچوو) هاتبێت و (لێچوو) نەهاتبێت. نموونە:

هەرچەند گوڵ سیس ئەبێ بگرین
ئاڵتونی دار ئەڕژێ بگرین

(گۆران)

خواستن لە وشەی (ئاڵتون) دایە. لەبەر وشەی (دار) دەزانین مەبەست لە وشەی (ئاڵتون) ئاڵتونی ڕاستەقینە نییە، بەڵکو گەڵای زەردە. واتە گۆران گەڵای زەردی بە ئاڵتون چواندووە: گەڵای زەرد (لێچووە) ئاڵتون (لەوچووە). لەم دووە (لێچوو- گەڵای زەرد) فڕێدراوە و تەنیا (لەوچوو- ئاڵتون) باسکراوە. ئەم جۆرە خواستنە، کە (لەوچوو) هاتبێت و (لێچوو) فڕێدرابێت پێی دەگوترێت (خواستنی ئاشکرا).

٢- خواستنی درکاو

ئەم جۆرە خواستنەیە کە لە دوو بنەما بنچینەیەکەی لێکچواندن تەنیا (لێچوو) هاتبێت و (لەوچوو) نەهاتبێت.

تا نەگریا ئاسمان و تەم وڵاتی دانەگرت
گوڵ چەمەن ئارا نەبوو، هەم لێوی غونچە وا نەبوو

(نالی)

(چەمەن ئارا: ڕازێنەرەوەی چیمەن، وانەبوو: نەکرایەوە)

لە نیوەی یەکەمدا خواستن لە (تا نەگریا ئاسمان) دایە. لەبەر وشەی (نەگریا) دەزانین (ئاسمان) بە (مرۆڤ) چوێنراوە. ئاسمان (لێچووە)، مرۆڤ (لەوچووە). لێرەدا تەنیا (لێچوو – ئاسمان) هاتووە و (لەوچوو – مرۆڤ) فڕێدراوە، ئەوەندە هەیە (گریان)ی مرۆڤ دراوە بە ئاسمان کە نیشانەی خواستنەکەیە.

لە نیوەی دووەمدا، خواستن لە (لێوی غونچە وانەبوو) دایە لەبەر وشەی (لێو) دەزانین (غونچە) بە (مرۆڤ چوێنراوە). غونچە (لێچووە). لێرەدا تەنیا (لێچوو – غونچە) هاتووە و (لەوچوو – مرۆڤ) نەهاتووە. (لێو) نیشانەی خواستنە.

ڕاهێنان

لەم دێڕە شیعرانەدا خواستن دەربهێنە و بنچینەکەی ڕوون بکەوە و جۆرەکەی دیاربکە:

١- لایدا ســـەرپۆش و پـــەرچـەمــی بای شـــەماڵ
مــانگێك هـــاتـــە دەر پـــڕلــەخــەت و خـاڵ!!
(حەمدی)

٢- شـــێرلە بێشـــە دەرپەڕی دەســـت بە خــەنجـەر
ڕوو بـــەڕوو ئـــــەیدا لــە زومــــرەی دوژمـــان
(سالم)

٣- کــــە دەســـتی ڕۆژگاربـــایـــدا ســـەری مــــــن
ســـەری شــــوشـــەی شـــەراب وا چـاکە بادەم
(هێمن)

٤- ڕۆژتـــە ئـــەی بـــادی نەورۆزی لەبن بەفری گـــران
کانی پێی سڕبوو، چناریش دەستی چوو، پەنجەی تەزی
(حاجی)

٥- ئـــەڵێن ســـاڵ دوانـــــزە مـــــانـــــگـــــە
مــــن مــــانـگــم دی چــــــــواردە ســــاڵە
(پیرەمێرد)

٦- چاوەکەم ئەمڕۆ لە گوڵشەن گوڵ بەعیشوە خۆی نواند
نەك نمەك گیربم بە مەرگی تۆ قەسەم هیچ نەمدوانـــد
(حەریق)

چوارەم دژیەک

دوو وشە دژ و پێچەوانەی یەکترن. وەک: (گەورە و بچوک، پاک و ناپاک، مردن و ژیان، بەهێز و بێهێز...) نمونە:

مەژی بۆ مردن، بمرە بۆ ژیان
چۆن قازانج ئەکەی تا نەکەی زیان
(برایم ئەحمەد)

لەم دێرە شیعرەدا دژیەک لەنێوان ئەم وشانە هەیە:		
مردن	X	ژیان
قازانج	X	زیان
ئەکەی	X	نەکەی

جۆرەکانی دژیەک

دژیەک دوو جۆرە:

أ- دژیەکی ئەری

دوو وشەکە هەریەکە لە رەگەزێکی سەربەخۆن، لە مانادا دژ و پێچەوانەی یەکترن وەک (خەندە و گریان، تاڵ و شیرین، سەرکەوتن و ژێرکەوتن......هتد) وەک:

چ روناکی بێ، چ تاریکی، چ نزمی بێ یا بەرزی
بە خۆشی بێ وەیا تاڵی هەمووی ئەڕوا لەسەر ئەرزی
(پیرەمێرد)

دژیەکی ئەری لەم دێرە شیعرەدا ئەمانەن:		
ڕوناکی	X	تاریکی
نزمی	X	بەرزی
خۆشی	X	تاڵی

ب- دژیەکی نەرێ:

ئەوەیە دوو وشەکە بە نەرێکردن بووبن بە دژیەک وەک :

پاک × ناپاک ، مەرد × نامەرد ، بڕۆ × مەڕۆ ، بەهێز × بێهێز

نموونە:

ئەی کوردی جەفا دیدە بەسە قەیدی ئەسارەت

نادان بە کوتەک حاڵی دەبێ، دانا ئیشارەت

(قانیع)

دژیەک لەنێوان (دانا × نادان) دایە. کە هەردوو وشەکە لەیەک ڕەگەزن بەڵام بە نەرێکردن بوونەتە دژیەک.

ڕاهـێنان

لەم دێڕە شیعرانەدا چی دژیەك هەیە دەریبهێنە و جۆرەكەی دیاربكە:

١- گـەلێكم ڕۆژگاری تـاڵ و شـیرین ڕابـوارد ئاخـــۆ
مـەرگ مـەودا دەدا دیسان ببینم سـەردەمێكی تـر
(هێمن)

٢- ئـەوە ڕزقی مـوقـەڕەرە بـــە خۆی دێ
ســـەد دەفـعـــە بخـوازی یـا نـەخـوازی
(حاجی)

٣- یارم لـە ئەندەروون هات دەســتی ڕەقیب لە دەستا
غـــەمناك و شـــادمانم، ڕەحمەت عەزابی هێنـــا
(سالم)

٤- نێرگـزێن شـەنگ د مـــەستن چـەپ و ڕاســـت
ســاقــیان جــام د دەســتن چـەپ و ڕاســـت
(جزیری)

٥- لـە گـریەی زۆری مـن و خـەندەی كـــەمی تۆ
هـــەمـــوو دنیـا بووەتـە شـــین و ڕۆڕۆ
(ڕەمزی)

٦- ئـەگـەر دۆســـتم، ئەگـەر دوژمـــن بـزانم
ئـــەوەنـدەم تێگـەیێنـــە كامـــەیـــانم
(مەدهۆش)

پێنجەم جوانیی بایس

دیاردەیەکە هۆی دروست و ڕاستەقینەی خۆی هەبێت، بەڵام ئەو هۆیە بخرێتە، لاوە بۆ جوانکردن و ڕازاندنەوەی شیعرەکە، هۆیەکی تری هونەرمەندانەی بۆ دروستبکرێت کە زۆر دوور بێت لە هۆیە دروست و ڕاستەقینەکەی خۆی.

وەک لەم هۆنراوەیە:

مانگی بەجێماو لە سەفەری شەو
زەردە لە ترسی قاسپە قاسپی کەو

(گۆران)

زەردبوونی مانگ لە بەرەبەیاندا دیاردەیەکی سروشتییە. بەڵام شاعیر هاتووە هۆیەکی تری بۆ دروستکردووە و دەڵێت مانگ لە ترسی دەنگی قاسپە قاسپی کەو ڕەنگی زەردبووە.

ڕاهـێنان

لەم دێرە شیعرەنەدا جوانیی بایس دەربێنە و دیاردەکە دەستنیشان بکە و هۆیە جوان دروستکراوەکە ڕوونبکەوە:

١- لە خــەوفی تەلعەتی، ڕۆژ هەروەکو شـێت
بـــە ڕووزەردی هـــەڵات و کـــەوتـــە کێوان
(نالی)

٢- شـــەماڵ لە ترســـی شـــنەی نســـێی سەخت
پـــەنای بۆ باســـــك و پێـدەشــــت هـــێناوە
(دیلان)

٣- نـــــارنــــج و تــــورنــج شــــوبهـــی زینی
زەربـــویـــی ل عیلـــــــەتــا ئـــــــەقــینی
(خانی)

٤- لـــە لێوار حـــەوزا گـــوڵاڵە و بەیـــــوون
ســـــاوان، ئـــەلـــەرزن، لـــە تـاو نقووم بوون
(گۆران)

٥- پــەڵــەی گـــــوڵاڵــە لە ترســی چنــور
نـــاو جـــەرگی ســـوتا و ڕەش هـــەڵگەڕاوە
(دیلان)

٦- خوێنی پاکی لاوی کوردانە ڕژاوە کێو و کـــەژ
بۆیە وا ئێستاکە سوورە، ڕەنگی گوڵناری هەیە!!
(ئەحمەد موختار جاف)

شەشەم تێهەڵكێش

تێهەڵكێش بریتییە لەوەی شاعیر یان نوسەر (نیودێر، دێرێك، پەندێك، ئایەتێك ، فەرموودەیەك)، بێدەستكاری وەربگرێت و لەناو دوو كەوانە بیخاتە ناو بەرهەمەكەی خۆیەوە، جا ناوی خاوەنەكەی بهێنێت یان نەهێنێت، نمونە:

جاهیل زلیش بێت وەك كەندوی بۆشە
(دەنگی دەهۆڵیش هەر لەدوور خۆشە)

(پیرەمێرد)

لێرەدا دیارە (پیرەمێرد) پەندێكی پێشینانی تێهەڵكێشی شیعرەكەی خۆی كردووە.

نمونەیەكی تر:

دەمێ كۆچبارەكەت ناچێ لە یادم
دەبێ وەك كوشتمت بشپرسی دادم
(كە بارگەت بۆ هەوار تێك نا عەزیزم
شكا ئەستوندەگی تاولی مرادم)

(هەژار)

(هەژار) دێرە شیعرێكی هێمنی تێهەڵكێش كردووە بێ ئەوەی لە شیعرەكەیدا ناوی خاوەنەكەی بێنێ چونكە دێرە شیعرەكەی هێمن زۆر بەناوبانگە و خوێنەری شیعرەكانی هێمن دەیناسێتەوە.

نمونەیەكی تر:

بۆچی فەرمویەتی نەبیی ئەمین
(اطلبوا علمكم ولو بالصین)

(حاجی قادری كۆیی)

لەم دێڕەدا (حاجی) فەرمودەیەكی پێغەمبەری بە دەقی خۆی تێهەڵكێش كردووە، بێئەوەی دەستكاری بكات، یان بیكات بە كوردی.

سـەرنج

لـەم پێنـج خشـتەکییەدا بێکەسـی شـاعیر دوو نیوەدێـری (پیرەمێـرد)ی تێهەڵکێشـی شـیعرەکەی خـۆی کـردووە هەروەهـا پێنـج خشـتەکی بـەر هونـەری تێهەڵکێـش دەکەوێـت.

قـەدری میللـەتتان بەجاری شـکان
نـە حـەیاتان مـا نـە نـاو و نیشـان
بـاری تـەعنـەتـان واهاتە سەرشان
(وەفدی کوردستان، میللەت فرۆشان
هـەرزە وەکیلی شـاری خامۆشان)

(بێکەس)

ڕاهێنان

لەم دێرە هۆنراوانە هونەری (تێهەڵکێش) دەستنیشان بکە:

١- (چڵکی دەستە ماڵی دنیا) وەك دەڵێن:
ماڵپەرست پەیمان شکێنە و بێ بەڵێن
(هێمن)

٢- گوڵ لەسەر لقی خۆیا ڕەنگینە
(بەردیش لە جێگای خۆیا سەنگینە)
(پیرەمێرد)

٣- ڕۆژی فەرمووت (لیس للانسان الا ما سعى)
هیچ کەسیش هێندی فەلاح ئیشی کێڵانی نییە
(دڵدار)

٤- لە دوو ئاوان کە یەکدەگری دوو میسرەعی بەیتی مەولەوی
(سیروانی ئەم چەم تانجەڕۆی ئەوچەم بدەن بە یەکدا ئەم چەم بۆ ئەو چەم)
(پیرەمێرد)

٥- سەیری کە ئەڵێی خوێنی ڕژاوی گەشی تۆیە
(سیروانی سروشکم کە ئەکا هاژە لە سەردا)
عەلی کەمال باپیر) کەمالی(

٦- تا نەتناسی ئایەت و سەعاتی ئەوقاتی دوعا
فائیدەی چی (ربنا انزل علینا مائدة)
(صابری)

وەڵامی ڕاست هەڵبژێرە

١- یەکێک لەم جۆرە شیعرانە بە گشتی دەبێت بە تێهەڵکێش:

ئـ- دوو بەیت   ب- غەزەل   پـ- موستەزاد   د- پێنج خشتەکی

٢- چ بابەتێکی ڕەوانبێژی لەم پەندی پێشـــینانە هەیە؟

(دونیــا ببیتە پۆســت دوژمــن نــابێتە دۆسـت)

ئـ- دژیەک و ڕەگەزدۆزی   ب- خواستن   پـ- تێهەکیش   د- لێکچواندن

٣- ئەو هونەرە ڕەوانبێژییەی، کە لە چوار بنەما پێکدێت:

ئـ- جوانیی بایس   ب- لێکچواندن   پـ- خواستن   د-دژیەکی نەرێ

٤- (پیری بەتەنیا ڕەحمەتە ـ پیری و هەژاری زەحمەتە) ڕەگەزدۆزی ناتەواوە لە :

ئـ- ژمارەی (پیت)   ب- جۆری (پیت)

پـ- ڕیزی (پیت)   د- ڕیز و جۆری (پیت)

٥- چ بابەتیکی ڕەوانبێژییە ، کە دیاردەیەک هۆی دروست و ڕاستەقینەکەی دەخرێتە لاوە.

ئـ- خواستن   ب- جوانیی بایس   پـ- ڕەگەزدۆزی   د- لێکچواندن

٦-ڕەگەزدۆزی وەک دژیەک:

ئـ- یەک جۆرە   ب- دوو جۆرە   پـ- سێ جۆرە   د- چوار جۆرە

٧- لە هەموو بنەماکانی لێکچواندن لە پێشترە، ئەوانی تر بۆ خزمەتی ئەم هاتوون.

ئـ- ڕووی لێکچواندن   ب- لەوچوو   پـ- ئەوزار   د- لێچوو

٨- ئەم دێرە شیعرە لێکچواندنە:

(کوڕ ئاوێنەیی جەمالی زاتن - کەچ مەزهەری پرتەوا سیفاتن)

ئـ- یەک بنەمای تێدایە   ب- دوو بنەمای تێدایە

پـ- سێ بنەمای تێدایە   د- چوار بنەمای تێدایە.

٩- ئەم کۆمەڵی گوڵاڵە کە ئاڵن لە کێو و کەژ
ئاویان دراوە گشتی بە خوێنە ڕژاوەکـەم

ئـ- خواستن ب- جوانیی بایس پـ- دژیەک د- لێکچواندن

١٠- لەم دێرەدا (مەژی بۆ مردن، بمرە بۆ ژیان - چۆن قازانج ئەکەی، تا نەکەی زیان)

ئـ- دژیـــەکی ئەرێ هــەیـە ب- دژیەکی نەرێ هەیە
پـ- ڕەگەزدۆزیی ناتەواو هەیە د- هەرسـێکیان هـەیـە

١١- لەم دێرەدا، چ بابەتێکی ڕەوانبێژی هەیە؟
(ئەم جووتە شێرە دلێرەی شەرزە - لەناو مێژوودا ناویان زۆر بەرزە)

ئـ- دژیەک ب- ڕەگەزدۆزیی ناتەواو
پـ- خواستن د- خواستن و ڕەگەزدۆزیی ناتەواو

١٢- لە کام هونەری ڕەوانبێژیدا مەرجە جووت کەوانە هەبێت؟

ئـ- جوانیی بایس ب- خواستن پـ- تێهەڵکێش د- لێکچواندن

بەشی خوێندنەوە

شێخ سەعیدی پیران
١٨٦٨ - ١٩٢٥

شێخ سەعید کوڕی شێخ مەحمودی (کڵدار)ە، لە گوندی (پیران) کە کەوتووەتە سەرووی (دیاربەکر) لەدایکبووە، کڵدار نازناوی بنەماڵەی باوکی بووە، پیاوێکی زانا و نشتمانپەروەربوو، لەگەڵێ لاوە خزمەتی کردووە یەکێک لەبەرئەوە کە خەلیفەی (مەولانا خالد) بوو، تەریقەتی (نەقشبەندی) لە کوردستانی تورکیادا بڵاوکردووەتەوە، لەم ڕووە خۆشی بوو، بە شێخێکی پایەبەرز و تا دوانزە هەزار مرید و پەیڕەویکەری هەبوو.

زانایەکی پایە بەرز بوو، گەلێ بڕوانامەی تەدریسی داوە بە فەقێیەکانی لەمانە دوانزە عالمی هەرە گەورە لەو وڵاتەدا دەستنێژ و (مجاز)ی ئەم بوون.

بە باوەڕی شێخ سەعید کۆماری تورکیا بە شەریعەتی ئیسلامەوە بەڕێوە ناچێت، ئەمیش بۆهاتنەوە سەرڕێی ئەو حکومەتە و بۆ کەمکردنەوەی ئەو سەرانە و پیتاکانە

---

* تابلۆ: هونەرمەند ڕێبوار خالد

کە حکومەت خستبوونیە سەر دانیشتوانی ولات ڕاپەری و نیشتمانپەروەرانی تری کورد دایانە پاڵی، شۆڕشی ١٩٢٥- ١٩٣٠ی کوردستان لە ولاتی باکوری کوردستان هەڵگیرسا، لە ئەنجامدا بەهۆی هەندێ کەموکوڕی سەرنەکەوتن، شێخ سەعید گیراو لەلایەن تورکەکانەوە خنکێنرا.

ئەم پیاوە توانی لەو ماوە کەمەی ژیانیدا پێشەوایەکی مێژوویی بۆ نەتەوەکەی خۆی لەو ولاتەدا بگرێتە دەست. لەپایەی زانیاری و ئەدەبی و هونەریدا کەسی یەکەم بوو لەو ناوچەیەدا بە هۆنراوە، کوردی و فارسی و عەرەبییەکانی سۆزێکی دەدا بە مەردم. پیاوێکی ساماندار بوو. ناندەر و قۆناغ بوو ئەو پێشڕەوی شۆڕشێک بوو. ناوبانگ و (طریقە)ی مەولانا خالد لە شێخ سەعیدی پیرانەوە لەو ناوەدا دەنگ و ئاوازی پەیداکرد. کۆڕی مەدرەسە و خانەقاکەی وەک پورەی هەنگ وابوو، لە دوولاوە بۆ وەرگرتنی زانیاری ڕێگای (طریق)و شەریعەت ڕووی تێکراوە. ئەو دوو ڕێگایە بوو کە لە ئەنجامدا ڕچەی شکاند بۆ شۆڕشی نەتەوایەتی. ئەم سێ ڕێچکەیە کە شێخ سەعیدی پیران گرتبووی بوون بە سێ شارێگە کە مریدان و پەیڕەوانی هەرسێ ڕێگاکە لەپاش خۆیشی لەسەری بڕۆن و شوێن ماڵەگەورە هەر کوێر نەبێتەوەو هەر ئاوەدان بێت.

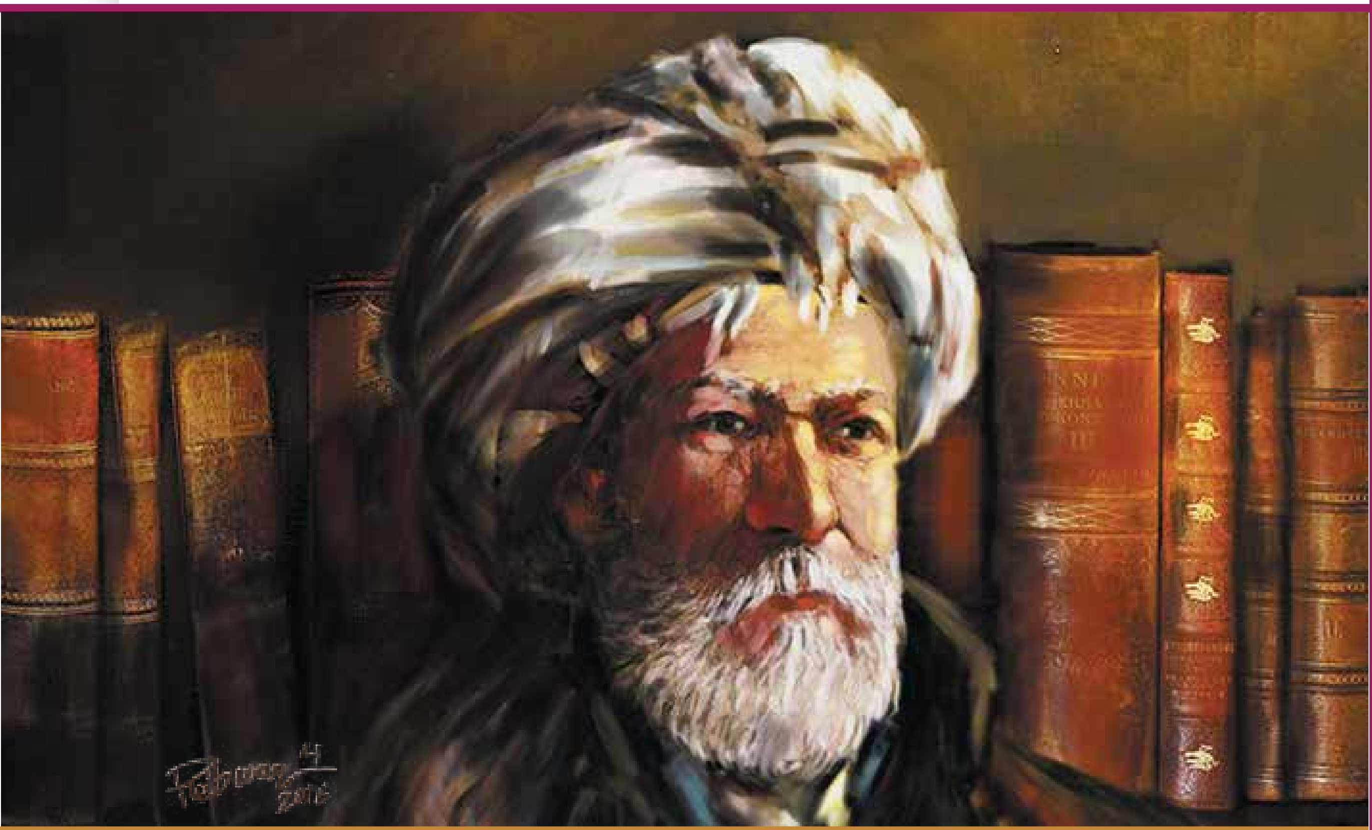

میر شەرەفخانی کوڕی میر شەمسەدین بدلیسی ڕۆژکی

شەرەفخان لە ٢٠/ زیلقعدە ساڵی (٩٤٩)ک داو (١٥٤١) ز لە شارۆچکەی (کرهرود) لەنزیک شاری (قوم) لە دایکبووە دایکی کچی میرخان بوو.

لە (٩) ساڵیدا لەگەڵ شازادان لە کۆشکی شاهی تۆماسبی سەفەوی بۆ ماوەی سێ ساڵان خوێندوویەتی، لە ١٢ ساڵیدا لەسەر داواکاری هۆزەکەیان کراوە بەمیر، چونکە باوکی گوشەگیریی هەڵبژاردووە...... ناردراوەتە سەرساڵیان و مەحمود ئاباد لەلای شیروانانەوە ..... پاش ماوەیەک چۆتە لای خاڵی کە محەمەد بەگی حاکمی هەمەدان بوو لە هەمەدان ژیاوە وکچی خاڵی مارەکردووە. سێ ساڵیش لە هەمەدان ماوە.

لە هەرای سوڵتان بایەزیدا، کە پەنای بۆ شای ئێران هێنا باوکی کرایەوە میر و

* تابلۆ: هونەرمەند ڕێبوار خالد

گروهرودیان دایە.... دوای چەند ساڵێک دیسان باوک بۆ کوڕ دەستی لە میرایەتی بەردا. شەرەفخان بۆ ماوەی دوو ساڵ هەمیشە وەک یاوەر و ڕاوێژکارێک لەگەڵ شادا بوو لێی جیانەدەبووو.... بە لەشکر ناردیانە سەر ئەحمەد خانی (بیە)و بەسەر وڵاتەکەی ڕادەگەیشت. سولتان هاشمی حاکمی گەیلان بە ١٨هەزار سوار هێرشی بردە سەر شەرەفخان کە لە چوارسەدو پەنجا سوار پتری نەبوو. لەشکری گەیلانی شکاند و سێ منارەی لەسەریان بەرزکردەوەو گەیلانی گرت و لەپاشان لەسەر خواستی خۆی هاتەوە قەزوین.... دیسان لەسەر خواستی خۆی ناردویانەتە وڵاتی شیروان و ناوچەکانی، تەرکات و ئەرش و ئاق داش و قەباڵە و باکۆ و کەناراوی دراوەتێ کە خۆی و هۆزەکەی پێی بژین. لەپاش هەشت مانگ شا تۆماسب مردووە و ئیسماعیل میرزا بردوویەتییە قەزوین و کردوویەتی بە میری کوردستان و لوڕستان و گۆران و هەر کوردێک کاری بە شای ئێران بووایە دەبوایە لە ڕێگەی میرشەرەفەوە پێیبگات.

دوایی شایان لێی ڕەنجاندووە و ناردوویەتییە سەر نەخچەوان...... ساڵێک و وچوار مانگ حاکمی نەخچەوان بوو تاکو سولتان مرادی سێیەم بە هۆی خوسرەو پاشای میری میرانی وان لێبوردنی بۆناردووە و هاتۆتەوە بدلیس جێگەی باوباپیرانی. ناوچەی موش و چەند جێگەیەکی تری بۆ خراوەتە سەر بدلیس و ساڵانە ٤١٠ هەزار ئاقچەی داهاتبوو.

خۆی دەڵێ: ئەمڕۆکە دوەمین ڕۆژی مانگی قوربانی ساڵی ١٠٠٥ کۆچی و ١٥٩٦زایینییە لە سایەی سەری سولتان محەمەد خانەوە فەرمانڕەوای بدلیس و کاروباری خۆم داوەتە دەست شەمسەدینی کوڕم میرشەرەفخان لە ساڵی ١٠٠٥ کۆچی ١٥٩٦ زایینیدا تەواوبوو لە دانانی کتێبی شەرەفنامە؛ کە مێژووی میرانی کورد دەگێڕێتەوە.

مەلا محەمەدی کۆیە
١٨٧٦ - ١٩٤٣

مـەلا محەمـەدی کۆیە بـە مەلای گـەورە بەناوبانگە، کـوڕی حاجی مەلا عـەولای جەلی زادەیـە و لـە(١٨٧٦)ز زاینـی لە شـاری کۆیـە لەدایکبـووە. بنەماڵەی جەلـی زادە هەر لە سـەردەمێکی کۆنـەوە زانا و مەلا بـوون، لە هەموو ڕۆژێکدا جڵەوی زانسـتیان لەو وڵاتەدا بـە دەسـت بوو، مـەلا محەمەد خـۆی هزرێکـی ڕوون و ڕۆشـنبیرییەکی تـەواوی هەبووە. دەتوانرێـت لەنـاو مەلایانـی وڵاتـی کوردەواریدا بـەوە دابنرێت کە پێشـڕەوی ڕۆشـنبیری بـووە، لـە ڕووی کاروبـاری نەتەوایەتـی و کۆمەڵایەتییـەوە. لـە لاپـەڕە پـان و درێژەکەی ژیانیـدا گەلێـک ڕوپـەڕی لە ژیانـی خۆیـدا هەڵگێڕاوەتەوە، هەر لـە وانەوتنـەوە لە ژووری فەقێیـان تـا قازییەتـی و ئیشـی میری، تـا ئەندامیەتـی ئەنجومەنـی دامەزراندنی عیـڕاق. لە

* تابلۆ: هونەرمەند ڕێبوار خالد

ساڵی (١٩٢٨)ز بە تەواوی لە هەموو فەرمانێکی میریی کەناری گرتو ژیانی خۆی بە تەواوی بۆ وانەوتنەوەو کتێب دانان و ڕوناککردنەوەی بیروباوەڕی خەڵک تەرخانکرد، تا لە ژیاندا مابوو ئەمەش ئیشی بوو. کۆیە شوێنی هاتنە دنیایەی بوو مەڵبەندی هەتاهەتایی و کۆچی دوایکردنییشی بوو.

بێجگە لەو ڕێبازانە کە مەلامحەمەدی کۆیە گرتبوونی ئەو ڕێبازەی کە ئاوڕدانەوە لە کچ و ڕێگەدان بەسەربەستیی ئافرەت لە هەموویان گرنگتر و بەسوودتر بوو. مەلا محەمەد لەسەر ئەو باوەڕە بوو کە ئافرەت نیوەی کۆمەڵە و بەبێ دەستیاوی ئەو کۆمەڵە یان ئەو نەتەوەیە پێشناکەوێت. ئافرەت دەبێت ڕێگای خوێندن بگرێت بۆئەوەی لەو ڕێگایەوە بە تەواوی بێتە ناو کۆمەڵەوە و شان بەشانی پیاو بۆ پێشکەوتنی کۆمەڵ کاربکەن. هەر بۆ سەلماندنی ئەمەش لە ساڵی (١٩٢٦)ز دا هەر کچی خۆی خستە مەکتەبەوە، بەڵکو وتی: دەبێت لە مەکتەبدا لەگەڵ کوڕدا لەسەریەک کورسی دابنیشن بۆئەوە پێکەوە وانەی پاشەڕۆژی نەتەوەی خۆیان و مێژووی نەتەوەکانی تریش بخوێنن.

ئەم هەنگاوەی کە ئەم هاویشتی گەورەترین هەنگاو بوو بۆ ئەو ڕۆژە، چونکە ئافرەت لەو ناوچەیەدا و لەو ڕۆژەدا زۆرتر لە مافەکانی زەوتکرابوو. ئەو هێنای ئەو بیروباوەڕە کە لە دڵیدابوو بەرامبەر بە سەربەستی ئافرەت بەکردەوە پیشانی هەموو کەسێکیدا، ئینجا بە زمانێکی پاراویش هاتە مەیدان و بوو بە لایەنگری سەربەستیی ئافرەت و پڕ بە دەم بانگی کرد و وتی:

ژن زینەتی دونیایە — ئەمانەتی خودایە
حەبیبی مستەفایە — قەڵاتن لە بۆ مێردان
ژن ئەگەر بە حورمەت بێ — بێ زیللەت و زەحمەت بێ
بە تەربیەو ڕەحمەت بێ — دڵ گوشادو لێوخەندان
کوڕی دەبێ وەکی شێر — عاقڵ و دانا و دلێر
بەدڵ غەنی بە چاوتێر — سەردارو مەردی مەیدان
دەرحەق ژنان بێ باکن — بۆیە بێ داکی چاکن

سـەیری حاڵی خـۆ ناکەن | وەك دڕکـن لـە نێو عـەردان
ژنیش وەك مـوزەکـــــەرە | عەینەن ئەوەیـش بەشــەرە
چــاو لادانی لــەســـــەرە | هەردوو لەیەك حوکمدان
وەزیـفـەی زۆرگـەورەیــە | دەزانــی ئــەوەیـش چییە؟
منـداڵ بـــوون و تـەربیـــە | بێ مەسخەرە و جوێن پێدان

تەماشــا دەکەیــن مــەلا محەمــەدی کۆیــە چ بە کــردەوە چ بە وتــن بوو بەو کەســەی کە بــە پەنجــە لە بــارەی داواکردنــی سەربەســتیی ئافرەتەوە بــە جۆرێک هێمای بــۆ بکرێت کە لــە دوای خــۆی ئەو کــردەوە و ئامۆژگارییەی بــوو بە جێگای پەیــڕەوی کردن......

قــەڵای دمــدم

شــەڕی قــەڵای دمــدم لــە ســەردەمی فەرمانڕەوایــی شــا عەباســی یەکەم شــای ئێرانی لــە ســاڵی (١٦٠٨)ز ڕوویــداوە. مێژوونووســی شــا عەباس کە نــاوی ئەســکەندەر تورکمان بــوو وەک پەیامنێرێــک لــە جەنگەکــەدا بەشــداربوو، لەپاشــاندا زانیارییێکــی زۆر بەکەڵکــی لــەم بابەتــەوە لە کتێبــە بەناوبانگەکەی (مێــژووی عالەم ئارایــی عەباســی)دا تۆمارکردووە. مێژوونووســی کــوردی بــە ناوبانگیــش مەحەمەد ئەمیــن زەکــی زۆر ڕوداوی بەنرخی تری لەبــارەی قــەڵای دمدمەوە لە (مێــژووی کــورد و کوردســـتان)دا بڵاوکردووەتەوە.

لــە ســەدەی شــازدەهەم و ســەرەتای حەڤدەهەمــدا خانــی لەپزێڕیــن میــری ناوچەکانی تەرگــەوەڕ و مەرگــەوەڕ و ئورمــێ و شــنۆ بــوو لــە خۆرهەڵاتی کوردســتان و ســەرۆکی هۆزەکانــی برادۆســتیش بــوو. خانی لەپزێڕیــن لە جێگەی پاشــماوەی قەڵا هــەرە کۆنەکەی

دەوروبەری ساسانییان کە ناوی دمدم بوو قەڵاییکی سەختی تازەی دروستکرد، بۆ زیاتر بەهێزکردنی قەڵای دمدم، لە ناوەوە قەڵاییکی بچوکی تری دروستکرد و ناوی نا (نارین).

بەهێزکردن و پتەوکردنی قەڵای دمدم کاریگەری گەورەی کردە سەر میرنشینەکانی هاوسێی خانی لەپزێرین، ئەمانە کەوتنە هاندانی شای ئێران لە دژی خان بۆئەوەی هێزی خان زیاتر پەرەنەسێنێت و لە دواڕۆژێکی نزیکدا جاری سەربەخۆیی نەدا.

هەر لەو کاتەدا بوو بیست بۆ هەزار کەس لە هۆزی جەلالی لە کوردستانی عوسمانییەوە کۆچیان کردە خۆرهەڵاتی کوردستان. ئەمە هەلێکی بەنرخ بوو بۆ شا و بڕیاریدا کە هەزار کەسیان لە ناوچەی برادۆست جێنشین بن. بەڵام خانی لەپزێرین بە توندی لە دژی ئەم بڕیارەی شا وەستا. شا عەباس لەشکرێکی قورس و بەهێزی ناردە سەر خان، بەڵام کوردەکان بڕیاریاندا کە تا تاقە کەسێک لە جەنگاوەری کورد بمێنێت قەڵاکە بەدەستەوە نەدەن. بەم جۆرە کوردەکان بۆماوەی چوار مانگ بەرگری قەڵا خۆشەویستەکەیان کرد. دوژمن لەتوانایدا نەبوو بەسەر کوردەکاندا زاڵبێت، بەڵام وەک قسەی نەستەقی کورد دەڵێت (دار پوازی لە خۆی نەبێت ناقڵیشێت)، کوردێک تاوانێکی گەورەی کرد بەوەی سەرچاوەی کانیاوەکەی قەڵای دمدمی بە لەشکری دوژمن پیشاندا، ئەمە بوو بە هۆی قڕبوونی هەموو جەنگاوەرانی قەڵای دمدم، بەڵام دەبێت ئەوەش بزانرێت کە کوردەکان قەڵایان بۆ دوژمن بەجێ نەهێشت تا دوا جەنگاوەریان شەهیدبوو. لە سەرەتای سەدەی حەڤدەهەمەوە تا ئەمڕۆ پاڵەوانیەتی جەنگاوەرانی قەڵای دمدم لەسەر زاری گۆرانی بێژ و حەقایەتخوانی کوردە، لە هەموو ناوچەکانی کوردستان و بە هەموو شێوەزارەکانی زمانی کوردی.

ئەو ئەدەبە فۆلکلۆرییەی کە لە ئەنجامی جەنگی قەڵای دمدمەوە کەوتەوە زۆرە، هەندێکی بڵاوکراوەتەوە، بەشێکیشی تا ئێستا هەر لەسەر زاری خەڵکی ماوەتەوە. لەلاییکی ترەوە ئەگەر بەراوردێک لەنێوانی هەوڵ و تەقەلای خۆمان و خۆرهەڵاتناسەکان بکەین، بۆ ئەم کارە دەبینین کە خۆرهەڵاتناسەکان لە ئێمە زیاتر بایەخیان بە حەقایەت و بەیتەکانی قەڵای دمدم داوە، نەک تەنیا بڵاوکردنەوەیان بە کوردی بەڵکو گۆڕینیشیان

بـۆ زمانی ڕوسـی و ئەڵمانـی و فەرەنسـی و ئەرمەنی.

شـەری قـەڵای دمـدم تەنیـا ڕەنگی لـە فۆلکلۆری کـوردی نەداوەتـەوە: بەڵکو بـووە بە سـەرچاوە بـۆ دانانی چیـرۆک و ڕۆمانی کوردیش، بۆ بەڵگە نووسـەری کوردی سـۆڤیەتی بەناوبانـگ عـەرەب شـەمۆ (عـەرەب شـامیلۆڤ) لەبـەر ڕۆشـنایی ڕوداوە مێژووییەکانـی قـەڵای دمـدم ڕۆمانێکی نووسـیوەتەوە. ئەم ڕۆمانە سـاڵی ١٩٦٦ بە زمانی کـوردی و پیتی ڕوسـی (سـلاڤی) لە شـاری یەریڤانی پایتەختی ئەرمەنسـتانی سـۆڤیەت بڵاوکراوەتەوە، لە پاشـاندا وەرگێڕدراوە بۆ زمانی ڕوسـی و سـاڵی ١٩٦٩ لە مۆسـکۆ بڵاوکرایەوە.

عـەرەب شـەمۆ لـە ڕۆمانەکەیـدا هەوڵـی داوە پەیوەنـدی دۆسـتایەتی کـورد و نەتەوە هاوسـێکانی ڕوونبکاتـەوە، بەتایبەتـی خەباتـی ئەم میللەتانـە لە دژی داگیرکـەری ئێرانی و عوسـمانی. هەروەهـا وێنـەی نایابی ژیانـی کۆمەڵایەتی و ئابوری کوردسـتانی کێشـاوە لە سـەرەتای سـەدەی حەڤدەهەمدا.

ڕوداوەکانـی جەنگـی قـەڵای دمـدم سـەرچاوەییێکی بەکەڵکـن بـۆ دروسـتکردنی گەلـێ بابەتـی نووسـین و هونـەر، وەک چیـرۆک و پیەسـی پەخشـانی و شـیعری، هەروەهـا کەرەسـتەییێکی بـێ هاوتای شـانۆ و سـینەمایە، بـەڵام لەبـەر دەسـتکورتی نەتەوەکەمان تا ئێسـتا هەلێکـی وامان بـۆ هەڵنەکەوتووە کە ئـەم ئامانجـە بهێنینەدی. دەبێت ئـەوەش بڵێین کـە سـاڵی ١٩٣٨ تیپـی نواندنی ئاشـورییەکانی سـوریا بە زمانـی عەرەبی قـەڵای دمدمیان خسـتبووە سـەر شـانۆییێکی گەڕۆک و لە هەندێ لە شارەکانی سـوریا پێشکەشیان کردبوو.

سەرچاوەکان

١. زمــان و ئەدەبی کوردی ـ بۆ پۆلی شەشــەمی ئامادەیی چاپــی هەولێر ٢٠٠٢ز_ ٢٧٠٢ کوردی.

٢. د. ئاورەحمانــی حاجــی مــارف، ڕێزمانــی کــوردی بەشــی (١-٥) کۆکردنــەوە و لــە چاپدانەوەیــان لە یــەك کتێبدا ســلێمانی ــــ ٢٠٠١

٣. نوری علی امین، قەواعدی زمانی کوردی لە (صرف نحو)دا، بەغداد، ١٩٥٦.

٤. د. کوردســتان موکریانی، سینتاکسی ڕســتەی ســادە لە زمانی کوردیدا، دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی زنجیــرە ژمارە ١٣٣.

٥. نوری علی امین، ئەرك و شوێنی ڕاناوە کەسییەکان لە ئاخاوتنی کوردیدا ١٩٨٦.

٦. دیوانی شاعیرە کوردەکان.

٧. گۆڤــاری (گەلاوێژ، ڕۆژی نوێ ، هیوا ، نووســەری کــورد ، کۆڕی زانیــاری ، (المعلم الجدید) و ئەوانیتر.....)

٨. نووسینەکانی سەجادی ، خاڵ ، شاکر فتاح و گۆران.

٩. کتێبی خوێندنەوەی عەرەبی بۆ پۆلەکانی قوتابخانە بنەڕەتی و ئامادەییەکان.

١٠. مختصری صرف نحوی سعید صدقی.

١١. دەستوری زمانی کوردی تۆفیق وەهبی.

١٢. ڕێزمانەکانی نوری عەلی ئەمین.

١٣. زاراوەکانی کۆڕی زانیاری.

١٤. الواقعیە في الادب الکردي الدکتور عزالدین مصطفی رسول.

١٥. دوکتور مارف خەزنەدار سەرەتای مێژووی ئەدەبی کوردی (بەڕوسی).

١٦. محمد عارفی جزیری - سگڤان عبدالحکیم - ١٩٨٤- بغداد

١٧. گۆڤاری سلێمانی ژ(٩)یساڵی ١٩٦٩ - د. شوکریە ڕەسول -١٩٨٩ – هەولێر

١٨. المدخــل لدراســە الادب الکردي المــدون باللهجە الشــمالیە ـ جــزو الاول - تحســین ابراهیم الدوســکی -١٩٩٣.

١٩. ڕۆڵــی گۆڤاری هیوا لــە پێشخســتنی هونەرەکانی ئەدەبــی کوردیدا - نامەی ماســتەر_ هیمداد حســین بکر - ١٩٩٥

٢٠.هونەرەکانــی ئەدەب لــە ڕۆژنامەگەری نهێنــی کوردیدا (١٩٦١ ــ ١٩٩١) -نامەی ماســتەر ــ نەوازد علــی ئەحمەد
٢١. مێژووی پەخشانی کوردی تا ساڵی (١٩٨٠) - عەلادین سجادی - ٢٠٠٠ هەولێر.
٢٢.ئەدەبی ڕۆژنامەنووســی ســەردەمی کۆمــاری کوردســتانی (١٩٤٣ ـــ ١٩٤٧) - نامەی دکتۆرا ـــ هیمداد حســین بکر- ٢٠٠١
٢٣. (گۆڤاری دەنگی گێتی تازە) ســەرهەڵدان و دەوری لە پێش خســتنی زمــان و هونەرەکانی ئەدەب و وەرگێڕاندا - پ. د. شــوکریە ڕەسول - ٢٠٠٣ سلێمانی.
٢٤. ڕۆژنامــەی (برایی ـــ برایەتی ١٩٦٧ ـــ ١٩٧٤)و ڕۆلی لە پێشخســتنی ئەدەب و ڕۆشــنبیری کوردیــدا - نامەی ماســتەر ــ ئاریــان ابراهیم احمد -٢٠٠٤ ســلێمانی.
٢٥.چیرۆکی هونەریی کوردی - حسین عارف- ١٩٧٧ بەغدا.
٢٦.لێکۆڵینەوەو بیبلۆگرافیای چیرۆکی کوردی - عومەر مەعروف بەرزنجی - ١٩٧٨ بەغدا.
٢٧.چیرۆکی نوێی کوردی - حەسەن جاف - ١٩٨٥ ــ بەغدا.
٢٨.بینای هونەری لە کورتە چیرۆکی کوردیدا - ئەحلام مەنسور - ١٩٩٩ــ سلێمانی.
٢٩.گەڕانەوە لە خەیاڵەوە بۆ واقیع - عەتا قەرەداغی - سلێمانی ــ ٢٠٠٤ .
٣٠. ڕۆڵــی گۆڤــاری گەلاوێژ لە گەشەســەندن و پێشخســتنی ئەدەبــی کوردیــدا - محەمەد دلێر ئەمیــن محەمەد - ســلێمانی ــ ٢٠٠٤
٣١. الروایە الکوردیە - عبدالرحمن پاشا - اربیل ــ ٢٠٠١ .
٣٢.خۆشخوانی - عەلائەدین سوجادی - بەغدا ــ ١٩٧٨
٣٣. ڕەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا - عەزیز گەردی - ب ١ بەغدا ــ ١٩٧٥ .
٣٤. ڕەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا - عەزیز گەردی - ب ٢ هەولێر ــ ١٩٧٥.
٣٥.ڕەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا - عەزیز گەردی - ب٣ سلێمانی ــ ١٩٧٩.
٣٦.ڕەوانبێژی - عەزیز گەردی - هەولێر ــ ١٩٩٢ .
٣٧. دیوانی مەولەوی
٣٨. مێژوی ئەدەبی کوردی د. مارف خەزنەدار.

٣٩. لیژنەی پێداچوونەوەی زانستی جاری یەکەم:

د. فەرەیدوون عەبدول بەرزنجی
د.عەزیز گەردی
أحمد محمود محمد
محمد احمد محمد
محسن احمد كريم
هوشيار درويش نامق
د. دلشاد على محمد
حمە يوسف عثمان
سەگڤان جميل محمد

د. مصطفى محمد زنگەنە
عطا حمەصالح امين
عبدالستار فتاح
ناضم حسن أحمد
سامان نورى عزيز
طە ياسين طە
انور علي قادر
احمد محمد رشيد
هێرۆ عبدالطيف يونس

عبدالرحمن رشيد أحمد

ئاو سەرچاوەی
ژیانە
بۆیە دەیپارێزم

www.bgprogram.org

گشت مافەکانی ئەم کتێبە بۆ وەزارەتی پەروەردە پارێزراوە

ژمارەی سپاردن (١٦٩) ساڵی ٢٠١١
نرخی یەك دانە (   ) دینار
تیراژ (   ) دانە

چاپی شازدەیەم
١٤٤٣ کۆچی - ٢٠٢٢ زایینی - ٢٧٢٢ کوردی